

Одами эрсанг демагил одами,
Ониким, йўқ халқ гамидин гами.

Алишер НАВОИЙ

МУЛОҚОТ

МИЛЛИЙ, ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ,
ТАРИХИЙ-БАДИИЙ ЖУРНАЛ

№ 4, июль-август (асад-сунбула) 1998 йил

Журнал 1991 йилда ташкил этилган

МУНДАРИЖА

БОШ МУҲАРРИР

Барот БОЙҚОБИЛОВ

Таҳрир ҳайъати:

Бўрибой АҲМЕДОВ

Ботир ВАЛИХЎЖАЕВ

Абдулҳафиз ЖАЛОЛОВ

Ҳамид ЗИЁЕВ

Маҳкам МАҲМУДОВ

Рашид РАУПОВ

Ҳожиакбар РАҲМОНҚУЛОВ

Давлатмурод САЪДУЛЛАЕВ

Азиз ТЎРАЕВ

Ориф УСМОН

Музаффар ХАЙРУЛЛАЕВ

Омон ҲИКМАТОВ

Анвар ҲОЖИ

- И. КАРИМОВ. Жамиятимиз мафкураси
халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга
хизмат этсин 2
- И. ИСКАНДАРОВ. Мустақиллик ва иқти-
содий интеграция 11
- Б. ХУДОЁРОВ. Маънавий мезонларга ян-
гича ёндошув 15
- Қ. ЎРОЛОВ. Оила — жамият таянчи 18
- Х. МЎМИНОВ. Гамхўрликнинг ўзи шифо-
дир 20
- Й. СУЛАЙМОН. Фаргонанома 24
- Д. САЪДУЛЛАЕВ. Меҳрга ташна қорақуз-
лар 29
- Э. КАРИМОВ. Мустақиллик ва жаҳидлик
ҳаракати 31
- С. БЎЛАТОВ. Дунёнинг тўрт томони 34
- Ҳ. ЗОИРОВА. Элпарвар Элбек 36
- Б. АҲМЕДОВ. Ҳиндистонга саёҳат 38
- Б. ҚАҲҲОРОВ. Чортоқнинг оромижон
малҳами 43
- АРАСТУ. Ахлоқи кабир 45
- Ҳ. ҚУДРАТИЛЛАЕВ. «Бобурнома»да ов
манзаралари 48
- А. ЖОМИЙ. Рисолаи мавлавия 52
- Б. ВАЛИХЎЖАЕВ. Шайх Худодод Валий . 54
- Чор китоб 57
- С. АҲМАД. Устара тигидаги битиклар . . . 59
- «Мулоқот» дафинаси 61
- Бошқотирма 64

Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳонаси
© МУЛОҚОТ, 1998 йил.

ЖАМИЯТИМИЗ МАФКУРАСИ ХАЛҚНИ — ХАЛҚ, МИЛЛАТНИ — МИЛЛАТ ҚИЛИШГА ХИЗМАТ ЭТСИН

**Гояга қарши фақат гоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳопатга қарши
фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин**

САВОЛ. *Муҳтарам Президент, аввало нафақат журналхонларимиз, балки кенг жамоатчилигимизни ўйлантириб турган саволларга ўз муносабатингизни билдиришга розилик берганингиз учун Сизга ташаккур изҳор этамиз.*

Маълумки, бундан бир юзу ўттиз йил муқаддам халқимиз миллий мустақиллиги ва тарихий давлатчилигини йўқотиб, мустамлака асоратига тушиб қолган эди. Шу давр мобайнида аж-додларимиз, миллатимиз машаққатли синов ва кураш йўларини босиб ўтди. Боболаримиз чор Россиясининг зулмини беадад тортган бўлса, оталаримиз Октябрь тўнтаришини, Гражданлар урушини, қулоқлаштириш кампанияси, Сталин қатағонларини, Иккинчи жаҳон муҳорабасининг азобу уқубатлари-

ни, таҳликали эллингичи ва ниҳоят «де-сантчилар зулми» номини олган саксонинчи йиллар воқеаларини бевосита бошидан кечирди. Биз — нисбатан ёш авлод эса «ривожланган социализм» деб аталган даврни ҳам кўрдик, коммунистик мафкуранинг ҳукмрон таъйиқи остида ҳам яшадик. Бу мафкура зулм ва зўравонликка, фирромлик ва сохтакорликка асосланганини яхши биламиз. Шу сабабли ҳам у ҳалокатга учради.

Гарчи кейинги йилларда миллий мафкура яратиши борасида муайян ишлар қилинган бўлса-да, мафкура тушунчасига ҳанузгача ҳолис илмий таъриф берилган эмас.

Сиз мафкура деганда нимани тушуна-сиз? Жамият фаолиятида, хусусан Ўзбекистоннинг бугунги ҳаётида мафкура қандай ўрин тутади?

ЖАВОБ. Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас.

Келинг, бир лаҳза атрофга теранроқ назар ташлайлик. Кўп синовлар, азобу уқубатлар, хатолар, фожиалар, урушлар, қатагонларни бошидан кечирган асримиз поёнига етаётган, инсоният янги аср бўсағасида турган бугунги кунда турли хил эски ва янги мафкураларнинг ўзаро қураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмақда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига мулақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан

- Миллий мафкура — миллатни бирлаштирувчи байроқдир
- Энг даҳшатлиси — фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги

чиқиб қонли тўқнашувлар, оммавий қиргинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда.

Бошқача айтганда, ҳозирги вақтда дунёда икки қарама-қарши қутб барҳам топган бўлса-да, турли хил мақсад-манфаатларни ифода этувчи мафкуралар тортишуви тўхтагани йўқ. Очиқ айтиш керакки, бу тортишувлардан кўзланган асосий мақсад — инсон, авваламбор ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мамлакат ёки минтақадаги бирор миллат ёки халқнинг онгига, унинг сезги-туйғуларига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилиш. Фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир.

Узоқ тарихимиздан маълумки, ҳар қандай зўравон босқинчилар ва юр-

тимизда ҳукмронлик қилмоқчи бўлган кучлар ёвуз ниятларига эришиш учун аввало миллий маданият ва анъаналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни маънавий жиҳатдан заифлаштиришга, куч-қудратимизни йўқотишга ҳаракат қилганлар. Бу ҳақиқатни ҳеч қачон ёдимиздан чиқармаслигимиз керак.

Бугунги кунда одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларигагина хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшайди. Ахборот асри, электроника асри деб аталган XX асрнинг ниҳоясида — бугунги давримизда бу таъсирлардан ҳоли бўлиш деярли имконсиздир. Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Энг қизиги, шу билан бирга, кишини доимо огоҳ бўлишга ундовчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин, ammo мафкуравий тазйиқ, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб етиш ниҳоятда қийин.

Мана шундай бир вазиятда одам ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий-миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмаса, ҳар турли мафкураларнинг босимига, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги тазйиқларига бардош бериши амримаҳол. Буни кундалик ҳаётда учраб турадиган кўплаб воқеалар мисолида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, Япониядан тарқалган «АУМ Сенрикё» деган диний оқим вакиллариининг фаолиятини эслайлик. Улар дунёнинг турли мамлакатларидаги юзлаб ёш йигит-қизларни иродасидан, онг-шууридан маҳрум қилиб, зомби — яъни манқуртга айлантириб қўйгани яхши маълум-ку. Ёки дин ниқоби остида Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистонга ҳам кириб келишга уринаётган ваҳҳобийлик оқими намояналарининг зарарли кирдикорларини олайлик. Бу каби ҳолатларнинг қандай мудҳиш оқибатларга олиб келишини, мени-

«Тафаккур» журналининг шу йилги 2-сонини нашрдан чиқди. Унда мамлакатимиз Президенти Ислам Каримовнинг журнал Бош муҳаррирининг саволларига жавоблари эълон қилинган. Мазкур суҳбатни эътиборингизга ҳавола қилмоқдамиз.

нгча, узоқ тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Кўриниб турибдики, табиатда ҳам, жамиятда ҳам вакуум — бўшлиқ бўлиши мумкин бўлмаганидек, мафкура соҳасида ҳам бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Айниқса, бутун дунёда, жумладан, информатсия оламида глобаллашув жараёни кечаётган ҳозирги пайтда, яъни лўнда қилиб айтганда, жаҳоннинг бир чеккасида содир бўлаётган воқеалар ва ҳаракатларнинг тез тарқалиб кетаётганини ҳисобга олганда, бу масаланинг аҳамияти ва долзарблиги янада ортиб бормоқда.

Фикримни соддароқ қилиб тушунтиришга уриниб кўраман.

Агар аср бошидаги ҳаёт ва тафаккур тарзи билан бугунги кунни қиёсласак, ер билан осмонча фарқни яққол кўраемиз. Техник тараққиёт ҳозиргидек юксак босқичга кўтарилмаган бир даврда дунёнинг тартиботи ҳам, одамлар ўртасидаги муносабатлар ҳам, бинобарин, маънавий-мафкуравий тушунчалар ҳам шунга мос равишда содда ва аниқ-равшан эди.

Яқинда Абдулла Қодирийнинг «Гирвонлик Маллавой» деган кичик бир асарини ўқиб қолдим. Унда асримиз бошида Туркистонга поезд кириб келиши билан боғлиқ бир ҳангома кулгили шаклда акс эттирилади. Наманганга темир йўл тортилиб, синов паровози келади деган бўлади. Паровозни умрида кўрмаган одамлар уни буг қуввати билан юради деган «жонивор» деб тасаввур қилишади. «Ўзи қоп-қора бўлса, юрганда дам-бадам пишқирса, чанқаганда қичқирса, минг челақлаб сув ичиб, очиққанда бўкирса, бу-албатта, зўр бир ҳайвон бўлса керак», деб ўйлашади. Кимдир унга «қора айғир» деб ном ҳам қўяди. Сино паровози келишидан бирор кун илгари уни кутиб олишга тайёргарлик кўрилади. Станция ёнига «қора айғир»га атаб ўн арава кўк беда, эллик пудча арпа тайёрлаб қўядилар...

Албатта, бу асарда жиндек муболага, ҳазил-мутоиба ҳам йўқ эмас. Лекин у ўша пайтдаги одамларнинг тасаввурларию дунёқарашлари нақадар одми, содда, самимий бўлганини ҳам кўрсатади. Шу билан бирга, бу фақат

ўзбек халқига хос хусусият эмас, бошқа халқларнинг ҳам ўша даврдаги турмушини кўздан кечирсангиз, шунга яқин жиҳатларни учратиш мумкин.

Энди шундай ҳолатни ҳозирги кунда тасаввур қилиш мумкинми? Айтайлик, компьютер, факс, «уяли» телефон, параболик антенна, электрон почта каби мўъжизалар ҳаётимизга нисбатан яқинда кириб келди. Лекин ҳозир шу мўъжизалар билан юртимизнинг энг олис ва чекка қишлоғида яшаётган мактаб ўқувчисини ё бўлмаса бирор отахонни ҳайратга солиш мумкинми? Эҳтимол, улар бу нарсаларга бирпас ҳайрон бўлиб турар, аммо кейин худди бу асбобларни умр бўйи биладигандек тезда кўникиб, ўзлаштириб кетади.

Айтайлик, ҳозир жаҳоннинг олис бир бурчагида қандайдир воқеа содир бўлса, зум ўтмай бутун дунёга маълум бўлади. Ва бу воқеа ер юзининг бошқа бир четида дарҳол акс садо беради. Биздан узоқ-узоқ минтақалар ва ҳудудларда рўй бераётган яхши ва ёмон ишлар, уларнинг таъсирилари ҳам ҳаётимизга яшин тезлигида, биздан сўраб-нетиб ўтирмадан кириб келаверади. Замонавий аҳборот майдонидаги ҳаракат шунчалар тизилган, шунчалар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво ўтириб бўлмайди.

Мана шу шарт-шароитларнинг барчаси ҳам маънавият, миллий мафкуранинг аҳамиятини янада кучайтиради. Чунки, сир эмас, баъзан безоргина бўлиб туюлган мусиқа, оддийгина мультфильм ёки реклама лавҳаси орқали ҳам маълум бир мафкуравий мақсадлар ва интилишлар ифодаланади.

Демак, бугунги кунда гоёни, фикрни таъқиқ билан, маъмурий чоралар билан енгиб бўлмайди. Гоёга қарши фақат гоё, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин.

Ҳар бир инсон, ҳар бир фуқаро бунини яхшилаб тушуниб, мағиз-мағзига етиб олиши керак. Чунки жамиятнинг, жамият аҳлининг мустаҳкам ва равшан мафкураси бўлмаса, ўз олдига қўйган аниқ бир мақсад-муддаоси бўлмаса, у муқаррар равишда инқирозга юз тутайди.

Модомики, мақсад, гоё ҳақида мулоҳаза юритаётган эканмиз, илгари

● Мафкурасиз одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотади

● Маънавиятимиз қўлимизда энгилмас кучга айлансин

айтган бир фикримни такрорлаб ўтсам, ўринли бўлар, деб ўйлайман.

Мақсад дегани — халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, гурурифтхорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуг кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улугворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад халқни — халқ, миллатни — миллат қила билсин, қўлимизда энгилмас бир кучга айлансин.

Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажagini кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқравшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан.

Шўро даврининг мафкураси, коммунистик дунёқараш, агарки аслини суриштирсангиз, моҳият эътиборига кўра, бизнинг турмуш тарзимизга, халқимизнинг табиатига тамоман бегона эди. Шунга қарамасдан, кишиларнинг онгига мажбуран сингдирилган бу сохта таълимнинг салбий таъсири ҳануз сезилиб туради. Афсуски, биз бу сарқитлардан ҳали буткул халос бўла олганимиз йўқ.

Шунинг учун ҳам истиқлолга эришган кунимиздан бошлаб миллий мафкура, Ўзбекистон жамиятининг миллий ғоясини яратиш масаласи долзарб бўлиб келмоқда.

Албатта, мафкурани бир кун ёки бир йилда яратиб бўлмайди. Чунки мафкура шаклланади, шакллантириб борилади. Унинг асосий тамойилларини ишлаб чиқиш мумкин. Аммо бу тамойиллар реал ҳаётда ўз ўрнини топмаса, бундай мафкура фақат қоғозда бўлади, холос. Шунинг учун ҳам, менинг фикримча, мафкурани шакллантириш жараёнида, авваламбор, мамлакатнинг бугунги ҳаёти, ўтмиши, келажаги, бугун тақдир учун қайғурадиган, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараш ва тафаккурига асосланиш лозим.

Иккинчи шарт шундан иборатки, миллий тарихимиз ва умумбашарий тараққиёт ривожига унутилмас ҳисса қўшган олиму фузалоларнинг мафкура ва унинг жамият ҳаётидаги аҳа-

мияти ҳақида қолдирган илмий мероси, фалсафий қарашларини ҳар томонлама ўрганиш даркор. Мен бу ўринда Абу Наср Форобий, Беруний, Ибн Сино, Аҳмад Яссавий, Навоий, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро каби улуг аждодларимизнинг шу мавзуга дахлдор асарларини назарда тутяпман.

Масалан, Форобийнинг ўша машҳур «Фозил одамлар шаҳри» асарини эсга олайлик. Бундан минг йилча муқаддам яратилганига қарамасдан, бугунги ўқувчи ҳам бу асардан ҳозирги ҳаётнинг мураккаб муаммоларини ҳал қилишда асқатадиган муҳим фикр ва йўл-йўриқларни топа олади.

Мен миллий мафкура хусусида бош қотираётган олимларимиз, маънавият ва маърифат соҳаси ходимларига ер юзидан инсоният ва давлатчилик пайдо бўлганидан буён шаклланган жамиятнинг ривожланиш қонуниятларини тегран ўрганиш, кишилиқ тарихининг юксалиш ва таназзул даврларини, тарақ-

● Мафкура полигонлари ядро полигонларидан кучлидир

● Мафкура — ўтмиш ва келажак ўртасидаги кўприқдир

қийетни ана шу инқирозлардан омон сақлаб қолувчи ижтимоий-маънавий омилларни ҳар томонлама тадқиқ этган ҳолда бирон хулосага келишни тавсия этган бўлур эдим.

Шу муносабат билан бу мафкуранинг шаклланишида кимнинг манфаатлари ва қарашлари юзага чиқиши керак, деган савол туғилади.

Бордию бу саволга мендан жавоб сўралса, даставвал Ўзбекистонда яшаётган, ўз тақдирини тимсолида минг-минглаб кишиларнинг тақдирини мужассамлаштирган ватандошимизнинг ҳаётини, унинг орзу-интилишларини, бугун ва эртанги кунга бўлган умидворлигини ўзимча тасаввур қилишга уриниб кўрардим. Ўзимни шу одамнинг ўрнига қўйиб, унинг кўзи, идроки, тафаккури, ёндашуви билан келажакка қарардим.

Содда қилиб айтганда, жамиятимизнинг мафкураси шу жамиятнинг таянчи бўлмиш оддий инсон ва унинг манфаатларини ифода этиши, халқимизнинг бехатар, тинч-омон, фаровон, бадавлат турмушга эришиши учун кучгайрат манбаи бўлиши лозим.

Ўзбекистоннинг миллий мафкура-

- Миллатнинг, халқнинг ҳам-жиҳатлиги тараққиёт гаровидир
- Онгли турмуш — жамият ҳаётининг бош мезони

си мамлакатимизнинг мана шу минтақада, ён-атрофдаги давлатлар орасида ва жаҳон миқёсида ўзига муносиб ўринни, яна ҳам аниқроқ айтадиган бўлсак, ўзининг ихтисосини тўғри ва ҳолисона англаб, шу асосда изчил ҳаракат қилишимиз учун хизмат этиши зарур.

Хўш, миллий ғоя, миллий мафкура нималарни ўзида мужассамлантириши ва қандай талабларга жавоб бериши керак?

Миллий мафкура, **авваламбор**, ўз-лигимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган эзгу оруларини, жамиятимиз олдида бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт.

Иккинчидан, жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикрлар ва ғоялар, эркин қарашлардан, ҳар қандай тоифалар ва гуруҳларнинг интилишлари ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъи назар, уларнинг барчасини ягона миллий байроқ атрофида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни энг буюк мақсадлар сари чорлайдиган ягона ғоя мафкура бўлиши керак.

Учинчидан, миллий мафкурамиз ҳар қандай миллатчилик ва шунга ўхшаган унсурлардан, бошқа элат ва халқларни менсимаслик, уларни камситиш кайфияти ва қарашларидан мутлақо ҳоли бўлиб, кўшни давлат ва халқлар, умуман жаҳон ҳамжамиятида, халқро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор ва раҳнамо бўлиши даркор.

Тўртинчидан, миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўлиши зарур.

Бешинчидан, у Ватанимизнинг шонли ўтмиши ва буюк келажагини узвий боғлаб туришга, ўзимизни улў аждодларимиз боқий меросининг муносиб ворислари деб ҳис қилиш, шу билан бирга, жаҳон ва замоннинг умумбашарий ютуқларига эришмоқ-

қа йўл очиб берадиган ва шу мақсадларга муттасил даъват қиладиган ғоя бўлиши керак.

Миллий ғоя, миллий ифтихор кундалик машаққатли ишларимизда ва бунёдкорлик фаолиятимизда кучимизга куч, ғайратимизга ғайрат қўшиб, ҳақиқатан ҳам келажаги буюк давлат қураётганимизда мустақкам ишонч бағишлаб, руҳимизни баланд, белимизни бақувват қилишига ишонаман.

Миллий мафкура воситасида элу юрт бирлашади, ўз олдида буюк мақсадлар қўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади.

Миллатнинг, халқнинг ҳамжиҳатлиги эса ҳар қандай тараққиётнинг гаровидир.

САВОЛ. *Сиз мустақил давлатнинг етакчиси сифатида фаолиятининг дастлабки кунидан бошлаб мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилишдек ғоят муҳим ва ва мураккаб ишга бевосита раҳбарлик қилиб келмоқдасиз. Сизнинг ташаббусингиз билан бу борада амалга оширилган улкан ишларнинг баъзиларини эслаб ўтсак: вилоятларимиз марказларида ўнга яқин университетлар ташкил этилди, истиқлолга қадар бизда умуман бўлмаган бир қанча олий ўқув юртлари, жумладан, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия, Жаҳон тиллари дорилфунунлари, Давлат ва жамият қурилиши, Банк-молия, Ички ишлар, Куролли Кучлар академиялари, Кончилиқ институти, Фуқаро авиацияси институти каби янги таълим даргоҳлари очилди, замонавий лицей ва коллежлар таъсис қилинди, «Улўғбек», «Умид», «Устоз» каби жамгармалар тузилиб, ривожланган хорижий мамлакатлардаги энг нуфузли олий ўқув юртларига юзлаб ёшлар ўқишга юборилди, муаллим-мураббийларнинг билим ва савиясини юксалтириш борасида жиддий ишлар амалга оширилмоқда.*

Ўтган йили Олий Мажлис сессиясида қабул қилинган Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури ғоясининг бош ташаббускори ва ташкилотчиси ҳам мамлакат Президенти бўлганини кенг жамоатчилик яхши билади. Яқинда матбуотда Сиз имзо чеккан яна иккита муҳим ҳужжат эълон қилинди. Уларнинг биринчиси «Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида», иккинчиси эса «Ўзбекистон Республикасида ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» деб аталади. Сизнинг сиёсатингизда таълим-тарбия масаласида бу қадар кат-

та эътибор берилишининг сабаблари нимада?

ЖАВОБ. Мен Абдулла Авлониининг «Тарбия биз учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалоқат, ё саодат — ё фалоқат масаласидир» деган фикрини кўп мушоҳада қиламан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир.

Чунки таълим-тарбия — онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад — озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди.

Кўриб турганимиздек, буларнинг барчаси бир-бири билан занжир каби чамбарчас боғлиқ масалалардир.

Мен кўп йиллар давлат режалаштириш идораларида ишлаганман. Хизмат тақозосига кўра фан ва таълим масалалари билан ҳам шуғулланганман. Шу сабабли, совет таълим тизимининг барча жиҳатларини яхши биланман, деб айта оламан.

Бизга мерос бўлиб қолган таълим-тарбия тизимининг маълум бир маъқул жиҳатлари билан бир қаторда унинг энг номақбул томони шундан иборат эдики, ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларни мустақил ва эркин фикрлашга йўл қўймаслик, ҳар қайси ўқув юртини битирувчиларнинг билимига қараб эмас, аввало уларнинг собиқ совет тузумига ва сохта гоёларга садоқатини ҳисобга олиб баҳолаш ва ҳаётга йўллаш тамойили асосий ўринни эгаллар эди. Кўп жойларда сифат ўрнига сон кетидан қувиш устунлик қиларди. Кўпчилик ҳақиқий билим ёки малака орттириш мақсадида эмас, амал-тақал қилиб дипломли бўлиб олиш илинжида техникум ёки институтларга кирар эди. Бу тузумдан бизга қолган мерослар ичидаги шунга ўхшаган салбий асоратларни, афсуски, ҳозир ҳам сезиб турибмиз.

Бу тизим ватанига, халқига, миллатига фидокор, мустақил фикрлайдиган, бирон бир масалани онгли равишда, масъулият билан ҳал қиладиган, изланувчи, янгилликка интилувчи кадрларни эмас, асосан саёз са-

вияли ходимларни, муте кишиларни минг-минглаб етиштирган эди. Жамиятимизни янгилаш, ислохотларни ҳаётга татбиқ этиш, бозор иқтисодиёти асосларини барпо қилишга ўтар эканмиз, ана шундай онги қотиб қолган, азму шижоатдан йироқ, эл-юрт манфаати учун куйиб-ёнмайдиган кадрлар муттасил равишда ишнинг белига тегиб туришини ҳис қилдик, очигини айтсам, ҳозир ҳам сезяпмиз.

Шунинг учун ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бутун мамлакат миқёсида таълим-тарбия, илм-фан, касб-хунар ўргатиш соҳаларини ислоҳ қилишга ниҳоятда катта зарурат сезила бошлади. Бусиз жамиятимизнинг бирон бир соҳасини ўзгартиришга киришиб бўлмас эди. Ислохотларнинг тақдири ва самараси биринчи навбатда кадрларнинг савиясига, уларнинг замон ва тараққиёт талабларига нечоғлиқ жавоб беришига тақалиб қолар эди. Юртимизнинг эртанги ҳаёти ва тақдири авваламбор шу муаммоларни узил-кесил ечиш билан чамбарчас боғланганини ҳар қайси фикрловчи одам англаши қийин эмас.

Шу сабабли ҳам биз ниҳоятда мураккаб, кўп вақт ва кўп маблағ талаб этадиган ана шу вазифани адо этишга киришдик. Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараён узоқ йиллар мобайнида бу соҳада талай муаммолар йиғилиб қолганини кўрсатди. Мен бунга ушбу дастур лойиҳаси устида саккиз ой мобайнида ишлаш жараёнида шахсан амин бўлдим. Шунинг учун ҳам бу оғир, масъулиятли, аммо ҳал қилишни асло пайсалга солиб бўлмайдиган ишни қадам-бақадам, изчиллик билан бажаришга бел боғладик.

Ишончим комил: агар бу ислохотни муваффақиятли равишда амалга ошира олсак, тез орада биз ҳаётимизда ижобий маънодаги «портлаш эффекти»га, яъни унинг самарасига эришамиз.

Бу нима дегани?

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастуримизда, шу жумладан, ҳали сиз тилга олган икки ҳужжатда назарда тутилган вазифалар тўлиқ амалга ошган тақдирда улар, **биринчидан**, ижтимоий-сиёсий

● Мақсадимиз — эркин шахсни тарбиялаш

● Кучли давлатдан — кучли жамият сари

иқлимга ижобий таъсир қилади ва натижада мамлакатимиздаги мавжуд муҳит бутунлай ўзгаради.

Иккинчидан, таълимнинг янги модели ишга тушгач, инсоннинг ҳаётдан ўз ўрнини топиш жараёни тезлашади. Ҳар қандай одам ҳам ўсмирлик чоғида, эндигина вояга етиб келаётган даврида жамиятдан муносиб ўрнини топиши керак. Акс ҳолда бу нарса нохуш оқибатларга, баъзан эса оғир фожиаларга, ҳатто ижтимоий ларзаларга ҳам сабаб бўлади. Ёш йигит-қизларимизни ишда, турмушда, оила ва жамоа орасида ўз ўрнини тополмаслик ҳолатлари уларнинг жамиятда ўз қадрини йўқотишига олиб келади. Ўз қадрига, ўз шаънига эга бўлмаган инсон ҳаётда кўп-кўп тўсиқларга дучор бўлади, беқарор ва салбий таъсирларга тез берилади, унинг шахс сифатидаги емирилиши ҳам тез кечади.

Биз жорий этилаётган мазкур таълим модели орқали аввало ана шу

● **Жаҳолат** — маърифатнинг кушандаси

● **Жаҳонга ўз сўзимизни айтмайлик**

вазиратнинг олдини оламыз. Қолаверса, ёшларни муайян бир ихтисосга эга қилиб, ҳаётга йўлланма берамиз. Дунёга умид билан қадам қўйиб келаётган нав-нихол инсон ҳаётдан муносиб ўрнини топса, турмушидан, тақдиридан, ватанидан рози бўлиб яшайди, умр бўйи бунёдкорлик фаолияти билан машғул бўлади.

Бу гоят муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган масаладир.

Учинчидан, таълимнинг янги модели жамиятда мустақил фикрловчи эркин Шахснинг шаклланишига олиб келади. Ўзининг қадр-қимматини англайдиган, иродаси бақувват, иймони бутун, ҳаётда аниқ мақсадга эга бўлган инсонларни тарбиялаш имконига эга бўламиз. Ана шундан кейин онгли турмуш кечириш жамият ҳаётининг бош мезонига айланади. Шунда одам оломон бўлиб, ҳар лаҳзада серкага эҳтиёж сезиб эмас, аксинча — ўз ақли, ўз тафаккури, ўз меҳнати, ўз масъулияти билан, онгли тарзда, озод ва хур фикрли инсон бўлиб яшайди. Бундай одамлар уюшган жамиятни, улар барпо этган маънавий-руҳий муҳитни сохта ақидалар, бақириқ-чақириқлар, ҳавойи шиорлар билан асло

бузиб бўлмайди. Уларни ўзлари ақл-идрок ва қалб амри билан танлаб олган ҳаётий мақсадлардан чалғитиб ҳам бўлмайди.

Тўртинчидан, таълимнинг янги модели жамиятимизнинг потенциал кучларини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади. Ҳар қайси инсонда муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу ички қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган барча шарт-шароит яратилса, тафаккур ҳар хил қотиб қолган эски тушунча ва ақидалардан халос бўлади. Ва ҳар қайси инсон Оллоҳ таоло ато этган ноёб қобилият ва истеъдодини аввало ўзи учун, оиласининг, миллати ва халқининг, давлатининг фаровонлиги, бахт-саодати, манфаати учун тўлиқ бахшида этса, бундай жамият шу қадар кучли тараққиётга эришадики, унинг суръат ва самарасини ҳатто тасаввур қилиш ҳам осон эмас. Олдимизда турган буюк мақсадларга эришишда жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси қўшадиган ҳисса шу ҳисобдан беқиёс бўлиши муқаррар. Мен «портлаш эффекти» деганда айнан шундай ҳолатни назарда тутмоқдаман.

Бешинчидан, биз фуқаролик жамияти қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз. Бу соҳада дастлабки, аммо муҳим қадамлар қўйилди. **Ишончим комилки, вақти-соати келиб, бугунги ўтиш даври учун зарур бўлган кучли давлат функциялари ва аломатлари аста-секинлик билан тадрижий равишда кучли жамият зиммасига ўтади.** Мана шу йўл, мана шу назарий масаланинг моҳиятини атрофлича ёритиш, уни ҳаётимизда, амалиётимизда ҳал қилувчи сиёсатга айлантириш нафақат бугунги, балки эртанги кунимизнинг ҳам энг муҳим ва долзарб вазифасидир. Тараққиётнинг умумбашарий қонуниятлари, инсониятнинг кўп йиллик ҳаётида синовлардан ўтиб, ижобий натижалар берган тажрибалар худди шу йўлни тақозо этади.

Биз бир нарсани яхши англаб олишимиз керакки, умумий ва махсус билимларга эга, онгли, тафаккури ҳар хил «измлар»дан озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний қадриятларга ворис бўлган инсонларгина фуқаролик жамиятини барпо этишга ва уни янада такомиллаштиришга қодир бўлади.

Бу моделдан кўзланган яна бир мақсад бор. Унинг воситасида биз ду-

недан муносиб ўрин олишга, ўзбек номини янада кенг ёйиб тараннум этишга эришамиз.

Бугун халқаро ҳаёт, кишилиқ тараққиёти шундай босқичга кирганки, энди унда ҳарбий қудрат эмас, балки интеллектуал салоҳият, ақл-идрок, фикр, илғор технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Амир Темур бобомизнинг «Куч — адолатда» деган машҳур таъбирини бугунги кунга нисбатан қўллаб айтиладиган бўлсак, мен унга қўшимча қилиб «Куч — билим ва тафаккурда» деган бўлардим. Келгуси асрда бу тамойил янада кучаяди ва ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини қамраб олади. Бинобарин, халқаро майдонда биз бошқа мамлакатлар билан соғлом фикр мусобақасига, ижобий рақобатга киришмоғимиз лозим бўлади. Бизнинг келажакимиз мана шу мусобақа ва рақобатга қай даражада бардош бера олишимизга боғлиқ. Ўйлайманки, бунинг учун миллатимизнинг салоҳияти ҳам, ақл-заковати ҳам етарли.

Мана, яқинда «Умид» жамғармаси орқали Европа, Осиё ва АҚШнинг энг нуфузли университетларида ўқиётган талабаларимиздан ўн беш нафари магистрлик ва бакалаврлик илмий даражаларига муддатидан олдин сазовор бўлгани ҳақида хабар олдик. Мен бу хушхабарни эшитиб худди ўзимнинг ўғил-қизларим шундай ютуққа эришгандек бениҳоя хурсанд бўлдим. Бу — ҳаётимдаги энг қувончли воқеалардан бири бўлди десам, муболаға бўлмайди. Ўзбек миллатининг, ўзбек фарзандларининг қобилият, зеҳн-заковат, таришқоқлик борасида бошқа ҳеч бир миллат ёки халқдан қолишадиган жойи йўқ. Фақат мавжуд интеллектуал имкониятларимизни тўлиқ ишга солишимиз, улардан мукамал тарзда фойдалана билишимиз зарур. Ота-боболаримиз шухратининг соясига маҳлиё бўлиб юрадиган даврлар энди ўтди. Бугун жаҳон биздан ўз сўзимизни айтишимизни, ўз тафаккуримизни намоён этишимизни талаб қилмоқда. Бошқа халқлар, бошқа миллатлар бизга ётсираб-беписанд қарамаслиги, балки бизни эътироф этиши, бизни эҳтиром этиши керак. Биз ана шу юксак муносабат ва ҳурматга лойиқ бўлишимиз даркор.

Тўққизинчи-ўн бешинчи асрларда маърифатли дунё Бухорийлар, Фарғонийлар, Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн синолар, Улугбекларни қанча-

лик иззат-икром қилган бўлса, йигирма биринчи асрда биз халқимиз, миллатимизга нисбатан ана шундай эҳтиромни қайтадан қўлга киритишимиз керак. Уша даврда улуг аждодларимиз асос солган ва оламга донг таратган илмий мактабларни замонавий шаклда қайтадан тиклашимиз лозим.

Такрор айтаманки, бунга таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилиш билангина эришиш мумкин. Аслида таълим-тарбия соҳасидаги ислохотнинг чегараси ва поёни йўқ. Токи ҳаёт давом этар экан, таълим ҳам, тарбия ҳам замон ўртага қўяётган янги-янги талабларга қўра муттасил равишда ўзгариб-янгилашиб бораверади. Фақат, биз бу соҳадаги дастлабки қадамларни тўғри қўя олсак, пойдеворни мустаҳкам қилиб барпо этсак, мен шунга ишонаманки, бугунги авлод унинг самарасидан баҳраманд бўлажак, келгуси авлод эса бизнинг қилган шу ишларимизни эҳтиром ва миннатдорлик туйғуси билан эслайди.

САВОЛ. *Сиз шугулладиган ғоят кўламдор ва серқирра масалалар, адо этиладиган вазифалар бири биридан муҳим ва зарур. Уларнинг барчаси мамлакат ва жамият, ҳар қайси фуқаронинг ҳаёти, келажак учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Аммо Сизнинг фаолиятингиздаги энг устувор йўналиши, энг олий мақсад нимадан иборат?*

ЖАВОБ. Агар бу саволга бир оғиз сўз билан жавоб бериш лозим бўлса, мен «Халқимнинг омонлиги», деб айтган бўлардим. Содда қилиб айтганда, элу юртимизнинг осойишталиги, осмонимизнинг мусаффолиги, сарҳадларимизнинг бехатарлиги, бугунги кунимиздан розилик, эртанги ҳаётга ишонч, оналаримиз ва фарзандларимиз юзидаги табассум, бу — мен ўз фаолиятимда интиладиган энг олий мақсаддир. Халқимнинг осойишталиги ва фаровонлиги мен учун ҳамма нарсдан афзал.

Бу дунёда инсон ўз меҳнати, ақл-ғайрати билан кўп нарсага эришиши мумкин. Бойликка ҳам, шон-шухратга ҳам, илмий, ижодий кашфиётларга ҳам, оила, севги бахш этиладиган бахту саодатга ҳам. Фақат бунинг учун аввало инсоннинг уйида, маҳалла-

- Юртимизнинг хавфсизлиги — сиёсатимизнинг бош йўналиши
- Энг олий мақсадим — халқимнинг омонлиги

кўйида, юртида, қисқача айтганда, одамнинг кўнглида тинчлик-хотир-жамлик ҳукм суриши керак. Узоққа бормайлик, мана шу Миллий дастурдан кўзланган мақсадларни амалга ошириш учун ҳам энг аввало тинчлик-омонлик даркорлигини бугун ким инкор эта олади дейсиз?

Мен бу тўғрида илгарилари ҳам кўп бор айтганман. Аччиқ тажрибалар асосида туғилган ва қалбимга чуқур ўрнашган шу ҳаётий ҳақиқатни тақрорлашдан толмайман: тинчлик-омонлик бўлса, ҳамма нарса бўлади — ислоҳот ҳам, бозор иқтисодиёти ҳам, жамиятимизнинг янгиланиши ҳам. Аслида ҳаётимиздаги бугунги барча ислоҳот, демократик ўзгаришлардан кўзланган мақсад — юртдошларимизнинг турмушини фаровон қилиш, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, манфаатларини ҳимоя этиш.

Бизнинг сиёсатимизнинг бош йўналишини Ўзбекистон хавфсизлиги ташкил этади. Албатта, ҳозирча турмушимиз биз орзу этган даражада эмас. Ҳали етишмовчиликлар, қийинчиликлар ва йўлимизда тўсиқлар ҳам оз эмас. Аммо шундай мураккаб бир вазиятда одамлар омонлиги, мамлакатимиз тинчлигини таъминлашга эришаётганимиз, ўйлайманки, бизнинг энг катта ютуғимиздир.

Чуқурроқ мулоҳаза юритиб қарайдиган бўлсак, шу ҳолни кўрамизки, Ўзбекистон дунёдаги етакчи давлатларнинг, турли-туман сиёсий кучларнинг бир-бирига зид манфаатлари ўзаро муттасил тўқнашиб турадиган бир майдонда жойлашган. Биз буни истаймизми-йўқми, тарих, тақдир тақозоси шундай. **Юртимиздаги беҳисоб табиий бойликлар, унинг геостратегик шароити жаҳонда бизга нисбатан фақат хайрихоҳлик ёки ҳавас туйғусини эмас, балки ҳасад, қора ниятларни ҳам уйғотиши сир эмас.**

Харитага диққат билан разм солсангиз, мамлакатимизни этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммоларнинг оғир юки остида қолган мамлакатлар қуршаб олганини кўриш мумкин. Бунинг устига, Ўзбекистон диний экстремизм, этник жанжаллар, наркобизнес ва ҳар хил ташқи кучларнинг таъсирида ички низолар авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош. Олти йилдирки, қўшни Тожикистонда нотинчлик ҳукм сурмоқда.

Минтақамиздаги мавжуд муаммолар камдек, яқинда қўшни давлатлардан бири — Ҳиндистон ядро си-

новларини ўтказиб, янги бир таҳлика манбаини вужудга келтирди. Бу нарса минтақадаги барқарорлик мувозанатига жиддий зарар етказди. Бунга жавобан шу ҳудуддаги бошқа бир давлат, яъни Покистон ҳам ядро синовлари ўтказиш ҳаракатига тушиб қолди (Сухбат Покистон ядро синовлари ўтказишидан аввал тайёрланган — таҳр. изоҳ). Демак, минтақамизда ядро хавфи мавҳум хатардан реал хавфга айланиб бормоқда.

Табиийки, буларнинг барчаси бизни ташвишлантормасдан қўймайди. Ўз навбатида биз ҳам давлатимизнинг мудофаа салоҳиятини мустаҳкамлаш ва ҳар қандай таҳдид балосидан сақланиш учун зарур ҳимоя чораларини кўришга мажбур бўламиз.

Ҳеч сир эмаски, бугунги кунда хавфсизликни таъминлаш, хатарларнинг олдини олиш қанчалар мураккаб, нозик ва қалтис бир масала. Буни, албатта, билган билади, билмаган билмайди. Хўш, ўйлаб кўрайлик-чи, мамлакатимиз хавфсизлигини таъминлаш биз учун қанчага тушмоқда? Ўзи, хавфсизликнинг баҳоси борми? Умуман, тинчлик-омонлик, барқарорликни пулга қақиб-ўлчаб бўладими?

Мен бу фикрларни фуқароларимиз, ватандошларимиз юртимиздаги тинчлик, барқарорликнинг қандай қийинчилик, қандай меҳнат-машаққатлар эвазига қўлга киритилаётганини озми-кўпми тасаввур қилишлари учун айтаяман.

Яратганимизга минг қатла шукроналар бўлсинки, биз ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий соҳаларда, ҳам хавфсизликни сақлаб қолиш борасида энг оғир ва мураккаб даврни бошимиздан эсон-омонлик билан кечирдик. Халқимизнинг донолиги, бағрикенглиги, сабр-бардоши, бизни ҳар қандай бало-қазолардан асраб, идрокимизни, ақл-заковатимизни чархлаб, юртимизда осойишталик ва миллатлараро, фуқаролараро тинчликни сақлаб қолишга хизмат қилди. Бугун энди ёруғ кунларга етганимиздан гурурланиб, янги-янги марралар сари қадам қўяётганимиз учун фахрланиб ишлаш ва яшашга асосимиз бор.

Халқимизни яна бир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмасликка даъват этмоқчиман: эл-юртимизнинг, шу юртда яшаётган ҳар қайси инсоннинг эсон-омонлиги бизнинг энг катта ютуғимиз ва бойлигимиздир. Бу бойликни кўз қорачигидай асраб-авайлаш, қадрига етиш — барчамизнинг муқаддас инсоний бурчимиздир.

Иброҳимжон ИСКАНДАРОВ

МУСТАҚИЛЛИК ВА ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИЯ

Ўзбекистоннинг собиқ СССРнинг таназули туфайли истиқлол йилларида вужудга келган зиддиятларини ва қийинчиликларини моҳирона, шикастсиз ва ларзаларсиз енгиб ўтиш жараёнида амалга оширилган тадбиркорлик кўламига катта доирадан туриб ҳолисона баҳо берилса, у ҳақиқатдан ҳам асрларга баробар машаққатли фаолиятнинг натижасидир. Бинобарин, жамиятимизда юз бераётган барча ижобий ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маънавий силжишлар мустақилликнинг меvasидир. Айниқса бу жараён иқтисодий тараққиётимизда яққол намоён бўлди.

Маълумки, инсон дунёга келар экан, унинг кейинги турмуши, ўсиши бир-бирлари билан ўзаро ҳамкорлик ва олди-берди жараёни орқали чамбарчас боғлиқдир. Ҳатто ибтидоий жамиятдаёқ инсонлар бир-бирларининг етиштирган маҳсулотларини алмаштириб олиш ҳисобига кун кечирганлар. Инсонларнинг ўзаро ҳамкорлиги ва уларнинг нақадар бир-бирларига зарур эканлиги ўша қадим замонларданоқ таркиб топа бошлаган ва ривожланиб борган.

Инсониятнинг такомиллаша бориши ва меҳнат тақсимотидаги юз берган кейинги жиддий ижобий силжишлар бу жараёни, яъни иқтисодий муносабатларни янада юқори босқичларга кўтардики, эндиликда оддий алмашиш ва савдо муносабатлари ниҳоятда мураккаб жараёнларга айланди. Бу муносабатлар оддий ҳудудий инсонлар фаолияти даражасидан, давлатлар ва қитъалар уртасидаги муносабатлар даражасига кўтарилиб, улар жаҳон иқтисодий ҳамкорлик, савдо ва иқтисодий интеграция жараёнини, ҳаётнинг ажралмас таркибий қисми эканлигини келтириб чиқарди. Чунки биронта, ҳаттоки энг тараққий этган мамлакат бўлмасин, ўз халқининг эҳ-

тиёжларини ўзларида етказиладиган маҳсулотлари билан жаҳон ҳамжамиятини таъминлай олмаслигини ҳаётнинг ўзи тасдиқлади. Албатта, мамлакатларнинг ўзаро ҳамкорлиги, савдо-сотиқ ва интеграция жараёнлари жуда мураккаб ижтимоий-иқтисодий фаолият бўлиб, қатор ҳуқуқий, иқтисодий, сиёсий масалаларга ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ёндошишни тақозо этади. Бундай муносабатлар шубҳасиз сиёсий мустақилликка эга бўлган мамлакатларда тўлароқ намоён бўлади. Мустақил бўлган мамлакатларгина бундай муносабатларни ҳар тарафлама кафолатлай олади.

Маълумки, Ўзбекистон бошқа иттифоқдош республикалар қаторида собиқ совет ҳоқимияти йиллари ва ундан аввал ҳам «марказ» ва Россия империясининг асосий хом ашё манбаи сифатида баҳоланиб келинди. Ўзбекистонда пахта яккаҳоқимлиги таркиб топтирилди. Кейинги йилларда эса газ, олтин ва рангли металллар қазиб олишга устуворлик берилди. Улар деярли тўла ҳажмда олиб кетилиб ундан халқимиз ҳеч қандай манфаат кўрмади. Бундай ноёб тармоқларнинг маҳсулотларини республикада қайта ишлаш деярли ташкил этилмади. Хусусан хом-ашё базасида кенг ривожланган тўқимачилик, газ, нефт ва заргарлик соҳалари авж олмади.

Менинг ҳисоб-китобларим бўйича 1 тонна пахта толасини улгуржи нархи барча собиқ совет давлатининг ҳудудларида (1986 йилги нарх бўйича) 2 минг сўмдан хариб қилинар эди. Чуқур таҳлил натижаси шуни кўрсатдики, ўша 1 тоннадан олинадиган шировард тайёр маҳсулотнинг (ип, газлама, трикотаж, тайёр кийим ва бошқалар) қиймати 31 минг сўмни ташкил қиларди. Газ маҳсулотлари ҳам ана шу тартибда кам ҳисоблаб келинган, ол-

тин ва бошқа нодир, стратегик металлларнинг қиймати республикамиз sanoat маҳсулот ҳажмига мутлақо қўшиб ҳисобланмаган. Ҳолбуки, 1990 йилларда республикамизда йилига 70 тоннадан зиёд олтин ишлаб чиқарилган. Унинг қиймати 15 млрд, рублга баробар бўлса, пахта маҳсулотларининг қиймати 48 млрд, рублга тенг эди. Ваҳоланки, 110 тармоқдан кўп бўлган республикамизнинг sanoat, қишлоқ хўжалиги ва бошқа маҳсулотларнинг қиймати бор-йўғи 52 млрд. рубл ҳажмида ҳисобланарди. Ваҳоланки уқоридаги икки тармоқнинг маҳсулоти 63 млрд. рублни ташкил этган. Шунга қарамай марказдан республикамиз ва унинг меҳнатсевар халқи шаънига «Боқимонда» деган тамгалар босиб, бюджет маблағлари ва маҳсулотлар (гўшт, сут, галла ва бошқалар) ўта қийинчиликлар билан олинган. Ўзбекистон ва бошқа Ўрта Осиё Республикалари ана шундай қарамликка, қолаверса, ҳар хил сиёсий ҳақоратларга маҳкум этилган эди. Республикада жон бошига сарф этилган сармоалар ҳажми Европа қисмидаги иттифоқдош республикалардан 4 барабар, иттифоқниқидан 2 барабар кам бўлиб, хом-ашё манбаи сифатида ушлаб турилган эди, хос.

Кўрииб турганидек, мустақилликка эришиш арафасида республикамизга собиқ СССРдан жуда заиф иқтисодий бойлик ва мураккаб экологик ижтимоий зиддиятлар мерос бўлиб қолган эди.

Ўз мустақиллигига эга бўлган мамлакат олдида икки йўл мавжуд эди. Биринчиси, ўзининг ҳаётийлигини оқлай олмаган буйруқбозликка асосланган марказлашган режа доирасида қолиб жаҳон иқтисодий хўжалиги тизимидан яққаланиб қолиш ёки эркин фаолиятни таъминловчи бозор иқтисодиёти тизими ташлаш ва жаҳон иқтисодий хўжалиги тизимидан муносиб ўрин эгаллашдан иборат.

Барча Ҳамдустлик давлатлари бозор иқтисодиётининг талаблари ниҳоятда қаттиқ бўлишига қарамасдан, унинг афзалликларини фаҳмлаган ҳолда, айнан иккинчи йўлни танлаб олдилар.

Нима учун шундай бўлди? Биринчидан, иқтисодий ривожлантиришнинг социализм шароитидаги мафкуравий қуроли бўлмиш марказлашган режали тизим, ўзининг ҳаётийлигини 75 йил мобайнида оқлай олмади, барча Иттифоқдош республикаларнинг манфаатларини ифода эта олмади, улар ўртасидаги зиддиятларга сабаб бўлди ва пировардида жамиятни ҳалокатга олиб келди. Иккинчидан,

жаҳоннинг кўпчилик мамлакатларида юз йиллар мобайнида таркиб топиб ўзининг афзалликларини намоён этиб турган бозор иқтисодиёти шароитида, режали иқтисодиёт таъсири доирасида қолган мамлакатлар яққаланиб қолган бўлар эди. Чунки бозор иқтисодиётининг талаблари ҳам, қонунлари ҳам ўзгача, яъни режали иқтисодиёт ва бозор иқтисодиёти бир-бирига зид бўлган мафкуравий мажмуалар муносабатини ифода этади. Улар қўшилганда ҳам реакцияга кирмайдиган ижтимоий элементлардир. Учинчидан, марказлашган режали иқтисодиёт, менинг назаримда, ниҳоятда қашшоқ мамлакат ёки хаёлимиздаги ниҳоятда кучли иқтисодий бойликка ва интеллектуал салоҳиятга эга бўлган комил инсонлар яшайдиган мамлакатга мансубдир. Лекин ҳозиргача бундай мамлакат вужудга келмаган. Собиқ СССР давридаги бундай тизим эса қашшоқ мамлакатларга хос бўлган буйруқбозликка асосланган жараён сифатида намоён бўлди.

Бинобарин, республикамиз ҳам ўзининг шароитидан, хусусиятларидан, урф-одатларидан, анъаналаридан халқимизнинг турмуш тарзидан келиб чиққан ҳолда ўзига хос тамойиллардан иборат бозор муносабатлари мажмуини яратди.

Бунга биноан барча инсонлар, корхоналар хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликларини таъминловчи зарур шароитлар яратилди ва ўрта мулкдорлар синфини шаклланишига кўп тизимли иқтисодиётни вужудга келтиришга, миллий валютамизни жорий этиб унинг қадр-қимматини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратилди. Қолаверса, ислоҳ қилиш жараёнлари мустаҳкам ҳуқуқий негизга асосланиши ва стратегик йўналишларни аниқловчи бўгинларга устуворлик берилиши муҳим вазифа сифатида белгиланди. Чунончи, бунда мамлакатда аграр секторнинг маъқеини янада кўтариш, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш тадбирларига алоҳида ургу берилди.

Бундай тадбирларни амалга оширилиши ўз афзалликларини намоён эта бошлади. Хусусан, улар макроиқтисодий барқарорликка, миллий валютани мустаҳкамлашга имкон яратди; бозор инфраструктураси шаклланиб амалда ишлай бошлади, хусусийлаштириш жараёни кенг кўламда кенгайиб бормоқда. Мамлакатда ҳосил қилинган миллий даромаднинг 70 фоизи, sanoat маҳсулотининг 53,5 фоизи, қишлоқ хўжалик маҳсулотининг 97,7 фоизи

Янги даврга муносиб бўлиш, дадил ва тадбиркор бўлиш, боқимондалик баalosидан, мутельлик ва қарамлик кайфиятининг қолган-қутган сарқитларидан халос бўлишимизни ҳаётнинг ўзи талаб қилмоқда. Биз ҳаётимизда эркинлик ва демократия тамойиллари чин маънода устувор бўлишига эришмоғимиз даркор.

Ислом ҚАРИМОВ

давлат тасарруфида бўлмаган сектор томонидан етказиб берилмоқда.

Саноат ва қишлоқ ҳўжалигида жиддий ўзгаришлар юз бермоқда. Инсонларнинг тафаккурида бозор иқтисодиёти зарурлигига кун сайин ишонч улгаймоқда ва улар бу жараёнинг фаол ижрочиларига айланмоқда.

Бундай афзалликлар айрим кўрсаткичларда ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Статистика маълумотларига қараганда республикада мустақиллик йилларида ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиш даражаси Мустақил Ҳамдўстлик Давлатлариникидан (МХД) бирмунча юқори бўлганига кўзга ташланади. Хусусан республикада ички ялпи маҳсулот 1996 йилда 1991 йилга нисбатан 83 фоизни ташкил этган бўлса, Белоруссияда — 65, Руссияда — 61, Қозоғистон ва Қирғизистонда — 58, Украинада — 47, Грузияда эса 29 фоизни ташкил этган.

Мазкур кўрсаткич республикада 1997 йилда 1989 йилга нисбатан деярли 90 фоизни ташкил этиб, барча собиқ Иттифоқдош Республикалариникидан юқори бўлган. Буларнинг ҳаммаси республикада жон бошига ялпи ички маҳсулотни бошқа МХДдан бирмунча кўпроқ бўлишига олиб келди. Хусусан, у Молдова, Арманистондан — 1,7, Грузиядан — 1,2, Туркменистондан — 1,1, Қирғизистондан — 1,8, Тожикистондан эса 3,1 марта юқори бўлган.

Иқтисодиётда юз берган бундай юксалишлар истиқлолнинг моддий манбаини ташкил этувчи маҳсулотлар — газ, нефт, кўмир, электр қуввати, бензин, дизел ва бошқа машинасозлик (автомобил), кимё маҳсулотларининг узлуксиз кўпайиб бориши ҳисобига эришганлиги алоҳида эътиборга сазовордир. Бу соҳаларнинг маҳсулотлар ҳиссаси умумий саноат маҳсулоти ҳажмининг 66 фоиздан кўпрогини ташкил этади.

Бундай йўналишдаги ривожланиш республикамизнинг экспорт ва импорт салоҳиятига катта улуш қўшмоқда ва унинг умумжаҳон ҳамжамиятидаги ўрни тобора мустаҳкамланмоқда. Ваҳоланки, мустақилликка эришгунга қадар Ўзбекистон мустақил тарзда хорижий мамлакатлар билан бевосита иқтисодий алоқалар ўрнатиш имкониятидан маҳрум этилган бўлиб, ундан ҳеч қандай наф ҳам кўрмаган эди. Маълумки, Ўзбекистонда етиштирилган пахтанинг бир қисми хорижга экспорт қилиниб, собиқ СССР ҳазинасини валюта билан тўдиришга катта ҳисса қўшарди. Аммо уни етиштирган халққа бундан фойда йўқ эди. Масалан, 1990 йилгача собиқ СССР йилига 1 млрд.¹ долларга баробар 900 минг тонна пахта толасини хорижга экспорт қилган. Лекин асосий пахта етказиб берувчи Ўзбекистонга ундан ҳеч нарса ажратилмаган эди. Эндиликда мустақиллик туфайли вазият тубдан ўзгарган бўлиб, пахта ва бошқа товарлар экспортдан тушадиган валюталар

¹ Год планетғы. Выпуск 1997 г., Москва, с. 233.

мамлакатимизнинг юксалиши ва халқимиз манфаатлари учун сарфланмоқда.

Эндиги долзарб вазифа республикамиз Президенти И. А. Каримов таъкидлаганидек: «Биз учун муҳим вазифа республиканинг ўздагина эмас, балки энг аввало, жаҳон бозорида харидоргир бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлашдан иборатдир».

Ўзбекистон ҳукуматининг ташқи иқтисодий алоқаларни жадаллаштириш, чет эл сармояларини мамлакатимизга олиб кириш бўйича қатор қонунлари қабул қилинди. Хусусан, ташқи савдо алоқаларининг манфаатдорлигини рағбатлантириш учун қатор энгилликлар жорий этилди. Бундай тадбирларни изчиллик билан амалга ошириш давом этмоқда. Бунинг ёрқин ифодаси сифатида республика Президентининг 1998 йилги 19 январь «Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чоратадбирлар тўғрисидаги фармонини келтириш мумкин. Бунда устивор инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, корхоналарни техника билан қайта жиҳозлаш учун қўлай шартшароитларни яратиш, қўшма корхоналарни барпо қилишга хорижий сармояларни кенг кўламда жалб этиш ҳисобига иқтисодиётнинг таркибий ўзгаришларини таъминлаш мақсад қилиб қўйилган. Шунга биноан республикага олиб келинадиган айрим технология ускуналари қўшимча қиймат солигидан озод қилинди. Булар 1998 йилги инвестиция программасига киритилган муҳим устувор объектларни жиҳозлаш; ҳукуматнинг кафолати билан бериладиган хорижий кредитлар ҳисобига молияланадиган инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш; халқ истеъмол молларини ишлаб чиқаришга иختисослашадиган, янги барпо этиладиган ва қайта қуриладиган корхоналар ва хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналарнинг устав маблағига қўйилма хорижий сармоядорлар томонидан келтирилган технология ускуналаридир.

Буларнинг ҳаммаси республика ташқи иқтисодий фаолиятини жадаллашига, экспорт ва импорт таркибини мукамаллаштиришга жиддий таъсир кўрсатмоқда. Булар туфайли Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги обриси тобора кўтарилмоқда.

Иқтисодий интеграция тўғрисида гап юритганда ҳар бир мамлакатни жаҳон ҳамжамияти билан ўрнатган алоқаларининг кўлами муҳим аҳамиятга эга эканлигини асло унутмаслигимиз керак.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги иқтисодий интеграция жараёнини жадаллаштиришда нуфузли Халқаро иқтисодий ташкилотлар, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва бошқа бирлашмалар муҳим роль ўйнамоқда. Қатор мамлакатлар билан ҳукуматлараро савдо иқтисодий ҳамкорлик бўйича, баъзилари билан то

вар айирбошлаш ва кредит келишуви бўйича ҳужжатлар расмийлаштирилади.

Ташқи иқтисодий алоқалар ривожланишини хорижий мамлакатлар билан бирга барпо этилаётган қўшма корхоналарнинг фаолияти ҳам ифода этади. Мустақиллик йилларида 520 млн. АҚШ доллари ҳажмида хорижий сармоляр жалб қилинган ҳолда 3 мингдан ортиқ шундай корхоналар ишга туширилди. Уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотлари 1996 йилда 41,6 млрд. сўмни ташкил этиб, унинг 213,6 млн. АҚШ долларига баробари экспорт қилинди.

Йирик қўшма корхоналар жумласига «УЗБАТ» (Буюк Британия), Ўзбекистон — Жанубий Корея «ЎздЭУавто», «ЎздЭУэлектроникс», АҚШ капиталига асосланган «Зарафшон-Ньюмонт», бир қатор телекоммуникация соҳасига мансуб бўлган қўшма корхоналар — «ЎЗМАКОМ», «Ўздунробита», «Ўзбектелеком интернейшнл» ва бошқалар киради. Кимё саноати соҳасида 80 млрд. АҚШ доллари ҳажмида устав фондига эга бўлган «Азот-ВИТС» қўшма корхонаси фаолият кўрсатмоқда.

Ташқи савдо алоқаси айланмасининг қарийб 70 фоизи узоқ хорижий мамлакатлар ҳиссасига тўғри келади, яъни АҚШ — 8,1 фоиз, Германия — 7,6, Жанубий Корея — 6,7, Швейцария — 5,8, Буюк Британия — 5,4, Туркия — 4,6, Нидерландия — 2,3, Бирлашган Араб Амирликлари — 2,2, Хитой — 1,8, Италия — 1,6. Яқин хорижий мамлакатлардан (МҲД) — Россия — 17,3, Қозғистон — 3,9, Туркменистон — 2,2 фоизни ташкил этади. Бундай силжишлар республикамизни жаҳон иқтисодий ҳўжалик тизимига илдам қадамлар билан кириб бораётганлигидан дарак беради.

Ўз навбатида Ўзбекистоннинг интеграция жараёнидаги ҳамкорлигининг жадаллашишини республикамизнинг интеграциябоп салоҳияти ташкил этади. Булар мажмуасига энг аввало, унинг қўлай жўгрофий — стратегия мавқеи ва бой табиий хом ашё, меҳнат заҳиралари, яратилган ишлаб чиқариш воситалари ва экспортга лойиқ салоҳияти киради. Республикамизни халқаро иқтисодий алоқаларни ривожлантиришдаги яна бир афзаллиги шундаки, республика Президенти И. А. Каримов таъкидлаганидек, «Республика ривожланган энергетика, коммуникация ва сув тизимларига, яғна бир-бирини тўлдирадиган темир йўл ва автомобил йўллари тармоғига эга» эканлигидадир. Мамлакатимизнинг интеграция салоҳиятининг таркибий қисми — ноёб табиий хом ашё заҳираларидир. Айниқса унинг ер ости бойликлари билан фахрланишига катта асос бор. Чунончи ҳозиргача бу ерда 2,7 мингдан зиёд қазилма конлари ва маъданга эга бўлган истиқболли жойлар топилган бўлиб, улар 100 га яқин минерал хом ашё хилларини ўзида мужассамлантирган. Шундан 60 дан ортиги фаолият кўрсатмоқда.

Умумий хом ашё потенциали қиймати эса 2,3 триллион АҚШ долларидадан ортиқдир. Республикамиз айрим фойдали қазилмалар бўйича жаҳонда муносиб юқори уринларни эгаллайди. Чунончи, олтин заҳиралари бўйича — 4-уринни ва уни қазиб олиш бўйича — 7, мис заҳиралари бўйича 10—11, уран заҳираси бўйича 7—8 уринни эгаллаб келмоқда. Республикамиз ер қаърида ниҳоятда катта нефт ва газ қатламлари мавжуд. Наманган вилоятида 1992 йилда Мингбулоқ нефт конининг очилиши фикримизнинг далилидир.

Ўзбекистоннинг жаҳон интеграциясидаги роли ривожланган транспорт коммуникациялари орқали намоён бўлади. Эслатиб ўтиш жоизки, собиқ СССР даврида юқлар асосан Қора денгиз, Болтиқ денгизи, Япон денгизи ва Шимолий денгиз бандаргоҳлари орқали хорижга ташилар эди. Собиқ СССРнинг таъназули туфайли республикамиз бундай имкониятлардан маҳрум бўлди, чунки юқорида қайд этганимиздек, бу бандаргоҳлар бошқа республикаларнинг ҳудудида бўлганлиги туфайли, уларнинг мулкига айланди. Шу боис жаҳонга тез чиқиш мақсадида Ўзбекистон БМТнинг «Транзит юк ташишида ҳамкорликни ривожлантириш орқали савдонини кенгайтириш» дастурини амалга оширишда иштирок этмоқда. Шунга биноан, транспорт йўллари орқали қадимги савдо йўли бўлиши — «Буюк ипак йўли» бўйлаб денгиз бандаргоҳларига чиқишини таъминлайди.

Бундай олий мақсадларни амалга ошириш учун, Марказий Осиё давлатлари иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ЭКО)нинг бошқа аъзолари ўртасида ҳукуматлараро шартнома тузилди ва Пекинни Стамбул билан боғлайдиган Трансозиё магистралнинг таркибий қисми бўлмиш «Тажан — Сарахс — Машхад» темир йўли қурилиши бошланиб кетди ва у 2000 йилда тугалланади.

Бу йўл орқали Ўзбекистон Шарқда Осиё-Тинч океани ҳудудидаги давлатлар ва Габда — Туркия ва у орқали Европа мамлакатлари билан ташқи савдо алоқаларини кучайтириш имконига эга бўлади.

Шу билан бир қаторда Марказий Осиё мамлакатлари, Озарбайжон, Грузия орқали Қора денгизга олиб чиқадиغان Транскавказ магистралини вужудга келтирадиган «Трасека» лойиҳасини рўёбга чиқаришни мўлжалланмоқда. Мазкур мақсадлар учун автомобил йўллари қуриш ва таъмирлаш ишларига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Чунончи, Ҳинд океанига Хитой ва Покистон орқали ўтадиган «Анджон — Уш — Иркэштот-Қашқар» ҳамда «Бухоро-Сарахс-Машхад-Техрон» ва шунингдек, «Термиз-Ҳирот-Қандаҳор-Қарочи» автомобил йўллари бунёд этилиши шулар жумласидандир. Бундай улугвор, оламшумул тадбирларни рўёбга чиқиши, Ўзбекистон ва Марказий Осиё мамлакатларини ташқи иқтисодий алоқаларини янада кенгайтириш учун катта имкониятлар яратади.

Ботир ХУДОЁРОВ

МАЪНАВИЙ МЕЗОНЛАРГА ЯНГИЧА ЁНДАШИШ

Жамият тараққиётининг барча давларида ҳам ривожланишнинг моҳияти, унинг суръатлари инсонларнинг маънавий камолоти даражасига боғлиқ бўлган. Қайси ерда маънавий камолот юксак бўлиб, маърифий-тарбиявий тадбирлар оқилона йўлга қўйилган бўлса, уша салтанатда жамият ижтимоий адолат мезонлари асосида тез ривожланганлиги тарихдан маълум. Маънавий ҳаётдаги тушқунликлар, бўҳронлар ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий соҳаларда тараққиётдан ортга кетишларига сабабчи бўлган. Барча ажнабий босқинчилар, мустамлакачилар бирор мамлакатни қолоқликка маҳкум этишмоқчи бўлса, даставвал унинг халқини маънавий қолоқлик, қашшоқлик ҳолатида сақлашга ҳаракат қилганлар. Собиқ тоталитар тузум чоракам бир асправомида олиб борган миллий сиёсатининг заминиде ҳам шундай мақсадлар ётгани энди ҳеч кимга сир эмас.

Тарихнинг бурилиш давларида айниқса маънавий камолотнинг жамият тараққиёти учун бўлган аҳамияти яна ҳам каттароқ бўлади. Ҳозирда Ўзбекистон ўтиш даврине бошдан кечирмоқда. Бу жараён туб маънода миллий тикланишдир. Миллий тикланиш миллий уйғониш билан ҳамоҳанг бўлгандагина юксак самара беради. Бошқача айтганда, миллий тикланиш ижтимоий-иқтисодий, маданий ҳаётда бирёқламаликка чек қўйиш, жамият тараққиётини янги, юксак босқичга кўтаришга ҳаракат қилишдир. Лекин ҳар қандай яхши режалар ҳам инсоннинг ақли-идроки, меҳнати натижасида амалга ошади. Барча фуқаролар жамият, давлат, миллат олдида турган долзарб вазифаларни билиши, уларни амалга оширишга онгли, фидокорона муайян мафқуравий эътиқод ва манфаатдорлик билан ёндошиши — маънавиятдир.

Мамлакат аҳолиси маънавий жиҳатдан қашшоқ бўлса ҳар қандай яхши режалар ҳам амалга ошмайдиган қуруқ шиор бўлиб қолаверади. Турли давларда яшаган илгор мута-

факкирлар, миллатпарвар зиёлилар жамият ва инсон манфаатлари билан боғланган яхши гоёлар, режаларни ўртага қўйган бўлсалар ҳам уларни омманинг онгига сингдириш фаолияти билан боғлаш имкониятига эга бўлмадилар.

Ҳозир мамлакатимизда маънавиятни юксалтиришга, маърифий тадбирларни кенг йўлга қўйишга катта эътибор берилмоқда. Бу борадаги ишлар Ўзбекистонни келажақда жаҳондаги ривожланган давлатлардан бирига айлантириш йўлида кўрилаётган тадбирлардандир.

Жамият маънавий камолотини таъминлаш учун биринчи навбатда маънавиятнинг моҳияти, унинг жамият тараққиётидаги аҳамиятига оид бўлган илмий-назарий муаммоларни яхши билиб олмоқ керак. Бу борада собиқ иттифоқ давридагидек қуруқ шиорлар, мавсумий тадбирлар билан амалий натижаларга эришиб бўлмайди. Афсуски маънавиятнинг моҳияти, тарихий тараққиётнинг ўтиш давридаги ҳал қилувчи аҳамияти илмий адабиётларда чуқур, мукаммал ёритиб берилган эмас.

Шундай бўлса-да, маънавиятнинг моҳияти ва жамият тараққиёти учун бўлган аҳамияти масаласи Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик Ислон Каримовнинг асарларида, мақола ва нутқларида мукаммал, ҳозирги куннинг долзарб масалалари билан боғлаб ёритиб берилган. Юртбошимиз маънавият ва маърифатнинг туб назарий ва амалий муаммоларга боғлиқ бўлган эликдан ортиқ муҳим масалани ўртага қўяди. Илм-фан, амалий фаолият учун катта аҳамиятга эга бўлган бу муаммоларнинг асосий йўналишлари ҳақида қисқача тўхталиш мумкин.

Биринчидан, маънавиятнинг генезиси — ижтимоий, ирсий илдиэлари. Маънавият фақат инсонга хос бўлган хусусиятдир. Маънавият билан туташ бўлгандагина одам фарзанди Инсон деган буюк ва шарафли номга муяссар бўлади.

сар бўлади. Лекин маънавий инсоннинг тугма хусусияти эмас. У — ҳаёт тажрибаси натижасидагина шаклланади ва ривожланади. Инсонда маънавийни эгаллашга имкон берадиган, ирсият қонунлари билан белгиланган тугма имкониятлар ҳам бор, албатта. Лекин бу тугма имкониятлар меҳнат, ҳаёт тажрибаси, жамоатчилик билан алоқалар асосида сайқал топиб, эътиқодга ва руҳий моҳиятга айланиб инсон онгида ва қалбида чуқур ўрнашади. Шу сабабли И. Каримов маънавийнинг ижтимоий моҳияти устида тўхтаб у «инсонга она сути, ота намунаси, аждодлар ўғти билан бирга сингади» деган чуқур фалсафий фикрларни олдинга суради.

Иккинчидан, Ислом Каримов маънавий инсонга хос бўлган ички руҳий ҳолатгина эмас, балки жамият, миллат, шахс тараққиёти ва камолотининг асосий омили эканини ҳам кўрсатиб ўтади. Маънавий инсонга моҳиятгина эмас, балки муайян мақсад, келажакка ишонч билан бориш учун катта умид, куч-қудрат ҳам бахш этади. Инсон ақли, қўли билан нимаик қилмасин унинг заминидан онгида фикр, тушунча, билим, истеъдод, қобилият сифатида шаклланган маънавий ётади. Энг баркамол наққошнинг гул чизаётган қўлининг ҳар бир ҳаракатини бош мия назорат қилади. Шу ўринда маънавий тажриба, амалий малака, тафаккур инъикоси шаклида намойён бўлади.

Шахс маънавияти миллат, давлат, жамият маънавиятининг куртаги, бир бўлагидир. Шахс маънавий камолоти одамлар ўртасидаги кўп қиррали муносабатлар, жамият ҳаётидаги шароит ва имкониятлар асосида шаклланади. Маънавий инсоннинг, халқнинг, давлатнинг, жамиятнинг туб омилларини назарий, фалсафий таҳлил этишнинг юксак ифодасидир.

Туртинчидан, маънавий одамлар ўртасидаги юксак ахлоқ-одоб нормалари, ҳуқуқий мезонлар, мафкуравий эътиқодга асосланган адолатли, инсонпарварлик, ҳалоллик, байналмилалчилик билан сугорилган муносабатларнинг ҳам асосидир. Жамиятда инсон инсонсиз яшай олмайди. Одамлар билан ҳамкорликка, ҳамжиҳатликка, аҳилликка, мулоқотга

интилиш эҳтиёжи ҳам маънавийдир. Жамиятнинг ўзи ҳам кишилар ўртасидаги юксак маънавийга асосланган муносабатларнинг ифодасидир. Маънавийнинг бу жиҳатлари И. Каримовнинг қуйидаги сўзларида ўзининг яққол ифодасини топган: «Маънавий турли халқлар, мамлакатлар кишиларини қонқариндош қилади, уларнинг тақдирини ўзаро ҳурмат асосида яқинлаштиради.» Бизнинг маънавийтимиз асрлар давомида миллион-миллион кишилар тақдири билан шаклланган.

Маънавий инсоннинг шундай етук фазилати, кишиларда ўзаро мулоқотга эҳтиёж туғдиради. Ҳар бир шахс ўз ҳаёти ва тақдирини бошқаларсиз тасаввур эта олмаслиги ҳам маънавийдир. Худбинликнинг ҳар қандай шакли ҳам маънавийнинг мезонларидан чекиншидир. Ҳар қандай худбин, мансабпараст шахс ҳам бу мулоқотдан фақат ўз манфаатларини кўзласа-да, бошқалар билан муносабатда бўлиш эҳтиёжи чегараларидан бутунлай чиқиб кета олмайди, ўзини жамиятнинг бир аъзоси эканини, шу жамиятсиз мақсадларига эриша олмаслигини ҳис қилади. Инсон фаолиятида маънавий мезонларидан чекиншиш ҳоллари бўлса-да, у ҳеч қачон ўз ҳаётида маънавийни бутунлай инкор эта олмайди. «Инсон, — деб ёзади И. Каримов, — ўзини халқнинг бир зарраси деб сезгандагина, у ҳақда ўйлаб, меҳнат қилиб яшагандагина маънавий билан туташади».

Бешинчидан, Президент Ислом Каримов асарларида олдинга сурилган чуқур фалсафий-назарий гоҳлардан яна бири маънавийнинг чексизлиги масаласидир. Маънавийнинг моҳияти, қирралари, ривожланиш имкониятлари шунчалик каттаки, уни улчаб ҳам, поёнига етиб ҳам бўлмайди.

Юқоридаги фикрлардан кўринадики, маънавий ўзининг тарихий илдишлари, ривожланиш имкониятлари, инсонга хос булган барча олийжаноб фазилатларни қамраб ола олиши жиҳатидан ҳам бепоёндыр.

Ҳар бир тарихий давр, шароит, эҳтиёж ва имкониятлар билан тақозо қилинган ҳолда маънавийнинг янги мезонларини яратади. Бу мезонлар қандайдир бир тасодифий ҳодиса эмас, балки тарихий тараққиётнинг муайян босқичларида инсон камолотининг янги йўналишларига булган эҳтиёжнинг ифодасидир. Жамият тараққиёти олдинга қараб борувчи чексиз жараён булганлиги сабабли унинг асосий таркибий қисми булган маънавий камолот ҳам узлуксиз давом этаверади.

Олтинчидан, И. Каримов кўрсатиб ўтганидек, маънавий камолот маънавий эҳтиёж билан боғлиқдыр. Маънавий камолотга интилиш — инсонийлик моҳияти билан боғланган фазилатидир. Билим, амалиёт тараққиётининг ҳар бир босқичи ривожланишнинг охири нуқтаси бўла олмайди. Маънавий камолотнинг ҳар бир босқичи аниқ даврларнинг ўзига хос эҳтиёжлари ва имкониятлари билан белгиланади. Маънавий борасида бир эҳтиёж

● **Инсон инсонсиз яшай олмайди.**

● **Ҳар қандай эҳтиёжни тараққиёт юзага келтиради.**

● **Маънавий камолотга интилиш — инсонийлик моҳияти билан боғланган фазилатдир.**

рўёбга чиқиши янги, янада кенгроқ эҳтиёжлар шаклланиши учун замин бўла олади, холос. Ҳар қандай эҳтиёжни тараққиёт юзага келтиради. Эҳтиёжлар рўёбга чиқиши эса тараққиёт янада илгарилаб боришига имконият яратади. Ижтимоий тараққиётнинг туб моҳияти билан белгиланган у эҳтиёжлар инсон фаолиятининг мақсад ва йўналишларига ҳам таъсир этади. Бинобарин, маънавиятнинг янги чўққиларига етишиш эҳтиёжи шахс ва жамият камолотининг ҳал қилувчи омили ҳамдир. Шу сабабли ҳам маънавият инсонга ҳаводек, сувдек зарур. Саҳродаги сайёҳ ҳар доим чанқогини босиш учун булоқ излаганидек инсон ҳам неча-неча азовлар, қийинчиликлар билан маънавият чашмасини излайди. Маънавият чашмасини доим излаш — инсон камолотини ифодаловчи жараёндир, ҳаётнинг мақсади ва мазмунидир. Инсонда агар шу эҳтиёж тўхтаса, демак, камолот сари интилиш билан боғлиқ бўлган зарурият ҳам тўхтайдми. Агар бу зарурият маънавий эҳтиёж бўлмаса, инсон камолоти ҳам тўхтайдми. Маънавий эҳтиёж инсоннинг ички соф руҳий интилиши эмас. Маънавий эҳтиёжнинг ҳар бир шакли объектив воқелик, унинг қонунлари ва заруриятлари асосида юзага келади. Маънавий камолот эҳтиёжларини қондириш ҳам шу йўсинда амалга ошади. Эҳтиёжнинг шаклланиши, объектив муҳит таъсирга боғлиқ бўлса ҳам уни рўёбга чиқариш хусусиятлари инсоннинг ўзига хос маънавий оламига боғлиқдир. Ҳар бир шахс ўз маънавий эҳтиёжини қондиришини биз хоҳлаганимизча эмас, балки асосан ўзи билганича амалга оширади.

Ҳозирги кунда мустақил Ўзбекистон фуқароларида шаклланаётган янги маънавий эҳтиёж мустақил давлатимизга муҳаббат, танлаган йўлимиз ва юртимизнинг истиқболига ишончдир. Истиқлол қўлга киритилганидан сўнг биз ўз кучимизга, қудратимизга кўпроқ ишона бошлаб, ўз қадр-қимматимизни теранроқ англай бошладик.

Маънавиятга интилиш инсон учун моддий неъматларни ўзлаштириш, ейиш, ичиш, кийинишга нисбатан ҳам муҳимроқ эҳтиёждир. Негаки, маънавият барқарор бўлмаган жойда моддий неъматларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш маданияти ҳам юксак бўлмайди. Етук маънавият, ақлий салоҳият соҳиб буган кишиларгина келажакни олдиндан кўришга, оғир шароитларда ҳам юксак мақсадларни олдига қўйиб унга иймон ва эътиқод билан интилишга қодир бўлади. Японлар иккинчи жаҳон урушидан кейинги оғир шароитларда «олдин халқнинг миясини тўйдиринг керак, шундан кейин унинг қорни ҳам тўяди» деган умумий ширга асосланиб иш кўрдилар. Улар мамлакат тарихидаги оғир, мураккаб, масъулиятли шароитда миллий бурч ва масъулият, ватанпарварлик туйғусини кучайтирдилар. Ўз бурчи ва масъулиятини англаши биринчи ўринга қўйган халқ тез вақт ичида мамлакатини дунёдаги энг ривожлан-

ган давлатлардан бирига айлантирди. Ҳозир Ўзбекистонда жамият тараққиётининг шу муҳим масаласига катта эътибор берилётганини ҳам истиқболимиз режалари чуқур илмий асосга, жаҳондаги илгор тажрибага таянганидан далолат беради.

Юртбошимиз асарларида инсон маънавиятининг асосий моҳиятини белгилаб берадиган ахлоқий фазилатлар ҳам бир-бири билан боғланган ақлий, ахлоқий, илмий-амалий фазилатларнинг яхлит тизими сифатида кўрсатиб берилган. Жумладан, ижтимоий-сиёсий, мафкуравий эътиқодлар билан боғланган маънавиятга юртдошларимизда миллий руҳ, мамлакат, миллат олдидаги бурч, масъулият, ватанпарварлик, миллатпарварлик, миллий ифтихор туйғуларини шакллантириш киради. Шунингдек, она тилини ривожлантириш ва ҳаётнинг барча соҳаларида кенгроқ қўллаш имкониятларини излаш, Ватандан узоқлашини оғир жудодик сифатида ҳис қилиш, табиати муҳофаза қилиш, виждон эркинлиги мезонларига риоя қилиш ижтимоий адолатнинг миллий умуминсоний қадриятлар билан боғланиб кетган қондаларига таяниб, миллий маҳдудлик ва миллий калондимоғликка йўл қўймаслик зарур. Аждодларимиз бошлаган улут ишларни очиқ кўз, соғлом ақл, давр шароитлари ва имкониятлари, эҳтиёжлари асосида ривожлантириш, ҳар қандай шароитда ҳам миллий манфаатлар устуворлигини сезиш ва уларни адолатли равишда инсонпарварлик, дўстлик мезонларидан чекинмай ҳимоя эта билиш ҳам керак.

Бугун замон ахлоқ, одоб борасидаги миллий, умуминсоний, диний қадриятларга риоя этиш, ота-онани, қўни-қўшниларни, қариндош-уруғларни, ёру биродарларни чин самимият асосида ҳурмат қилиш, ҳамма виждонли, инсофли, ҳалоол бўлиш, ўз манфаати учун меҳнат қилса ҳам давлат, миллат, бошқа шахсларнинг ҳам манфаатини ҳурмат қилиш, инсонни улуглаш, жамиятда осойишталик ва тинчлик, аҳиллик, тотувлик қарор топишига ҳисса қўшиш, миллатнинг фахри бўлган олиму алломуларни ҳурмат қилиш, фаолияти учун ёрдамлашиш, хайр-эхсонни дунёвий ишлар учун ҳам қилиш, ақли ва жиқмоний имкониятларни ҳар томонлама камол топтириш, миллий мерос ва қадриятларни ўрганиш, ҳурмат қилиш, мазмунан бойитиш, ҳаётга жорий этиш, тарбия-таълимни миллий, умуминсоний қадриятларга асосланиб амалга оширишни талаб этади.

Мамлакатимизда яшаётган барча халқларнинг манфаатларини тенг ҳимоя қилиш, миллий муносабатларнинг барча муаммоларини қонунлар, социал адолат мезонлари асосида ҳимоя қилиш республика раҳбарияти олиб бораётган ички сиёсатнинг энг муҳим жиҳатларидандир. Бу ҳам — маънавиятдир. Бугунги кунда И. Каримов айтганидай, «Юртимизда яшаётган бошқа барча халқ вакилларига одилона қараш, уларга меҳрибонлик қилиш биз учун маънавий бурчга айланган»ини кўриб юраклар тўлқинланади.

Қувондиқ УРОЛОВ

ОИЛА —

Маънавий баркамол инсонни тарбиялашда оиланинг тутган ўрни бениҳоя каттадир. Аслида оила жамиятнинг бир таркибий бўлаги. Жамиятда рўй бераётган ҳамма жараёнлар оилага, кишиларнинг турмуш тарзига бевосита таъсир қилади. Ҳар бир инсон оиланинг ўзидаёқ ёшлигидан бошлаб маънавиятнинг манбаларидан озиқланиб боради. Аввалам бор, оилада ота-онанинг ўрни, бошқа оила аъзолари билан муносабати бола учун мактабдир. Оила аъзолари ўқиётган даргоҳлар ёки

тақалади. Маълумки, мусулмон оламида болаларни тарбиялаб, жамиятда ўрнини топишида оиланинг ўрнига азалдан алоҳида эътибор берилиб келинган. Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабат шариат қонунлари билан белгилаб қўйилган. Бу қонунлар ислом динидан илгариги ижобий урф-одатларни ҳам ўз ичига олган бўлиб, оила манфаатига мос келади. Оила аъзолари фаолиятидаги ҳамма ишлар шариат қонунига мос келиши ёки келмаслиги билан баҳоланган. У

ҳам жойига қўйилмоғи шарт. Ёши катта кишиларни уйнинг тўрига ўтказиш, уларга дуо-фотиҳа қилдириш, биринчи бўлиб дастурхонга қўл узатиш ёки ёши катта киши гапираётганда қулоқ солиб туриш каби анъаналар мавжудки, буларни ҳар бири оила аъзоси бажариши шарт. Ота-онага бўлган ҳурмат, оиланинг бошқа аъзолари ўртасидаги ўзаро ҳурмат каби одатлар ўзбек оиласининг гултожидир.

Оиладаги муҳит, вазият жамиятдаги муҳит, вазиятга во-

ЖАМИАТ

ишлайётган меҳнат жамоаларидаги муҳит таъсирида шахснинг тафаккури шакллана боради. Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатлар у қайси тизим бўлишидан қатъий назар жамият аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабат жараёнига мос келиши керак. Жамият аъзолари ўртасидаги муносабат қонунлар, қоидалар, тартиб-интизом билан белгиланиб, бошқарилиб турилади ва оилада ҳам ўз аксини топади. Оилавий муносабатларни бошқаришда асосан, ота-онанинг, ёши катта кишиларнинг ўзига хос ўрни бўлади.

Оилаларда сақланиб қолган урф-одатлар, анъаналар тарихи узоқ ўтмишга бориб

ёки бу ҳаракат шариат қонуни талабига мос келмаса ундай ҳаракатдан воз кечилган. Шариат қонунлари эса жамият талабларига асосан мос келган. Демак, оила шариат қонунига бўйсуниб, жамиятнинг талабини ҳам бажариб бориши зарур. Инсон ҳам оилада жамият талабларига мос ҳолда тарбияланиб боради.

Оилада асрлардан бери авлоддан-авлодга ўтиб келаётган анъаналар, урф-одатлар давом эттирилади, ҳар бир оила аъзосига сингдирилади. Масалан, оилада ўзаро ҳурмат ҳамманинг қон-қонига сингиб кетган. Оилада, айтишлик, ёши улуг кишиларнинг фикри доимо ҳал қилувчи рол ўйнайди. Уларнинг ҳурмати

баста бўлиши керак. Акс ҳолда бундай оила аъзоларини жамият қабул қила олмайди. Уларга нисбатан жамиятга носоглом вазият юзага келади. Собиқ Совет даврида оиланинг муқаддас гултожига анчагина путур етказилган эди. Замонасига мос ҳолда, айниқса, шаҳарларда европалашган оилалар аксарият кўпчиликни ташкил қиларди. Европа маданиятнинг яхши томонлари билан биргаликда оила аъзолари ўртасидаги муносабатда европача одатнинг ўзбек оиласига мос келмайдиган томонлари ҳам кийиб келди. Европада аксарият оила аъзолари ўзларига яқин кишиларга, жумладан, ота-онасига ҳам «сен» деб муро-

ШАҲАР

жаат қилишади. Фарзандларнинг оиладаги ўрни, узини тутиши, кийиниши ҳам ҳақиқий ўзбек оиласи учун ёт нарса. Минг афсуски, бизнинг ўзбек оилаларига ҳам ўша ёт нарсалар келиб қолган эди. Оиладан динимиз, тилимиз қувилган эди. Биз европача ҳаёт тарзини маданиятнинг чуққиси деб билар эдик. Ўша пайтларда қишлоқдан шаҳарга иш билан келган киши бутунлай бошқа дунёга тушгандай бўлар эди. Ўзбекча берилган саволга (рус тилини билмаса иложи қанча) русча жавоб олиб, ё бўлмаса умуман жавобсиз қолган пайтларда, жамоат жойларида, автобусларда кетаётганингда сенга узининг ҳамюртларинг қандайдир ажнабий кишига қарагандек, ёки истеҳзоли қарашганини сезиб турганингда, беихтиёр кунглининг бир четидан «қани энди, шулар каби маданиятли бўлсам» деган орзулар ҳам лип этиб ўтиб қолади.

Ўз даврининг маданиятли кишиси бўлган, катта-катта анжуманларда сўзлаётган юртдошларимиз ҳазрат Алишер Навоийдан лоақал бир мисра шеърни ёддан айтиб бера олмаса, Қуръони каримдан бирон-бир кичик сурани айтолмай, узидан кичиклар олдида мулзам бўлиб турса, мана шу жараёнда шаклланган маънавий баркамол, тўлақонли, миллий гурурга мос бўладими? Афсуски, ўша давр тараққиёти, талаби, тарбияси натижасида шу аҳволга тушганимизни инкор қилмаган ҳолда, ҳурматли юртдошларимга ҳам бир эътирозим бор. Ахир, Ҳазрат Алишер Навоий ёки шу каби бошқа улуг кишиларни билиш, ўрганиш, улар таълимоти «ҳазм» қилишга ҳеч нарса халақит қилмаган-ку! Қуръони каримдан 4—5 сурани билиб қўйса бўлар эди-ку! Буларнинг ҳаммаси — оиладан миллий гурурининг, динимиз ва тилимизнинг «эскилик сарқити» деган тамға билан қувилиши туфайлидир. Демак, биз яшаган жамиятнинг мақсади — урф-одатларни, динларни, тилларни аралаштириб, руслаштириб, манкуртлик дунёсига олиб келиш бўлган. Ҳатто «ягона совет халқи» деган таълимотлар ҳам кенг тарғиб этила бошлаган эди. Худди шу сабабдан ҳам оиласида эътиқод, динимизга, урф-одатларимизга садоқат бар-

қарор бўлган кишиларни жамият четга сурган, уларга нисбатан носоглом вазиятни юзга келтирган ҳоллари ҳам бўлган эди. Оллоҳга минг қатла шукурки, мустақилликка эришганимиздан кейин маънавиятимизнинг манбаларига, динимизга, тилимизга, миллий қадриятларимизга муносабат тубдан ўзгарди. Оиламиздан қувилган маънавиятимиз сарчашмалари қайтиб келди. Умумжаҳон цивилизацияси (дунё маданияти) билан биргаликда, узимизнинг ота-боболаримиз асраб, ардоқлаб келган урф-одатларимиз, анъаналаримиз, муҳими, тарихимиз қайта тикланиб, тафаккуримиз, онгимиз покланмоқда. Маънавиятимиз сарчашмалари янги жилалар билан товланмоқда. Жамиятимиздаги барча ўзгариш сузсиз оилавий муносабатларга узининг таъсирини ўтказмоқда. Бозор иқтисодиётига ўтилаётган ҳозирги даврда мулкка бўлган муносабатда боқимандалик кайфиятини юзга келтирган ижтимоий мулкдан воз кечилиб, шахсий мулк эгаси ҳиссиёти, манфаатдорлик қайта шаклланмоқда. Шу билан биргаликда ота-боболаримиз эъзозлаб келган виждон, иймон, ҳалоллик, эътиқод, диёнат каби тушунчалар ўз ўрнини эгалламоқда, бу — истиқлол шарофати билан инсон манфаатлари устивор бўлган давлатимизнинг, жамиятимизнинг талабидир. Демак, ҳар бир оила олдида жуда катта вазифа юклаган. У ҳам бўлса дунё маданияти дурдоналари билан биргаликда ўзликини англаш, ҳақиқий ўзбекона оиланинг анъаналарини ҳар бир ёш фуқаро онгига сингдириб, амалий фаолият даражасига етказишдир.

Маълумки, ҳар бир оиланинг ҳуқуқлари жамият томонидан қонун йули билан ҳимоя қилинади. Лекин оиланинг ҳам жамият олдида бурчи мавжуд. Мана шу бурчини бажариш учун ҳар бир оила аъзоси жамият олдида жавоб беради. Қайси бир оила аъзоси ўз бурчини бажармай қонунни ёки тартибни бузса, унга тегишли чора кўрилади. Маълумки, қонунни бузуш ҳолати ҳаётда тўсатдан руй бермайди. Бунинг учун маълум сабаблар йиғиндиси, тўпланиб қолган муаммолар бўлади. Бу сабабларни ўз вақтида ўрганиб, ижобий ҳал қилишда ҳар бир оиланинг жа-

мият талабига мос шаклланишида маҳалла қўмиталарининг роли каттадир. «Маҳалланг ота-онанг» деган мақолда жуда катта рамзий маъно бор. Тўғри, собиқ Совет даврида ҳам Ўзбекистонда шаҳарларда маҳалла қўмиталари фаолият кўрсатган. Улар ўзларининг қўлларидан келганича маҳалла аҳли билан ишлаганлар. Бу фаолият шу маҳаллада яшовчи фаолларнинг жонқуярлиги эвазига сақланиб қолган эди. Қишлоқларда эса маҳалла ҳақида гап ҳам бўлмаган. Шу туфайли, у даврда маҳалла билан оила ўртасидаги муносабат ҳам узига яраша бўлган. Лекин мана шу камтарона фаолият ҳам бошқа республикалар олимлари учун ҳавас қиладиган даражада эди. Юртимиздаги бу тажрибани бошқа республикаларга ёйиш таклифлари билан чиқишган. Ҳатто айрим республикада бу борада амалий ишлар қилишга ҳам киришилган эди.

Маҳаллага эътибор фақат бизнинг замонамизда, истиқлолга эришганимиздан кейингина, давлат аҳамиятига молик ишга айланди. Президентимиз мустақилликка эришганимизнинг дастлабки давридаёқ, бу ишга алоҳида эътибор берди. Республикада «Маҳалла хайрия жамғармаси» тузилди. Унинг тизимлари вилоятлар, туманларда ташкил этилиб, шаҳарлар билан биргаликда қишлоқларда фаолият кўрсатмоқда. Улар олиб бораётган ташкилий, тарбиявий ишлар халқимиз манфаатлари билан уйғунлашиб кетди. Ҳозирги даврда маҳалла марказлари — гузарлар ташкил этилмоқда. Бир сўз билан айтганда, маҳалла жамият билан оила ўртасидаги мутаносибликни, боғлиқликни мустаҳкамлашда ҳал қилувчи роль уйнай бошлади. Маҳалланинг обрўси ошиши улар олиб бораётган оммавий тарбиявий ишлар маънавиятимизни шакллантирувчи жамоа сифатида, манбаи сифатида ҳаракатга келганлигидан далолат бериб турибди ва бу ҳаракатлар узининг ижобий натижасини бера бошлади.

Хуллас, бугунги мустақиллик даври оиласи мамлакатимизнинг таянч нуқтаси бўлиш билан биргаликда маънавиятимизни тарбиялашдаги энг ишончли ва улуг мактаб ҳамдир.

Хуршид МЎМИНОВ

ҒАМХЎРЛИКНИНГ ЎЗИ ШИФОДИР

МУХБИР: — Хурматли Хуршид ака! Ҳаётимиздаги энг катта янгилик — бозор иқтисодиёти, менинг билишимча, медицинада — стоматологиядан, жумладан, тишларни даволаш ва уларни қўйишдан бошланди, десам хато бўлмаса керак. Стоматология, айниқса, тишнинг соғлом бўлиши инсонни ошқозон-ичак касалликларидан асраш, саломатлигини таъминлаши билан бирга, уларнинг ҳусни-жамолини ҳам белгилаб беради...

ХУРШИД МЎМИНОВ: — «Стоматология, бу — медицинанинг бир бўлаги бўлиб, назарий ва амалий билимларга таяниб иш юритувчи бир ҳунардир. Ҳунар — элга ҳар лаҳзада зарур бўлади. Унинг бозор иқтисодига энг биринчи бўлиб мослашишининг боиси шунда. Бизнинг поликлиникамиз аслида 1965 йил-

дан буён фаолият кўрсатиб келади. У собиқ совет даврида ҳам илгор медицина ташкилоти эди. Ҳозиргача Москва ва Ленинграддаги ҳамкасбларимиздан хатлар олиб тура-миз. Мустақиллик шарофати билан уни шу ерда ишлайдиган ўттиз учта таъсисчи ўзларининг номларига хусусийлаштириб олди. Натижада мазкур медицина ташкилоти 1995 йилдан давлат тасарруфидан чиқиб, масъулияти чекланган жамиятга айланди.

МУХБИР: — Илгариги даврларда бир ақида бўлар эди. Давлатники — ҳамманики! Давлат мулкига ҳамма эҳтиёткорлик, тежамкорлик нуқтаи назари билан қарайвермас эди. Корхона хусусийлаштирилгач, унга муносабат ўзгардимиз? Унинг иқтисодий аҳволи қандай бўлаяпти?

Х. М.: — Оллоҳга шукрлар бўл-

СУҲБАТДОШНИНГ ТАШРИФ ҚОҒОЗИ

Хуршид МЎМИНОВ — 1937 йилда Тошкент вилоятида таваллуд топган. Тошкент давлат медицина институтини тугаллаган. Институтни тугатгандан сўнг 5 йил Жанубий Қозоғистонда умумий хирург бўлиб ишлаган.

1965 йилдан ҳозирга қадар Тошкент шаҳар Шайхонтахур тумани стоматология поликлиникасида ишлаб келади.

Саккиз фарзанднинг отаси.

синким, ёмон эмас. Биз жуда кўп реклама қилмаймиз, ташвиқот-тарғибот олиб бормаймиз. Шунда ҳам одамлар, яъни мижозлар бизни ўзлари қидириб келмоқдалар. Бунинг асосий сабаби — инсонларга гам-хўрлик, ҳурматдир. Бизнинг аҳил жамоамизда шундай бир удум бор: инсон деган номни жуда юқори қўямиз. Шу боис бўлса керак, мижозларимиз кўп. Демак, иқтисодий аҳволни шу мижозлар белгилайди.

Бунинг яна бир сабаби бор. Жамоамизда маҳоратли, малакали мутахассисларимиз кўп. Агарда сизга шаҳардаги энг яхши бино, дунёдаги энг илғор асбоб-ускуналар берилса-ю, иш жараёни яхши уюштирилмаса, тажрибали ходимлар етишмаса, бир сўз билан айтганда сизни қидириб келувчилар бўлмаса, яъни эл назарига тушмаган бўлсангиз, бунинг асло фойдаси йўқ. Бу ҳолда ҳеч қандай ютуққа эриша олмайсиз. Айни кунда бизнинг корхонамизда 40 нафардан зиёд стоматолог-врачлар меҳнат қилади. Ходимларимизда мулкка бўлган муносабат бирмунча шаклланмоқда. Уларнинг кўпчилиги корхонамиз шарафи, фойдасига жон куйдирадилар. Шунинг учун ҳам ютуқларимиз яхши. Бизда шундай анъана бор: ишларинг юришмадимми, ўрган, маслаҳат сўра, деймиз. Биз ҳамкасабаларимизни шундай бўлишга ундаймиз. Шундай вақтлар бўладики, маслаҳат сўраш учун қоровул ёки фаррошга мурожаат қилишга тўғри келади. Шу инсонлар мансаб, лавозим юзасидан мендан паст-ку деган фикр-мулоҳазалар билан атрофдагиларга мурожаат этиш ҳеч қачон яхшиликка олиб келмайди. Шу ўринда бир ҳаётий мисолни айттай. Бир пайтлар мен ва жияним (ўша пайтда 20—22 ёшлардамиз) битта буқани осма кўприқдан ўтказишимиз керак бўлиб қолди. Осма кўприк 100—120 метр жарликка қурилган эди. Кўприк ўртасига келганингизда у 0,5—0,7 метр кенлигида тебранди. Биримиз буқани бўйнидаги арқони билан олдинга

судраймиз, биримиз орқасидан калтаклаб, олдинга итарамиз. Роса бир соат овора бўлдик. Фойдаси бўлмади. Шунда нариги томондан 6—7 ёшлар чамасида бир бола «молнинг кўзини рўмол билан боглаб, олдинги оёғини арқон билан боглаб тортинлар» деб қичқирди. Олдинига бу тирранча ақл ўргатяпти, деб хафа бўлдик. Аммо ҳаракат қилган сари хунобимиз ошаверди, бажармаган амалимиз қолмади. Ниҳоят, қани, шу тирранчанинг айтганини ҳам қилайлик-чи деб, буқанинг кўзини бойладик, оёғига арқон боглаб судрадик. Шунда буқа тезда утиб кетди. Бу билан нима демоқчиман: ақл ёшда эмас, бошда! Ишинг юришмай қолса, ақли етадиган инсондан, ёши, лавозими, каттами-кичикми маслаҳатлашиш лозим. Ана шундай шароитда жамоамизга барака келаверади.

Аммо хусусий мулк эгасини топди, деб қониқиш билан айтишга, очиги, виждоним йўл қўймайди. Тўғриси, биз собиқ шўролар замонида роса беғам бўлиб ўрганган эканмиз. Баъзан ходимларимиз ҳаракатини зимдан кузатиб тураман. Электр чироқлари кундузи ҳам ёниб туради, водопровод ҳам керак бўлса-бўлмаса оқиб ётади. Яқинда қараб турсам таъсисчиларимиздан бири шу ҳолни кўриб бемалол утиб кетаяпти! Ахир сувга ҳам, электр қувватига ҳам ўлчагич қўйилган-ку! Қолаверса, уларнинг беҳуда сарф бўлиши увол эмасми?! Ўтган бир бой ҳақида шундай ривоят қиладилар. Унинг ҳовлисида тўртта келини турар экан. Келинлар кунига бир вақтда чироқларини кўтариб келиб бир жойда битта гугурт чўпи билан ёқиб кетарканлар. Агар ҳамма ўз уйида ёқса тўртта гугурт чўпи кетади-да! Ана сизга саранжом-саришталигу иқтисод! Бой шундай тартиб ўрнатган эканки, бой бўлган!

Биз ҳам боқибегамликка, исрофгарчилика барҳам берсак, бундан фақат ютаверамиз.

М.: — Сизлар тиш қўйиш ва уни

даволашнинг қандай илгор усуллари-
дан фойдаланаяпсизлар?

Х. М.: — Аввало биз тишларга турли пломбалар қўямиз, милкларни даволаймиз. Бу ишларнинг кўпчилиги оддий терапия усулида амалга оширилади. Муаммо ҳал бўлмаса, кейин тиш қўйишга тўғри келади. Биз ҳозир тиш қўйишнинг жарроҳлик йўли билан амалга ошириладиган жағ суяқларига қоziқчалар қоziқиб тиш ясаш (инплантация) усулини ҳам анча яхши ўзлаштирдик. Бу ҳолда қўйилган тишлар бирмунча ишончли, чидамли бўлади. Бундан ташқари тишларга нуриломба (светопломба) қўйилапти. Бу пломба тиш тўқималарига шунчалик кириб кетадики, уни асло ажрата олмайсиз. Ҳатто пломбалангани ҳам сезилмай кетади. Шу билан биргаликда металл ва чиннидан ҳам фойдаланаяпсиз. Пластмасса тишлар вақт ўтиши билан ранги ўзгаради. Чинни тишлар эса ҳеч қачон ўзгармайди, едилмайди.

Қисқа қилиб айтадиган бўлсак, биз тиш қўйишнинг дунёдаги энг илгор усуллари эгалладик. Буни корхонамизга жорий этиш учун менинг ўзим америкалик ҳамкасбларимиздан тажриба ўрганиб келдим. Вашингтон, Сизл шаҳарларининг стоматологик корхоналарида бўлдим.

М.: Нозик иш ҳисобланган — тиш қўйишга асбоб-ускуналар мос келаяптими? Бу борада қандай муаммолар юзага чиқмоқда?

Х. М.: — Жуда тўғри айтдингиз, тиш қўйиш жуда нозик ҳунар. Тиш қўядиган кишининг иши худди заргарнинг ишига ўхшаб кетади. Бу ҳолда фақат яхши тиш ясашни ўрганиш билан биргаликда мижознинг хоҳиш-истакларию имкониятларини ўрганиш, тишлар жойлашиши ва жағнинг ҳолатини мукамал билиш талаб этилади. Бундай омилларни чуқур ўзлаштирган стоматолог чинакам эл ҳурматига сазовор бўлади. Поликлиникамизда худди шундай маҳоратли ходимлар ҳам бор. Аббос Умаров, Карим Сахиев,

Раъно Субҳонова, Лидия Стажерова ва Наима Усмонова шундай шифокорлардандир.

Шуни ҳам айтиш керакки, нозик ишни нозик аппаратлар бажаради. Ҳозир асбоб-ускуналаримизнинг кўпи электронлашиб бормоқда. Бунинг устига поликлиникамизни бақувват, рақобатбардош корхонага айлантириш мақсадида иш жойларини ҳозирги замонга мос қилиб 70 фоиз босқичма-босқич таъмир қилдик. АҚШнинг «Кроссрудз» Осиё кредит компанияси билан шартнома тузиб, 50.000 АҚШ доллари ҳисобида қарз олиб Словакия ва Англия давлатларидан янги, серунум асбоб-ускуналар сотиб олаяпмиз. Шу жорий йилнинг май ойларидан ҳамма хоналаримизга ҳозирги замон талабларига мос келадиган асбоб-ускуналарни ўрнатамиз деган умиддамиз.

Аммо шуни айтиш керакки, ҳозирги замон техникасини яхши билмаймиз. Янги техника гоят нозик муомалани талаб этади. Биз биларбилмас бурайверишга, тасир-тусур қилиб қўпол ишлашга ўрганиб қолганмиз. Бу ҳолда қимматбаҳо аппаратлар тезда ишдан чиқиб қолади. Умуман, кадрлар масаласини ўйлаб кўриш керак. Шифокор ўз касбини билиши, севиши, унинг ичига чуқур кириб бориши зарур. Стоматологларнинг ишини қулай ва сердаромад дейишади. Асло ундай эмас. Мен шу касбда 38 йилдан буён ишлаб келаман. Аммо бирга бошлаган дўстларимиз ишни ҳаммаси ҳам охиригача олиб бораётганлари йўқ. Менинг кўз олдимда 20 нафарга яқин стоматолог ва техник соҳасини ташлаб бошқа ишга ўтиб кетди. Хуллас, ҳамма масалани қизиқиш, садоқат, маҳорат, билим ҳал этади. Бу каби муаммоларни тез орада ҳал этиш бўлади. Тез орада корхонамиз яқин вақтларда яна ҳам тараққий этган поликлиникалардан бирига айланишига ишончим комил.

М.: — Ҳозир сизлар кўрсатган хизмат учун белгиланган нархлар

мижозларингиз учун оғирлик қилмаяптими? Хизмат кўрсатиш ишида қандай имтиёзлар белгилагансизлар?

Х. М.: — Мижозлар учун нархларни биз бирмунча паст даражада белгилаганмиз. Ходимларимиз менга кўпинча шундай савол билан мурожаат қилиб қолишади. «Нега мана бу корхонада светопломба уч минг сўму бизда минг сўм туради? Металлокерамика мана бу ерда 20 минг сўмдан 25 минг сўмгача, бизда бўлса 7,5 минг?!» Ё бўлмаса «Фалон поликлиникада светопломбани икки одамга қўйиб бир кунда олти минг сўм ишлашар экан» деб қолишади. Шунда мен мисолларга мурожаат қилиб тушунтираман. Аввало шуни айтишим керакки, шаҳарнинг қайси бурчагида тиш қўйиш қандай нархда экани ҳаммага бир зумда аён бўлади. Мана шу ҳолнинг ўзи бизга мижозларнинг оқиб келишига сабаб бўлади. Бунинг устига яхши ва маҳоратли хизмат кўрсатилса — олам гулистон! Шунинг учун йигитларимизга мен ҳисоблаб кўрсатаман: «Сиз бир кунда иккита эмас, ўн та одамни қабул қилинг ва яхши хизмат кўрсатинг». Бемалол шундай қилса бўлади. «Шунда ўн минг сўм ишлайсиз, яъни ўша қимматфуруш шифокордан 4 минг сўм кўпроқ ишлайсиз», дейман. Шундай ишлаганда мижозларимиз ҳам, даромадимиз ҳам кўпаяди. Корхонамиз оёққа туради. Тўғри, ҳозир бозор иқтисодига ўтаётган пайтларда халқимиз бироз қийналаётгани сир эмас. Шундай пайтларда биз бирор йўлни топиб унинг озгина бўлсада оғирини енгил қилсак, кўмакдош бўлсак, бу катта савоб!

Хизматни яна ҳам арзон қилиш мумкин эди. Аммо биз ҳам, ўша қиммат хизмат кўрсатаётган корхоналар ҳам пломба, тиш хом ашёларини Америка ва Олмониядан оламиз.

Энди имтиёз масаласини олайлик. Ҳозир барча ногиронлар, пенсионерлар, уруш қатнашчиларини бе-

пул даволаш, тиш қўйишлари учун ижтимоий таъминот вазирлигининг маблағлари етмайди. Шуни ҳисобга олиб 1998 йил 1 январдан турар жойларидан қатъи назар нафақахўрлар, ногиронлар ва уруш қатнашчиларига тишларини даволаш, танглай протезларини қўйишга нархни 50 фоизга арзонлаштирдик.

М.: — Ҳурматли Хуршид ака, мана сиз шу ёшга чиқсангиз ҳам тишларингиз бус-бутун турибди. Шунинг сирини айта оласизми?

Х. М.: — Тишни асраш ҳақида юзлаб нуқтаи назарлар мавжуд. Очигини айтсам, бунинг ҳеч қандай сирини йўқ. Аслида менинг ҳам бир неча тишларимда пломба қўйилган. Уларнинг ичида 40 йил илгари пломбалангани ҳам бор! Ҳамма гап касалликнинг олдини олишда! Тиши оғриган одам чидайди, ўтиб кетади деб юраверади. Шундай пайтда шифокорга мурожаат этса, вақтида тошларини тердириб турса, зарур пайтда милкларини ҳам даволатса тиш касалликка чалинмайди.

М.: — Энди шу касбга кириб келишингиз, оилангиз ҳақида ҳам гапириб берсангиз!

Х. М.: — Биз ёшлигимизда катталардан маслаҳат сўрашни ёқтирар эдик. Менинг акам ҳам доктор эдилар. Менга шифокор бўлишни шу киши маслаҳат берганлар. Медицина институтида 1954 йили стоматология факультети очилган эди. Мен факультетнинг иккинчи битирувчиларидан бўлдим. Аммо шифокорлик бизнинг оилада асосий касблардан бири бўлиб қолди.

Менинг беш ўғил, уч қизим бор. Ўғилларимнинг ҳаммаси стоматолог. Келинлар билан қўшиб ҳисобланганда оиламизда шу соҳада тўққиз киши хизмат қилмоқдамиз...

М.: — Хуршид ака, самимий суҳбатингиз учун раҳмат. Корхоналарингиз фаолиятига равнақ, ўзингиз ва ҳамкасбларингиз ишларига муваффақият ҳамда сиҳат-саломатлик тилаймиз.

Суҳбатни Р. РАУПОВ олиб борди

Йўлдош СУЛАЙМОН

ФАРҒОНАНОМА

(Достондан бир боб)

Купайишиб кетганда Одам Атонинг насли,
Насиб этмиш уларга ҳаллоқи олам васли.
Қариндош-уруғларга бўлинишиб ўшалар,
Ўзларига сурашган алоҳида гўшалар.
Ҳаммага навбат бериб, уларнинг бир

гуруҳи,

(Ардоқлансин ҳамиша ўша аждодлар руҳи)
Бошқаларни авайлаб, ўзларини ўйламай,
Ўзгалар тарафига ҳатто хиёл бўйламай —
Сабру бардош бағрида кутишибди

навбатни,

Ҳамма муродга етгач қамчилашибди отни.
Аммо кеч борибдилар Худонинг хузурига,
Мукофот олибдилар улар ўз узирига!
Юз-кўзларин силабди майин эсган ширин

ел.

— Ё худо, — дебди улар. — Ерлик бўлди

ҳамма эл.

Яна борми мулкингда бирор эгасиз маскан?
Жамолинг кўриб, ё раб, етдик орзу ҳаваста!
Даргоҳингда турибмиз, бу — иқболдир

аввало,

Нени раво кўрасан, бу ўзингга ҳавола.

Ер чиқдан ҳам бўлиниб, бошқа қолмаган

экан,

Фақатгина шу уруғ ундан олмаган экан.

Меҳрибон ва шафқатли яккаю ёлғиз худо

Баъдаси хизматига доимо бўлиб фидо —

Малоиклар эгаллаган жойдан инъом

этибди,

Кеч қолган бу уруғнинг боши кўкка

етибди,

Китобларда ёзилган қутлуг жаннат шу экан,

«Боги зрам» у Юсуфнинг ҳусни ҳам қўшув

экан,

Шу ерда экан боғу, шу ерда экан гуллар.

Шундай юрт насиб этган ўша тоза

кўнгилар

Обрў тошган диёнат машғалини кўтариб!

Гўзаллик ҳақидаги жуда-жуда кўп

таъриф —

Шу манзилга ошиқлик изҳоридан тугилган,

Ўзгача чиройми ё нур боридан тугилган!

Кимлар уни Давон деб, даводдан ошиб

келган,

Ҳатто тонг сабоси ҳам висолга шошиб

келган.

Фаргона водийсидир ўша масканнинг

номи.

Бу бизга худоимнинг саховатли инъоми!

Қаҳшаконим, оқ йўлим, ўзимнинг самон

йўлим,

Биргина яхши шеърга етсайди, қани қўлим.

Бу сафарги қўшигим на қуёшу ва на ой,

Унинг бу чиройида кўринар минг бир

чирой —

Бўямасдан-нетмасдан кўрсатсам Фаргонани,

Оламга кўз-кўзласам бу ҳусни ягонани!

Бобом Ахмад Фаргоний дунё бўйлаб

минбарим,

Муҳаббатим қувончу ишқ йўқлиги озорим.

Аждодларим орзуга бекам етгани учун,

Шундай гўзал диёрни ато этгани учун,

Энг ҳалолу покларга фарзанд бўлганим

боис,

Ўшалар тилагандай кучта тўлганим боис.

Ўз бог-рогим, дарём, ўз тоғим борлигига,

Ўз тилиму ўз эрким ўзимга ёрлигига —

Шукронам, бу манглайдан оқаётган

терларим,

Чиройига чирой қўшар кундан-кунга

ерларим!

Фаргонани кезганда ловулар дил

ҳайратдан,

Ҳар бир иш худодану у буюрган

меҳнатдан,

Даргоҳига бош уриб, бурчин адо этолсам,

Ҳақ таоло ризосин олар кунга етолсам —

Ушалган бўлар шунда кўнгилдаги армоним,

Йўлимдан адаштира, ёлғиз ўзинг сарбоним!

Ишқингда ёнганимни ўзинг кўриб

турибсан,

Қон десанг қонимда ҳам ўзинг уриб

турибсан —

Нафосатга азалдан энг бой бўлган

Фаргонам,

Бу ёруғ дунёмизга чирой бўлган

Фаргонам —

Нега сен бошқачасан, бутунлайин бошқача,

Севгисин изҳор этиб, ҳаттоки қуёшгача —

Мулоқот ● 98 ● Мулоқот

Бор меҳрини пойинга аямай тўкиб турар,
Ой гоҳ, саломга чиқиб, қаддини букиб
турар.

Сўраб ҳам кўрдим ҳамма юрту
ҳалойиқлардан:
Фаргона мулки мерос бизга малоиклардан!

Йўқни йўндиришга агар сирга ҳад,
Утмишга бошлардим бир-бир саёҳат.
Отимни Хиротта қистаб борардим,
Навойи бобомни истаб борардим.
Усмон Носир изин сизлаб чопардим.
Қаерда бўлса ҳам излаб топардим.
Не эди армони, не эди дарди —
Насиб этса шундай он кузатардим:
Мухлиснинг олиб эсу хушини,
Қайнаб-қайнаб дилдан шеър ўқийшини!
Мени ўйлангирар Шермухаммадбек,
У ҳақда сўз кетса тулолмайман тек!
Хаёлимни шубҳа элаги элар,
Унинг ўз сўзини эшитгим келар!
Абдулҳамид Чўлпон шеърини хаёлим,
Ишқу курашиму ширин хаёлим —
Тоқатингиз қуёш нурига етар,
Ерга ҳеч Сиз эмас, умидсиз ботар.
Сиз эса муҳаббат бўлиб яшайсиз;
Бу дунё тургунча тўлиб яшайсиз!
Мутлақо арзимас куйишга дунё,
Яратилган фақат суйишга дунё.
Бари азоблару қийноқлар бекор,
Юрак беҳудага ўйноқлар бекор,
Хаёл азалидан ваҳима ўзи,
Ҳеч қачон сўнарми Чўлпон юлдузи?!
Қамоқ турткисини тортган онда,
Бир ҳамдарди бўлиб, унинг ёнида —
Турганимда ёниб, шуни айтаман,
Ўзга томонларга кейин қайтаман.
Бахтиёр дақиқа бошга кўнган чоғ
Болалик пайтимга очардим кучоқ.
Дадамнинг ёнига шаксиз етардим,
Меҳримни қайтадан изҳор этардим.
Қани, енгил қилиб заҳматларини,
Яйрардим эшитиб раҳматларини!
Дада, қандай топай изларингизни.
Яна кўрсам эди юзларингизни!
Эс кирганда, дада, Сиз йўқсиз энди,
Юрагимда ёнган бир чўтсиз энди.
Дадажон, дадажон, жоним дадажон.
Сиздангир танимда уриб турган қон!
Сизни кузатганда охирги йўлга,
Ўзимни куч билан олганман қўлга:
Мултираб қарарди менга Турдали,
Асқарали эса, билмасди ҳали —
Ҳаёт, яшаш ўзи нималигини,
Ҳатто «ўлим» сўзи нималигини!
Сизни сўраб, Сизни қўмсақди улар,
Болалик ноласи юракни юлар!
Одам тирик экан битади камлар,
Қийналиб-сиқтаниб ўсди укамлар.
Аммо гапнинг рости ўланга қийин,
Паймонаси эрта тўланга қийин.
Қанотларим қайта қайрилди, дада,
Яна бир тоғимдан айрилдим, дада!
Имомали укам, ёш кетиб қолди,
Яратганининг ўзи ўзига олди.
Саволимга жавоб олайин кимдан —

Розимиди укам акалигимдан?!
Огир ботмагани баъзи тўнглигим,
Не куйда кирганман унинг кўнглига!
Қани, ўша замон ортига қайтса,
Унга ширин-ширин сўзимни айтсам!
Ана шу сўровим такрору такрор,
«Яхши ният яхши» деганича бор.
Орзуни ушатар астойдил қувган,
Минг раҳмат айтаман бугун уйқуга:
Сира шак келтириб бўлмайди тушга,
Тушимда айланиб қолибман қушга!
Замондан замонга утар эмишман,
Қаерни кўзласам етар эмишман.
Ўқувчим, эндиги сўзимни эшит:
Энг улуг халифа Хорун-ар Рашид —
Минг-минг эртакларда номи бор хоқон,
Томирида илму Ҳақ нури оққан,
Мақтовлари таниш «Минг бир кеча»дан,
Не-не чигалларни бирга ечади —
Унинг саройида икки буюк зот.
Изланиш бағрида чекар риёзат —
Бири ал-Хоразмий, бири Фаргоний.
Ахир инсон учун бу дунё фоний.
Аммо улар илмин қудрати шунча:
Дунё хизматида дунё тургунча!
Юрагида жушиб ифтихор ҳисси,
Халифа йўқлади бутун иккисин.
Қуш бўлиб саройга кириб боряпман,
Дилимни ўзимга ўзим ёряпман.
Кўзни қамаштирар унинг чиройи,
Оламнинг юлдузи, қуёши, ойи —
Девору устину шифтда акс этган,
Тилонинг ичида бари рақс этган.
Хушсурат Хорун Ар-Рашид тахтида,
Донолик ёғилган унинг шаҳидан.
Ёнида ўтирган Валиаҳд Маъмур,
Тарихдан биламиз унинг ҳар номин.
Вазир уузоро аёнлар тўла,
Кўксилари узра қўйилган қўллар —
Изҳори олқишни этарди адо.
Даврани тўддириб янграр бир садо:
— Олимлар шаҳаншоҳ пойида ҳозир!
Халифа кўзгалиб дейди; Эй, вазир,
Улар ҳузуримда, пойимда эмас.
Олимларга ҳеч ким бу сўзни демас.
Шоҳ хурсанд бу икки улуг дўстидан:
Тилло сочинг тилло бошлар устидан!
Мовароуннаҳрнинг фарзаңди улар,
Башариёт бахти деб ёнди улар.
Уйламай ҳар бири жону танини,
Яратди ўзининг янги фанини!
Ал-Хоразмийнинг ўзи бир дунё,
Фаргонийнинг ҳар бир изи бир дунё.
Хоразмий меҳнати минглаб китобда,
Муаммони ечиш фанини тоғди,
Ал-Фаргоний, Фаргоний, бардоши филча
Сув илмин бошлади Нил сувин ўлчаб!
У туфайли чиндан юксалди ҳунар,
Унинг ижодидир қанча усқуна!
Ва охири очди осмон қатини,
Кузатиб юлдузлар ҳаракатини —
Гуруримдан бутун ҳаяжоним лим,
Дунёда яради янги бир илм!
Кўз-ла кўрганимни, ўқувчим эшит,
Тилло табоқ олиб Хорун Ар-Рашид,
Тиллоларни сочди тилло бошлардан,

Бизнинг томиримиз ул қуёшлардан!
Шону шараф сенга Мовароуннаҳр,
Сенсиз халифалик ҳувиллар ахир.
Улар жам устозу ҳар пири комил,
Оламнинг сирини ечишга омил.
Кўзларим жиқ тўлиб қувончли намга,
Нигоҳим тикилди икки бобомга.
Бўй-бастлари балаңд; кўзлари ёнган,
Ўшайдилар худди Ҳасан-Ҳусанга!
Бутдой ранг, кенг экан пешоналари,
Ярақлар ўзбекнинг нишонлари!
Олқишу қутловлар иккиси учун,
Таърифига етмас илҳомим кучи,
Хуш қол, эй, олтиндан тикланган қаср,
Хуш қол, эй доврўқли тўққизинчи аср!
Ўз-ўзимга дейман: Фаргонага уч,
Қанотимга яна гурур берди куч.
Оромдир «Фаргона» сўзини айтиш,
Бошқача лаззатдир Ватанга қайтиш!
Аммо Фаргонага яқин келганда,
Ғалати сесканиш сезилди таңда!
Нигоҳимни паस्ता тикиб боряпман,
Кўзларимнинг ёшин тўкиб боряпман.
Нима учун ҳамма дилларда гулу,
Жалолобод, Ўшу Ўзган қайгули?
Андижон асабий, Қўқон безовта,
Нега дунё бехос бўлиб қолди тор?
Наманган ҳам тангдир ғала-говурдан,
Ширин хаёлларни нима совурди?
Ё ҳеч ким ҳеч кимга беролмас дадда,
Ул замон пойтахти Хўжаңд не қолда?
Эй, мардлар диёри бўлган Фаргонам,
Ал-Фаргоний бошин силлаган онам —
Ўзинг саждагоҳим, валенеъматим,
Темур Маликмиди бир ўглинг оти?!
Қани, халқнинг ўша, суялган тоғи,
Унга дош беролмас ҳар қандай ёғий!
Шу онда Хўжаңдан бир овоз келди,
Юрақдан қуйилган аҳди роз келди.
Сирдарё бўйида турибди ўзи,
Хоразм томонга тикилган кўзи.
— Эллошлар, — дейди у, — оғир иш

тушди!

Кутилмаган даҳшат тушди, қиш тушди!
Мустақил, тенг яшаш аҳдимиз ахир,
Ягона юртимиз бахтимиз ахир!
Қон тўкиш, жон бериш бор — бўй сунуш

йўқ,

Хоину ёғийни янчмай сўниш йўқ,
Қўриқлаб ватанни, номусу динни,
Доғда қолдирмаймиз Жалолоддинни!
Кўзлари бургутнинг кўзига ўхшаб,
Ҳайқирди йўлбарснинг ўзига ўхшаб!
Бунинг баёнига ожиздир таъриф:
Қиличдин шаҳд билан балаңд кўтариб,
От солиб Хоразм томонга борар,
Шу кетишда душман бағрини ёрар!
Бу — сен-ку халқимнинг Темур Малиғи,
Шукурим боиси — сен бор толега!
Йигитман деганлар унга эргашган,
Ҳаммаси — ҳаммаси ғазабдан тошган!
Водий эга шундай мард ўтуларга,
У бўйин эгмайди ҳеч мўтуларга!
Сездирмай ўзимни яна ҳеч кимга,
Илҳақлик бағрида учдим ортимга!
Бир думалаб боқсам уч аср берида,

Ҳиндистоннинг Агра деган ерида —
Дарахтдан дарахтга кўниб юрибман,
Тақдир ёзувига кўниб юрибман,
Бир сўлим оромгоҳ кучоғи жимдир,
Гуллар орасида одимлар кимдир.
Хаёллари унинг паришонхотир,
Шоҳми у ё қайси хориган ботир?
Қушлар тилин билган сеҳргар каби,
Хаёлимни тортиб пиширлар лаби:
Не куйга солмади дунёи гардуи,
Юрагимда шоҳлик дарди, халқ дарди.
Улар ўртасида ёнган низомам,
Ўзим Заҳрирддин Бобур Мирзотман,
Нималарга шоҳид бўлмади кўзим,
Суялган таскимим нимадир ўзи?!
Она-Ерим қарзин қачон узамам,
Севгига қул бўлсам, майли, ризотман!
Изтиробда кўяр руҳим, кўяр тан,
Қўшилишиб гўё куйяпти Ватан!
Ўн бир ёшдан гавго тушди бошимга,
Ахир менинг ичиб турган ошимга —
Қошиқ ташладилар қариндошларим,
Гоҳ пинҳон, гоҳ очик оқди ёшларим.
Қаерга борсам ҳам пойлаб изимни,
Нима қилмоқчилар яна ўзимни?
Мени бу ерларга элиб қўйдилар,
Бир-бирига ёғий элиб қўйдилар —
Жоңдан ҳам шириним ўтил-қизимни?
Юртда қолайин деб қанча изландим,
Фаргонага сигмай Ҳиндага юзландим.
Яқинларим мени «сен» деб қувдилар,
Ўзганинг юртида нега сизландим?!
Қайда қолди Кўшким, ота мерос Арк,
Фақат куздагина сарғаяди бағи,
Куз келмай сарғайди чўзилган умрим,
Кўп яшаб, кўп марта узилган умрим!
Эл кутган онда бўла олмасам,
Йигласа ёнида бўла олмасам —
Яшашнинг маънисин сўзлашдан тийил,
Жон деса жониди бўла олмасам!
Улут боболарим номин ёд этиб,
Тиз чўкиб астойдил руҳин шод этиб,
Қабрлари устида тура олмасам,
«Боғи шамол»да ўй сура олмасам —
Ким бўлдим, айтинлар, ким бўлдим ахир,
Умримнинг йўллари бунча ҳам тахир?
Кеча Марғилоним кирди тушимга,
Учраштирди тушим севган кишимга.
Соҳиби «Ҳидоя» буюқдан буюк,
Тоza дилу тоza тилларда суюк.
Дунёнинг ярмидан кўпига устоз,
Бундайлар тарихда жуда-жуда оз.
Рубарўмда олий зот Марғилоний,
Кўзимга инонмай, гоҳо инонми —
Боряпман вужудимда олов ловуллаб,
Ҳаяжоңдан ширин-ширин титрар лаб,
Ташрифимни жуда хушнуд кутдилар,
Ўзлари қўлимни аста тутдилар.
Дедилар: Хуш келдинг, эй, нури дийдам,
Сенинг юзинг ёрут Ватан олдида!
Еру кўку хаёл ширин тўлганди,
Ич-ичим офтобга ажиб чўлгонди.
Дастурхонда мева, патиру гижда,
Ё парвардигорим бу қандай мужда?
Сиз ҳам тушга кириш, ул Кўшким Ўшним,
Сен хушёр бўл, ўтлим, о, Хумо қушим.

Таним ҳинд еридаю анда жоним,
 Бутун кимнинг ҳукмида Андижоним?!
 Сизни кўп ҳориттан чексиз жанг Мирзо,
 Энди шу руҳдан ҳеч ўзгарманг Мирзо.
 Хаёл-ла кўзларин юмган чогида,
 Узоқлашиб унинг гўзал боғидан —
 Йўл юриб, мўл юриб, кўҳна Балх сари,
 Беҳисоб йигилган катта халқ сари —
 Яқинлаб-яқинлаб борганим сари,
 Гўёки тўддириб дунёни зорим —
 Тимдалар баданни аламла туйғу,
 Нега ҳақгўй йўлга ноҳақлик уйғун?!
 Сизни қай ҳолатда кўрдим, эй, Машраб,
 Ўз юзимга ўзим урдим, эй, Машраб!
 Ҳаллоқу оламнинг йўлидан тойиб,
 Олтин бошингизга ағдариб айб —
 Сизни дор остига олиб келган ким,
 Вужудингиз нега хотиржаму жим —
 Оснлиш пайтини кутиб турибсиз,
 Бўйинни ўлимга тутиб турибсиз?!
 Не-не сўймасларни суйдирган Сиз-ку,
 «Оҳ» билан жаҳонни куйдирган Сиз-ку?!
 Йиглатар дунёни бу хабари бад,
 Қаердан ёпишди бундай мусибат?!
 Дедингиз: Йўлидан қайтармикин деб,
 Қўрқувнинг зўридан айттармикин деб...
 Бир сўзимга маҳтал Маҳмуд Қатагон,
 У мени ҳамшиша «пир» деб атаган.
 Шулар мурид бўлса, пирлигим ҳаром,
 Дил ҳақдан ўзгага бўлолмас қарам!
 «Кечир» сўзин айтсам, вазир бўламан,
 Йўқ-йўқ буңдан кўра минг бор ўламан!
 О, мен ҳам юролсам Сиз босган издан,
 Арзингизни уқдим нигоҳингиздан!
 Шоирликнинг гашти шундада ахир,
 Шоирда ўзга ўй бўлмасин зоҳир!
 Унинг менга айтган гапи шу бўлди,
 Ўлимнинг устидан у кулиб ўлди!
 Бор-йўги шундада Машраблгингиз!
 Бирдир қуну тунда Машраблгингиз!
 Тушундим, бобожон сўзларингизга,
 Аммо қаролмайман кўзларингизга!
 Мени ҳам элимда билди кўплар,
 Йўлимда яхшилиқ тилади кўплар.
 Бутун «шоирман» деб юрганларданман,
 Кўкракка пинҳона урганларданман.
 Қонимда Машрабнинг қони бор, аммо —
 Жонимда Машрабнинг жони бор, аммо —
 Юқини елкамга ортиб олганлар,
 Тилимни, динимни тортиб олганлар —
 Ҳамду саносини ўқиганларнинг,
 Ёлгонни рост қилиб тўқиганларнинг
 Қаторида борман, азиз ўқувчим,
 Хижолатдан ёниб кетяпти ичим!
 Майли, вужудимни армон тилгасин,
 Бутун мен йиғламай ё ким йиғласин?!
 Менинг қувончиму бори алашим,
 Ёлғизим, сирдошим толмас қаламим —
 Кўрар кўзларимнинг қора, оқи сен,
 Энди фақат ҳақни ёзу ёки син!
 Сиз, эй, шогирдлару укажонларим,
 Сиз менинг олтину зебу зарларим.
 Биз босган изларни энди чим босар,
 Садоқат ҳақида ёзинг кўп асар.
 Бир бошга бир ўлим ҳамшиша бордир,
 Муҳаббат азалдан мардликка зордир.

Иқбол Мирзо шеърӣ кўнгил кўзгуси,
 Ҳавасхон бонунинг дилрабо ҳиси —
 Кузги баргдай оҳанг билан тўкилар,
 Шунинг учун завқ-шавқ билан ўқилар.
 Баҳодирӯ Шухрат, Саид, Исажон,
 Сиз руўйӣ оламнинг ичидаги жон!
 Гулбаҳор, Саодат, Акмал, Шаҳноза,
 Шеърингиз ҳозирдан бўлди овоза.
 Озода, Мухтасар, Шаҳзода қизим,
 Эъзозланг ҳамшиша ҳақгўйлик изин.
 Наргиза, Муқаддас нурли моҳ бўлинг,
 Ошиқлар дилида ёнган «оҳ» бўлинг.
 Бизларга эргашманг, ёзманг ҳавоий,
 Унутманг, бобонгиз Ҳазрат Навоий!
 Шу ўйлар бағрида яна учаман,
 Замондан замонга бехос кучаман.
 Шаҳарлар ўзгарган, ўзгарган боғлар,
 Хиёл юксалгандай кўринар тоғлар.
 Яна қаерларга келиб улгурдим,
 Бехосдан танимга бир ўт югурди.
 Ажиб ҳаловатдан жимирлар этим,
 «Оҳ» дедим охири Қўқонга етиб!
 Қандай хаёл билан яшаяпти юрт,
 Ўз ошини ошаяпти юрт.
 Муҳаммад Алихон замони экан,
 Оёқларга энди кирмасин тикан!
 Шоирлар йигилган Урда бағрига,
 Баъзилари хоннинг зебу зарига —
 Умид борлаб газал битар куйиниб,
 Қандай даҳшат шеъринг ёлгон ўйини!
 «Боги шуаро»да янграр бир садо,
 Ким у ўртадаги — у машҳур Адо,
 Қайтадан бошлади газал ўқишини,
 Дастурхон шундайки — олади хушни.
 Қизлар имо билан этади хиром,
 Муҳаммад Алихон гўзаликка ром.
 Берилганданми айшу ишратта,
 Кўзлари ҳозирдан ичига буттан.
 Газал ўқигада унинг шаънига.
 Гўзал раққосани имар ёнига:
 «Имо-ишорангга қойилман жонон,
 Шундай дақиқада ҳозир бўл ҳар он,
 Бутунлай бузаман энди орани,
 Қўшиб олмоқчиман ул Бухорони!
 Сен биз билан бирга кетасан гўзал,
 Зафаримга хиром этасан гўзал!
 Ундан сўнг юрамиз Хоразм томон,
 Хивани кўрасан бош бўлса омон!»
 Шу сўзлар бор эди унинг кўзида,
 Гоҳ ташвиш ўйнади қизил юзида.
 Хон яна тебраниб хўплади буза,
 Кўзин энди бошқа гўзалга сузар.
 У охир ялпайиб кетади хушдан,
 Ичкарида Она қаттиқ ташвишда.
 Кеча Бухородан шум хабар келган,
 Буни ошкор этмоқ керак-ку элга!
 Хонга сўзи ўтмай йиғлайди хун-хун,
 Ваҳима бағрида утиб борар қун.
 Унинг аҳволдан ким огоҳ бутун,
 Во дариг, наҳотки, иқболи нигун!
 Муҳаммад Алихон ўзича ўйда,
 Кунларни ўтказар, гўёки тўйда.
 Фуқаро бошидан чиқиб турар аду,
 Ахир Бухорода қалтис тарадуд!
 Икки ўртадаги ўтга ёғ қуйиб,
 Гиж-гижлаш ўйинин ўрнига қўйиб —

Ғаламуслар ўлжа излаш раъида,
Қондошлар бир-бирин янчиш пайида.
Қўқоннинг ёниши бошлади шундан,
Боши чиқмай қолди қоронгу тундан.
Муҳаммад Алихон айтолмай видео
Тахт ёнида бўлди бошидан жудо.
Уғилу қизлари осилди дорга,
Тарихга битилар ҳали бори гап.
Яна сўз айтишга қандай борар тил.
Улуғ Нодира ҳам этилди қатл!
Бухоро бутунлай ютқизди шу кун,
Томошабин бўлган Хоразм ўкин!
Ким кўрқоқ, ким айёр — бари-баридан,
Уччала хонликнинг низдоридан,
Хабардор Русия режалар тузар,
Уларнинг орасин баттарроқ бузар.
Уша якка-якка адовви билан
Кирди ҳар бирининг қўйнида илон.
Нима бўлди сенга ўзи Туркистон,
Диёнатнинг кўрар кўзи Туркистон?
Халқ бахт-саодатин кўзлаш ўрнига,
Бирлашиш йўлини излаш ўрнига —
Уччови ҳам унга интилди пинҳон,
Оқди донишларнинг идрокидан қон,
Уғли, жиянидан қочган Худоёр,
Хоинликка кўксин очган Худоёр —
Оқ масжидни бехос оддириб қўйди,
Марду майдонларни пичоқсиз сўйди.
Олимқудай сардорлар ҳали кўп эди,
Хон обрўйи, бироқ, қуриқ чўп эди.
Уларнинг бошини бирлаштиролмай,
Яна ўша айшу ишратдан қолмай —
Осонгина паноҳ топди ёғийдан.
Фаргона Тошкентдай баланд тоғидан —
Айрилиб юраги тамом эзилди.
Тенгсизликнинг юки гўёки зилдай!
Яна ўзин четта олди Хоразм,
Жангга қўшилмади Бухоройи азм!
Жоннинг қўрқоқлиги ёвга қўл келди,
Ғалаёнлар бўлиб, унга йўл келди.
Қарасангиз агар тарих қатига,
Яхши қолар ёмон касофатига.
Худоёр кўзини ёшлаб қочганда,
Ўзи ўз тахтини ташлаб қочганда —
Қаерда эдингиз Абдулаҳаддон,
Қаерда эдингиз Феруздай хоқон?
Ичга ютиш огир кўздаги ёшни,
Ялтоқланиб яшаш ахир яшашми?!
Кўзлари уйқуда ҳали хонларнинг,
Охири не бўлар ҳоли хонларнинг!
Фаргона мулки ҳам босиб олинди,
Хоразму Бухоро эса ялицди —
Айланди ёғийнинг қўғирчоғига,
Энди қайтолмайди эрк қучоғига!
Жаҳаннам устидан чиқди юрар йўл,
Бутунлай боғланиб оёқлари қўл —
Тошларга урилди Фаргона боши,
Наҳот бунга чидар унинг бардоши?!
Бош кўтариб боши кетди водийнинг
Оғзидаги оши кетди водийнинг.
Қанча қиргин — барот ичида Қўқон,
Қисматинг шу экан, эй чиди, Қўқон!
Хужақим, не бўлди сендаги фиқо,
Чиди Наманганим, Андижон чиди!
Тахти Сулаймоним, бувожон Ушим,
Оёқ ости этди сени ҳам қўшин.

Одобу диёнат шаҳри Марғилон.
Сусаймасин ҳеч ҳам қаҳринг Марғилон.
Нега лол турибсан олиб кўзга нам —
Қадимлардан қадим бўлган Ўзганим?!
Шаҳрихон, гўзалим, эй, Хоннинг шаҳри,
Сени ҳам эзибди ёвузлик қаҳри!
Бошингни эгдингни мағрур Асака,
Ихтиёрни берма асло, оқсоқол!
Беғу қози калон бир-бирин суриб,
Жаноб губернатор пинжига кириб —
Янги хўжайиннинг кўнглин овлашди,
Унинг тамоғини роса ёғлашди.
Илон эса кириб қўйинларига
Уйнатди ўзининг уйинларига.
Кўзлари уйқуда эди уларнинг,
Айшу ишрат бошин еди уларнинг!
Кўргиликни яна оддий халқ кўрди,
Алаmidан неча бор қалқиб кўрди.
Бутун водий бўйлаб ёйилди исён,
Ёвга бўйсунгунча ён, Фаргона, ён!
Қилични кўтариб босқинчи ётга,
Олойлик паризод Қурбонжон Додҳо —
Элга фидойилар оҳ-зори бўлиб,
Юраги ўтдилар сардори бўлиб —
Бир-бирига суянган баланд тоғларни,
Шаҳару қишлоқни, дала, боғларни —
Ваҳимали манзил этди ғанимга,
Унга сизинмасдан сизинай кимга?!
Ҳатто қушга азиздир ўзининг ини,
Ватаннинг жоҳдан ҳам ширинлигини —
Сиздаги жасорат қайта кўрсатди.
Ўзингиздан кечган ўша фурусатда!
Сизга қойил қолиб моможон Додҳо,
Тоғу қирларимиз ҳамон лол қотган!
Турк тугин кўтариб Дукчи эшоним,
Бор-йўтгин кўтариб Дукчи эшоним —
«Кўзго» деб қўзғотди бутун водийни,
Газовот бошлади мусулмон дини!
Ожиз қолди кетмон, калтагу тошлар,
Аёвсиз кесилди минг-минглаб бошлар,
Қуролсизнинг кучи нимага етар —
Омад бир кетдими — охири нетар.
Ким яхшилик кўрган одам пастидан,
Шахсий гаразларнинг манфур қасдидан,
Бирликни билмаган хонлар дастидан —
Манзил тоғдик охир оёқ остидан!
Дунё нотинчлиги асли гараздан,
Инсон қутиларми бундай мараздан?!
Сирдарё дарёмас — кўзнинг ёшидир,
Тоғлар ғанимларнинг отган тошидир.
Ўзгалар қўлида энди боғу гул,
Яна учмоқликни кўтармас кўнгли!
Орта қайтмас дарё ўз ўзанидан,
Ёлғиз қолиб қора кун тўзонида —
Нима гаплигини билолмай қитдай,
Ўз эгаси ҳайдаб юборган итдай —
Ер-кўкни танимай ва гоҳо таниб,
Жоним қуш танига сигмай ўртаниб,
Зада бўлиб, ҳолим қуриб қув-қувдан,
Ва охир уйғониб кетдим уйқудан!
Мозийда етмади ҳеч ким додимга,
Халқимнинг бутуни тушиб ёдимга —
Бехос чарақлади қувончдан кўзим.
Кўксимда янгради «хайрият» сўзи.
Тамом улоқтириб ташланган қулик,
Йўқол, эй, лоқайлик, йўқол, эй, гўллик!

МЕХРИФА ТАШИНА ҚОРАКЎЗЛАР

Одамийлик қонунининг жўнгина фалсафаси шундай: атрофингда яшаётганларга яхшилик қилсанг, ўксик қалбларга хайр-саховат улашолсангинга униб-ўсасан, фароғатга етишасан, инсон. У дунёю бу дунё бировларга ёвуз ниятлар билан ёмонликлар раво кўрганнинг, ўзи пора-пора дилларни ранжитганнинг ҳам дили вайрондир. Инсонга бахт бировларни бахтсиз қилиш учун эмас, балки бахти кемтикларга қайишиш учун берилади. Назаримда Аллоҳ таоло бу оламга кўнгли синиқлару бахтиёрларни яратиб, уларни синовдан ўтказайтгандек, беозор, меҳрга зор, хокисорларга ўз кўмагини бахти бут бандалари орқали амалга оширайтгандек туюлади. Аниқ маълумотларга кўра ҳозирда жаҳон бўйича етим-есирлар ва ота-она қаровисиз қолган болалар сони 7 миллиондан ортади. МДХ мамлакатларида бундай болалар сони 500 мингга тенг.

Бугун мустақилликка эришган республикамизда меҳрга муҳтожларга ўзгача эътибор, ўзгача имконлар яратилаяпти.

Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан кўнгли яримларга совға-саломлар, хайр-эҳсонлар инъом этилмоқда. Ҳар бир тарбияланаётган болакай учун давлат кўнига 200 сўм ажратаяпти. Бу соҳага давлат йилига 100 миллиондан ортиқ пул сарфляяпти. Айти пайтда республикамизда 30 та Меҳрибонлик уйлари ишляяпти.

Халқимиз азал-азалдан болажон халқ. Уруш йиллари ҳам бошқа миллатлар фарзандларини оқ ювиб, оқ тараб вояга етказди. Болалари учун жон тикадиган одамлари бор мамлакат дунёда энг бадавлат мамлакатдир. Эндиликда Меҳрибонлик уйларида ҳамма нарса — хилма-хил уйинчоқдан тортиб, юмшоққина қимматбаҳо тўшакка қадар бисёр. Уй хоналарию ётоғигагина шинам жиҳозланган. Кийимлари етти сидрадан, уст-

бошлари озода. Моддий томондан болалар бугун хотиржам. Бироқ яхшилаб назар солсангиз нимадир етишмаётганини пайқайсиз. Шунда юрагингиз санчийди. Уларга ачинасиз. Бу кўзларнинг ота-она меҳрига зорлигини кўриб ўкинасиз. Ахир ҳеч нима на совға-саломлар, на уйинчоқлар, на ноз-неъматлар ота-она меҳрининг урнини боса олмайди.

Ўз жигаргўшасидан тониб ўтирган ота-оналар ҳақида ўйлайсиз. Гуёки улар дунёга фақат ўз ороми, шахсий манфаатлари учун яшашга келадигандек. Наҳотки инсон жиндай ҳузур-ҳаловат учун насл-насабидан ҳам кечиб кетаверса. Бу иллат ҳар қандай жамият учун ўта хавфлидир.

Истиқлол бизга собиқ тузумдан қолган бундай иллатларга барҳам бериш учун имкониятлар яратди.

Жаҳон миқёсида етим-есирлар ва қаровчисиз қолган болаларнинг пайдо бўлиш сабаблари урганилганда, уларнинг кўплари ниқоҳсиз оила қўрганлар, ўз фарзандидан кечганлар, ичкиликбозликка муккасидан кетганлар ва фоҳишабозлик билан шуғулланганларнинг фарзандлари эканлиги аниқланган. Биз бу маълумотларга алоҳида эътибор беришимиз зарур.

Ўз бўлса-да, ён-атрофингда ўз боласига эътибори, меҳри бўлмаган ота-оналар борлигини кўриб ранжиб кетасан киши. Фигонинг ортади. Бу раҳмсиз роботга айланган, ўз ҳаловатига қул одамларга нисбатан нафратинг ортади.

Бу қандай онаки, ўз жигарини нотаниш бировларга қолдириб, ўзи ҳузур-ҳаловат кўчаларида «роҳат» топса. Не бахтли-тахтли кишилар бефарзандлик балосидан озор чекаётган бир пайтда, бу қандай отаки, ўз пушти камаридан пайдо бўлган зурриётидан осонгина кечиб кетаверса...

Дунёда кўп нарса вақт ўтиб хотирадан унут бўлади. Бугун хафа бўлган одам эртага қаттиқ суюнади. Ҳар қандай қийинчилик ўтиб кетади. Фақат ота-онани унутиб бўлмайди. Улардан қанча узоқлашсанг, қадрини англайсан, шунча меҳр-муҳаббат билан уларга талпинасан.

Камол Тулагановни ҳам болалар уйига ташлаб кетганларига 5 йил бўляпти. Энагалар атрофида парвона. Ювиб-тараб тарбия қилмоқдалар. Оч қоламан деган ташвиш йўқ. Фақат ота-онани келмаяпти. Нима қилсин бола бечора. Шунча ўтса ҳам бирор бор излаб келишмаса. Тенгдошларининг ота-оналарини кўриб хўрлиги келади. Шунда ҳеч кимга билдирмай йиглаб олади. Бир кунни йиғлаётганини кўрган тарбиячи опа уни уйига олиб кетди. Шу-шу уларниқига тез-тез бориб туради. Аммо у барибир ота-онасининг келишини кутади. Уларни келишмаётганига ўзича турли-туман баҳоналар ўйлаб топади.

Ота-она дийдорига муштоқ бу болакай қачондир ота-онасининг кириб келишини, уларнинг бўйнига осилиб хурсанд бўлишини истади. Улардан эса дарак йўқ...

Вилоятлардаги ҳар бир меҳрибонлик уйларига ҳомий ташкилотлар бириктирилган. Улар бу Меҳрибонлик масканларига ўз марҳаматларини курсатишмоқда. Меҳр-шафқат масканларидаги болалар турли миллат вакилларига мансуб. Улар бир-бирлари билан ака-сингиллардек иноқ ва аҳил. Озгина меҳр-шафқатдан бу паришон кўзларда шодлик қалқийди. Ўз хонадониди, ўз ота-оналари бағрида яшаётган бахтли болалардек хурсанд бўладилар.

Ҳар гал шундай бўлади, бехосдан ота-онасиз ўксик қалблар ҳақида уйласам, кўз ўнгимда хонқалик Матчонбой жонланади. Унинг тақдири мени ҳамича сергақ тортиради. Эҳтимол, шу митти болакайнинг қисмати жажжи фарзандларини ўкситиб, ажралиш пайида юрган баъзи бировларга сабоқ булар.

Бу воқеанинг тафсилоти куйидагича:

Матчонбойнинг онаси ҳомиладор эди. Ойкуни етиб тўлғоқ тутганда «Тез ёрдам» чақиришди. Аёл тўлғоқ дардидан дод солар, Худога илтижо қилар эди. «Тез ёрдам» эса келавермади. Чақалоқ нотўғри келган экан, она тўғолмай оламдан ўтди. Шифокорлар аёл кўз юмгандан кейин суппайиб кириб

келишди. Матчонбойнинг отаси уларни ҳайдаб солди, оғзига келган сўз билан сўкинди. Яхшики, кўшниллар орага тушиб уни ҳовридан туширишди. Уша-уша Матчонбой отасидан онасининг қаердалигини кўп сўради. «Онам қани?» дея хархаша қилди. Ота бечора нима қиларини билмай: «Онанг нариги қирғоққа ўтиб кетди. Келади», — деб ишонтирди болакайни.

Шу-шу болакай мавжли Амударё қирғоғига келади. Онажонини чорлайди...

Ҳа, норасиданинг нидосини она эшитди. У дарёнинг нариги соҳилидан талпиниб, кучоқ очиб, елдай учиб келиб болажонини бағрига босди. «Ойжон», — дея гўдакнинг чинқирган фарёди дарё суви узра анчагача қанот қоқиб турди, севинч ёшлари она кўксини хўл қилиб юборди. Ота билан бирга дорилфунунни тугатган бева Зулайҳо Матчонбойни истиқ бағрига олган эди. Минг шукрки, Матчонбой ҳанузгача ўзининг етимлигини билмайди.

Бу дунё биздан илгари ҳам меҳр-шафқатга зор эди. Қани энди истиқлол шарофати билан шафқатли инсонлар кўпайса-ю, бағринг бутун, келажагинг устивор, тунларинг ойдин, йўлларинг ёруғ бўлса, дийдорга муштоқ қорақўларим!

Пойтахтнинг Қорақамиш мавзесида жойлашган 24-Меҳрибонлик уйида бўлганимизда деворга ўйиб ёзилган куйидаги сатрлар таъсиридан қалқиб кетдик.

*Жовдираган кўзлар қаршилар бунда,
Меҳрга зор кўзлар қаршилар бунда.
Ҳаммаёғи тўкис, тақдири кемтик,
Онам деган сўзлар қаршилар бунда.
«Сиз онам эмасми?» — кўзларда савол,
«Сиз онам эмасми?» — юзларда савол.
Онанг бўлгим келар шу дам болажон,
Дардинг олгим келар шу дам болажон...*

Етим-есирлар бошини силаган давлатлару муассасалар, одамлару жамиятлар асло кам бўлмас. Ҳаётда уларни ҳимоялашдан савоблироқ иш йўқ. Бундай савобга ҳисса қўшганларнинг йулини Парвардигорнинг ўзи нурафшон қилур.

1998 йил — Президент Ислоҳ Каримов Фармони билан Оила йили деб эълон қилинди. Ҳеч шубҳасиз, бу оқилона тадбир шарофати билан мамлакатимизда неча юзлаб оилаларнинг ажралишининг, тирик етимлар кўпайишининг олди олинади...

Биз бугун истиқлол йўлида, озод ва обод Ватанимизни қуриш йўлида дадил қадам қўяётган дамларда, бизнинг шу интилишларимизни кўролмайдиган, йўлимизни тўсиб олмоқчи бўлган ёвуз кўчлар тарихимизни чалғитиб кўрсатишга, ёлғон гапларни кўтаришга, шу саховатли ерда яшаётган миллат ва элатлар орасига адоват уруғини сеппишга ҳаракат қилаётганларнинг тўғри баҳосини бермоғимиз даркор. Шунинг учун ҳам тарихий ҳақиқатни биллиш, уни муҳрлаш, ёш авлодга холисона етказиш чуқур маънога эга.

Ислоҳ КАРИМОВ

МУСТАҶИЛЛИК ВА ЖАДИДЛАР ҲАРАКАТИ

XX асрнинг бошида Туркистон ўлкасида янги бир ижтимоий ҳаракат юзага келди. Бу жадидчилик номи билан танилган ва машҳур бўлган ҳаракат ўлкадаги деярли ҳамма синф ва табақалар орасида кенг тарқалди. Жадид зиёлилари жамиятни маърифатпарвар-демократик йўналишда тубдан ислоҳ қилиб, ўзгартирмоқчи бўлдилар.

Жамиятни тинч йўл билан, демократик асосда тубдан ўзгартирмоқчи бўлган жадидлар ҳаракати туғилишиданоқ миллий озодлиқ ҳаракати эди, десак янглишмаймиз.

Жадидлар ҳаракати дастурига кўра янги усул мактабларини очишга катта эътибор берилди. Фитрат айтганидек, жадидлар ҳаракати мактаб очишдан бошланди. Жадид мафкурачилари миллатни саводли қилиш ва шу орқали миллатга даврнинг талаб ва муаммоларини тушунтириш, халқни кўп асрли ғафлатдан уйғотиш йўлида жуда катта ишларни бошладилар. Улар Туркистон келажагини, равақини таъминлайдиган фуқароларни етказишни мақсад қилиб қўйдилар ва бу мақсадни амалга ошириш учун ўзлари очган янги типдаги мактабларда миллат фарзандларини ўқита бошладилар. Ўқитиш жараёнида талабаларни ватанпарвар, маданиятли, онгли фуқаролар (граждандлар) қилиб тарбиялаш кўзда тутилди.

Жадидлар мактаб учун яратган дарсликлариде тарих, миллат, Ватанга таъриф беради. Ватанни, халқни, она ерни ҳимоя қилиш ҳар бир фуқаронинг бурчи эканлигини уқтиради. Янги мактабларни очиш ва уларни ислоҳ этиш-

га, умуман маориф ишларини ва тизимини яратишга жадидлар жуда катта эътибор берган ва улкан ютуқларга эришган.

Мактаб жадидларнинг ватанпарварлик дастурида асосий ўринни тутган. Жадид мактаблари халқни ўқитиш ва саводини чиқариш учун барпо этилган. Шоир Сўфизода ҳам Чустда ўзи яшаган қишлоқда очган мактаби пештоқига ёзиб қўяди: «Мен ул бўёқчики, мактаб қозонида 12 ой ичида қора таппиларни оқ қиламан». Жадидлар турли соҳаларда қилган ишларини бир-биридан ажратмас эдилар. Нима қилса, ҳамма ишлари халқ, миллат манфаатларига қаратилган эди.

Сўфизоданинг танқидидан юрак олдирган Чуст боёнлари шоирдан «Сенга нима керак?» — деб сўрашга мажбур бўлган. Шоир уларга шундай жавоб берган: «Кўлингдан келса, ётган камбағални тур, деб уйғотгин! Қалам билан курашдим, сўзни ёздим кўпни нафъига».

Фитрат очган мактабга хуружлар бошланади. Маълум бир гуруҳ одамлар агар мактаб ишини тўхтатмаса, у хавф остида қолиб, ҳатто ўлдирилиши ҳам мумкинлигини матбуот орқали эълон қилишади. Фитрат бунга жавобан, мактаб душманларининг дўқ-пўписасидан қўрқмаганини ва ўз ислоҳ ишлари учун ўлимга тайёрлигини очиқдан-очиқ айтади ва тирик экан, ўз маърифий ишларини доимо давом эттиришини билдиради. Янги усулдаги мактаблар учун жадидлар ўзлари дарсликлар яратган ва ўзлари шу мактабларда дарс берган. Улар битган дарсликлар катта эътибор ва шуҳрат қозонган.

Шоир Саидрасул Азизийнинг (1866—1933) жадид мактаблари учун ёзган «Устоди аввал» (1902) дарслиги 17 марта нашр қилинган. (Ҳозирги Истиклол даврида андижонлик шарқшунос олим Шокиржон Қодиров бу дарсликни қайта нашр этди).

Алиасқар ибн Байрамали «Муаллими соний» (1903), Абдуқодир Шақурий «Савод йўлдоши», «Жомеъ ул ҳикоёт», Серикбой Окаев «Хрестоматия, яъни терма китоб» дарсликларини яратдилар.

Жадид мактаблари учун дарсликлар тайёрлаш давом этади. Махмудхўжа Бехбудий «Мунтахаби жуғрофияи умумий», «Мадҳали жуғрофияи имроний», «Мухтасар географияи Русий», Абдулла Авлоний «Биринчи муаллим» (1909), «Иккинчи муаллим», «Мактаб Гулистони», «Туркий Гулистон ёхуд Ахлоқ» (1912), Садриддин Айний «Тахсибус-сибён» (1909), Фитрат «Ўқиш», «Ўқув мактабларининг сўнгги синфлари учун» (1917), Ҳамза «Ўқиш китоби», «Қироат китоби», «Енгил адабиёт» дарсликларини ёздилар. Зикр қилинган дарсликларда Шарқ алломалари асарларидан ташқари рус, қадим грек, араб, форс, Европа ёзувчи ва педагогларининг болалар учун махсус битган ҳикоялари салмоқли ўрин эгаллайди. Бу китобларга Крилов масаллари, А. С. Пушкиннинг шеърӣ эртаклари, Лев Толстойнинг ибратли ҳикоялари киритилган. Жадидлар Шарқ ва Ғарб адабиётининг болалар учун махсус ёзилган ҳикоя, ривоятларини, шеърларини таржима қилиб, дарсликларга киритганлар. Дарсликлар муаллифла-

ри ўзлари ҳам мактаблар учун махсус шеър ва насрий асарлар ёзганлар.

Жаҳон маориф тизимининг ютуқ ва тажрибаларини ўзлаштирган жадидлар яратган мактабларнинг ўқиш дастури ва дарсликлари бугун ҳам аҳамиятини йўқотмаган.

Жадидлар Туркистон мактабини ва маорифини ислох этишда, халқни ғафлат уйқусидан уйғотишда ва онгини тараққиёт этиришда сезиларли ютуқларга эришган. Улар қисқа муддатда ватани ва миллати олдида ўз бурчини ва масъулиятини тушунган фуқароларни тайёрладилар. Шунинг учун жадидлар харақати жадал суръатда кенгайди ва жамият маърифий, ижтимоий-сиёсий ишларига таъсири кучая борди.

Туркистон ўлка колониал маъмурияти очган рус-тузем мактаблари ҳақида ҳар хил фикрлар мавжуд. Ҳатто бу мактабларни салбий баҳолаш ҳам кучли бўлган. Бу мактаблар руслаштириш сиёсатини амалга ошириш учун очилган, деган фикрлар ҳам бор. Лекин рус-тузем мактаблари қандай салбий баҳоланмасин, уларнинг ижобий хизмати ҳам бор эди. Улар маърифат ўчоғи бўлиб, болаларнинг саводини чиқарган ва уларда ҳаётни идрок этиш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам берган. Рус-тузем мактабларидан таржимонликка қобилиятли одамлар чиққан. Бу мактаблардан чор ҳукуматининг колониал сиёсатининг моҳиятини тўғри тушунган ва ўз миллатининг халоскори бўлган Абдулла Қодирийлар ва Чўлпонлар, Сидқий Хондайлиқий сингари ватанпарварлар етишиб чиққан. Бу мактабларни очишда, уларни жиҳозлашда, ўқув-ёзув воситалари, ҳатто иморатлар билан таъминлашда Туркистон миллатининг илғор вакиллари, савдогарлар ва бошқалар ёрдам берган. Саид Азимбой рус-тузем мактабини очиш учун уй-жойларидан бирини топширган.

Абдулла Қодирий ўқиган Бешёғоч даҳасидаги 8-Тошкент рус-тузем мактаби имо-

ратини Ақром кўпас (купец) берган экан. Бу мактабни «Ўтган кунлар»ни ёзган романивис аъло баҳолар билан битирган. XIX аср охири ва XX аср бошларида Тошкентда телеграф ўрнатилгани маълум. Аксарият бу телеграф чор ҳукумати томонидан жорий қилинган деб ўйлайдилар. Аслида эса, Тошкент телеграфи Саид Азимбой ташаббуси ва маблағи билан амалга оширилган. Телеграф учун кулай бўлган иморатни ҳам Саид Азимбой инъом қилган экан.

Тошкентни обод қилишда маданий ва техник марказларни, алоқа муассасаларини ва бошқа идора усулларини яратишда маҳаллий туб аҳолининг хизматлари тарихий ҳақиқатдир.

Шунинг учун бўлса керак, Туркистон ўлкасининг янгиланган ва кўтарилиб келаётган маданиятида фақат Фарб эмас, балки Шарқ маданиятининг ҳам усул ва аломатлари мужассамланган. Бу ҳодиса айниқса, адабиёт, санъат, меъморчилик, маориф соҳаларида кўпроқ сезилади ва кўзга ташланади. Рус-тузем мактабларига нисбатан жадид усулидаги мактабларнинг савияси анча юксак бўлган. Улар маориф тажрибасидан ҳам, Шарқ маориф тафаккури ва ахлоқ таълимотларидан ҳам самарали фойдаланганлар. Бу мактабларни ташкил қилишда, дарс беришда XX асрнинг буюк педагоглари ва мутафаккирлари катнашган.

Маърифатпарварлар биринчи навбатда ўқитувчилар бўлган. Ғафлат уйқусида ётган ўлкани уйғотиб, саводини чиқариб, мустақиллик истиқлол йўлларини кўрсатган.

Инсонни она ерига, халқига бўлган муҳаббатини жадидлар савод чиқариш билан чамбарчас боғлаган.

Абдулла Авлоний ёзган эди: Ватан меҳри агар бўлса, дилингда ишқ савдоси,

Отил, нури маорифга, ўзингни мисли Фарход эт!

(«Мухотабим қалам», 1914 й.)

Авлонийнинг бу шеърини парчасида Фарход номини тил-

га олгани бежиз эмас. Бунинг объектив сабаблари бор эди: саводсиз одам сиёсатдан ҳам, дунё ишларидан ҳам, ватаннинг ҳол-аҳволдан ҳам узоқ бўлади.

Миллатни жаҳолатдан қутқазмасдан, саводини чиқармасдан озодлик, хуррият йўлларига кириш мумкин эмас эди. Жадидлар бунини яхши билар эди. Туркистон бўйлаб жадидлар «жамияти хайрия»ларни, янги услубдаги мактабларни, театрларни, газета ва журналларни, кутубхоналарни очиб, миллат истиқболи учун хизмат қилувчи ватанпарвар фуқароларни тайёрлаб берди. Туркистон ёшларини чет эллардаги олий ўқув юртуларига, университет ва институтларга юборди. Жадидлар болалардан врач, инженер, иктисодчи, ўқитувчи, олимлар тайёрлар экан, талабалар юрагига миллат меҳрини солади, уларнинг қалби, ёш онгига Туркистон ўлка ва халқлари бирлиги идеали сингдирилади.

1917 йил 31 декабрь куни ташкил топган Туркистон мухторияти жадидлар тафаккури ва тарбиясининг меваси эди.

Туркистон мухторияти Россия қарамлигидан қутулган ватан миллий давлатчилигининг илк намунасидир. Бу давлат демократик қонунлар асосида барпо этилиб, Туркистонда истиқомат қилувчи барча миллатларни, ерли халқларни ҳам, рус, арман, яҳудийларни ҳам тенг ҳуқуқли деб эълон қилган.

Туркистон мухторияти бошида Мустафо Чўқай, Маҳмудхўжа Бехбудий, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Саен Сейфуллин, Абдурауф Фитрат ва бошқалар турган. Жадидлар очган янги усулдаги мактабларнинг юлдузли пайтлари бўлган. Бу вақт Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Файзулла Хўжаев, Абдулла Авлоний, Садриддин Айний, Ҳамза, Мунаввар Қори Абдурашидхонов, Ҳожи Мўъин Шукруллаев ва юзлаб, минглаб жадидлар бу мактабларни ташкил қилиб, ўзлари дарс берган эдилар. Жадидлар-

нинг асосий шиорларидан бири «ўқиш ва ўқиш» эди. Уларнинг фикрича, бу акидани калимадаёй ёд олиб, такрор-такрор эслаш зарур. Жадидлар умр бўйи ўқишни ва халқни ўқитишни тўхтатмаган. Бу ишни улар совет даврида ҳам давом эттиришган.

XX аср бошида маданият соҳасида ҳам жиддий ўзгаришлар рўй берди. Жадидларнинг амалий дастурига кўра маданият ислоҳ этила бошланган эди. Жадидлар яратётган маданият туркистонликларнинг кийим-кечагидан, пойабзалидан, ташки кўринишидан то онги ва маданий тафаккуригача барча нарсани ўзгаришга маҳкум қилган эди ва шундай бўлди. Туркистонликлар соч кўйди, соқол-мўйловини кирди, европача ёқали кўйлак, костюм, палтоллар, пошнали оёқ кийимлар ва янги бичимдаги бош кийимларини аста-секин кийиш кенг таркала борди.

Маданиятдаги янгиланишлар ва ўзгаришлар энгил кечмади. Бу кийин, машаққатли ва ханф-хатарга тўла кўп йиллик жараён эди. XX аср маданиятидаги ўзгаришлар ва янгиланишлар жараёни бахс-мунозара, талашуш, тортишуш ва тўқнашушларга тўла эди. Янги маданиятни қонунлаштириш, турмушга киритиш курашми ҳам талаб қилди. Янги кийим-кечак, пошнали пойабзал, ёқали кўйлак ёки камзул-палто кийганлар, соқол-мўйлов қирганлар ва соч ўстирганлар қадимлар томонидан кофирликда айбландилар.

Маърифатпарварлар ўз ҳаракатларига зиёлиларни, бойларни, рухонийларни, Туркистон ҳаётида янги пайдо бўлган сармоядорларни, қосиб-хунармандларни ва дехқонларни, бир сўз билан айтганда, миллатнинг барча табақаларини жалб қилдилар ва янги Туркистон

учун курашишга отландилар. Уларнинг фикрича иқтисодни ҳам, сиёсатни ҳам, урф-одатларни диний ақида ва маросимларни ҳам янги турмуш талабларига мос тарзда ислоҳ қилиш зарур эди.

Шунинг учун улар кўп йўналишда иш олиб бордилар. Чунончи, дастлабки даврларда янги мактабларни очиш, уларга махсус дарсликлар ёзиш билан жиддий шуғулланган жадидлар аста-секин фаолият доираларини кенгайтира бордилар. Кутубхоналар, хунар ўргатувчи ихтисослашган мактаблар очдилар. Аини пайтда, халқ доираларини ташкил этиш учун маблағ йиғдилар, аммо чор ҳукумати бунга йўл қўймай, йиғилган маблағларни биринчи жаҳон уруши харажатлари учун топширишга мажбур этди. Шунга қарамай, улар Бутун Туркистон бўйлаб тузилган «Жамияти хайрия»лар орқали тўпланган пуллар эвазига миллатнинг истеъдодли ёшларини Москва, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Козон, Уфа, Боку каби шаҳарларга, шунингдек, чет элларга — Олмония, Франция, Англия, Швейцария, Туркия, Миср, ҳатто Америка ва Японияга ўқишга юборишга интилдилар. Уларнинг режасига кўра, бу ёшлар чет элларда шифокорлик, муҳандислик, иқтисодиёт, ҳуқуқшунослик каби яна бошқа кўплаб замонавий билимларни эгаллаб қайтишлари ва миллат равнақи учун қурашувлари лозим эди.

Булардан ташқари, жадидлар Туркистоннинг йирик шаҳарларида матбаа ишларини ташкил қилдилар. Улар газета ва журналлар чиқардилар. Нашр ширкатлари туздилар, босмахона очдилар. Театр ишларини йўлга солдилар. Йиллар ўтиб, жадидлар ҳаракати ва улар очган мактаблар ҳамда хунар ўқув муассасалари, га-

зета ва журналлар, кутубхоналар ва нашриётлар, театр ва хайрия жамиятлари, ширкат ва ҳоказолар аста-секин катта ижтимоий кучга айланди. Жадидлар даври — бу миллий Уйғониш, Туркистон фуқаролари кадр-қимматини тиклаш даври бўлди.

Шундай қилиб, вақти-соати билан жадидчилик ҳаракати Туркистоннинг энг бақувват ва ягона ижтимоий-сиёсий, миллий-мафкуравий кучига айланди. Бу куч билан на чор ҳукумати, на муваққат ва на совет ҳукуматлари ҳисоблашмаслиги мумкин эмас эди. (Шунинг учун жадидлар советлар даврида қуввинга учратилди).

Маҳмудхўжа Бехбудий «Таржимаи ҳоли»га Хожи Муъин ёзган «Бош сўзи»да қуйидаги фикрларни билдирган: «Биз, Туркистон турклари, бурунги мухташам... маданиятимиз сўнгидан кейин, сўнгги асрларда ҳар бир жиҳатдан жуда четда қолдик. Маданиятимиз ва маорифимиз хароб, давлат ва ҳукуматимиз барбод бўлди. Ўзимиз Европа жаҳонгирларининг асоратида қолдик. Лекин сўнг бўлса ҳам гуноҳ ва хатоларимиздан хабардор бўла бошладик. Бироз уйғониб кетдик. Бизда интибоҳ даври 1901 йилдан бошланди».

Жадид ҳаракати юзага келганда Туркистонда ҳаёт ниҳоятда кийин ва офир кечар эди. Ўлка ўз ўтмиши, тарихи, фан ва маданиятидан беҳабар аҳволга тушиб қолган эди. Жадидлар Туркистонни гафлат уйқусидан уйғотишга ва оламни кўз очиб кўришга, ўзлигини танишга даъват этди.

Мақола муаллифи, марҳум Э. Қаримов ватанимиз, халқим, деб ёниб ижод қилди. Ҳақ таоло охиратини обод қилсин!

ТАҲРИРИЯТ.

- *Жадидлар нима қилса, ҳалима ишлари халқ, миллат манфаатларига қаратилган эди.*
- *Жадидлар қисқа мuddатда ватани ва миллати олдида ўз бурчи ва масъулиятини тушунган фуқароларни тайёрладилар.*

ДУНЁНИНГ ТҮРТ ТОМОНИ

Кишилик жамияти пайдо булгандан буён авлодлар томонидан турли ҳаётий тажрибалар жамлашиб, яратилган бир авлод тажрибасини иккинчи авлод урганишга интилиб келади. Қадимдан ота-боболаримиз нафақат меҳнатсевар, миришкорлиги, яъни узи етиштирган пахтаси, нознеъматлари, деҳқончилик маҳсулотлари билан ҳам, бетакрор гузал меъморий иншоотлари ва ҳунармандчилиги билан ҳам жаҳонга машҳур булганлар, сифатли маҳсулотларини дунё бозорларида чаққон сотганлар. Халқимизнинг маънавий ва иқтисодий ривожланишига салмоқли ҳисса қўшиб эл фаровонлигини таъминлаганлар.

Минг афсуски, тоталитар тузум йиллари заҳматкаш халқ хурланди, камситилди. Ғарб маданияти илохийлаштирилиб, Шарқ маданиятдан маҳрум булган улка сифатида талқин этилди.

Республикамизнинг мустақилликка эришиши натижасида утмиш аждоларимиз томонидан мерос қолдирилган бебаҳо маънавий бойликлар хазинасини, маданий қадриятларни чуқур ва ҳар томонлама урганиб, қадраб авлодга етказишнинг кенг имкониятлари вуҷудга келди.

Ўзбекистон Бадиий Академияси уюшмаларининг ташкил этилиши, миллий ҳунармандчилик лицейлари, Камолиддин Беҳқод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институти очилиши айни мудида бўлди. Амалий санъатни ҳамда ҳунармандчиликнинг ривожланишига ва дунё миқёсида тарқалишига, танилишига кенг имкониятлар яратилди.

Ота-боболаримиз қолдирган маънавий хазинаси ҳадиси шарифда «Олғоҳ таоло ҳунарманд бандасини яхши қуради» деб бежиз айтилмаган. Унинг чексиз маънолари бор. Буни қуйидаги ривоят ҳам тасдиқлаб турибди:

«...Довуд алайҳиссалом подшоҳ бўлиб бир кун кучадаги бир кекса онахондан сурабдилар: «Довуд қанақа одам? Яхшими ё ёмон?» Кампир «Довуд яхшиликка яхши-ю, лекин у фуқаролар ҳақини емоқда. Чунки унинг касби йўқ», — деб жавоб берибди. Аслида бу кампир фаришта экан. Шу кундан эътиборан Довуд алайҳиссалом темирчилик касбини урганиб, уз ҳунарлари орқали ҳалол ризқ топа бошлаптилар».

Ҳар бир инсон фойи дунёда камида бир ҳунар эгаси бўлиши фарзидир. Шундай экан, ёшларимизга ота-боболаримизнинг 150 дан зиёд ҳунар турларини маҳаллий шароитдан келиб чиққан ҳолда ургатмоқ керак. Бунинг учун авваламбор, урта мактаблардаги меҳнат таълими дарсини «ҳунар дарси» деб номлаб, ҳафтасига ҳар воҳани маҳаллий шароитдан келиб чиққан ҳолда камида 2—3 соатдан «ҳунар дарси» утилиши керак. Масалан, Самарқанд, Ургут, Хива каби жойларда кулолчиликни ургатиш мақсадга мувофиқдир. Чунки у ерлардаги тупроқ кулолчиликни ривожлантиришга мос келади.

Мактабда ҳунармандчилик учун махсус устаналар ташкил этиш, моддий таъминотни ях-

шилаш, уста-муаллимлар маошини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Яна энг муҳим муаммолардан бири ёшларимизга санъат намуналарини яратишни ургатиш билан чегараланиб қолмасдан, уларни бу буюмларнинг, шаклларнинг тарбиявий, руҳий, фалсафий, шифобахш ҳислатларини ҳам тушунтириш лозим. Умуман олганда ёшлар узлари тайёрлаётган намуналар моҳиятини, ички оламини ҳам урганишлари керак. Чунки ота-боболаримиз ҳар бир нуқтани, чизиқни, рангни, шаклни, ажойиб буюмларни бежиз яратмаганлар. Уларнинг ҳар бирининг ичида чексиз маънавий хазиналари мавжуд бўлиб, ана шу қадриятларни ёшларимизга етказиш ҳаммамизнинг бурчимиздир.

Конституцияда, «Таълим тугрисида»ги қонунда, ҳамда 1996 йил 9 сентябрда қабул қилинган «Маънавий ва маърифат» жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш» тугрисидаги фармонда шундай дейилади: «Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой маданий меросимиз, тарихий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол гоёларига садоқат руҳида тарбиялаш мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳал қилувчи омилдир».

Президентимиз Ислоҳ Каримов «Миллий тимсоллар рамзларнинг ҳар бири миллий гуруримизни юксалтиришга хизмат қилади. Уларнинг ҳар бири катта бир дарслик, кучли тарбия воситасидир», — деб бежиз айтмаган.

Дунёда одамларда булгани каби қуш, балиқ, ҳашарот ва бошқалар уз шаклига, рангига, табиатига ҳамда узига хос тилига эга. Қадимдан ота-боболаримиз чизиб буяб келган ва келаётган нақшларининг ҳам уз тили чуқур мазмун моҳияти бор. Лекин минг афсуски, биз нақш тилини асрлар давомида деярли унутмаздик. Уни қайта тиклаш мазмун алифбосини ёзиш ва ёшларга ургатиш бизнинг олдимизда турган энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки нақш тилини билишимиз ўзбек миллий маданиятини қайта тиклаш жараёнида муҳим рол ўйнайди.

Қадимда наққошларимиз ва халқ амалий безак усталари чизган ва буяган нақшлари орқали фақат бирор жойни ёки буюмни безашни мақсад қилиб қўймасдан, балки улар орқали уз фикрларини нақш тили воситасида ёзиб қолдирганлар. Тарихий обидалар, қулёзма, халқ амалий безак санъати намуналари юқоридаги фикримизнинг далили була олади. Ҳозирча ота-боболаримиз қолдирган маданий мерос хазиналаридан талаб даражасида фойдалана олмаймиз.

Минг афсуски, биз купчилик нодир асарларни ўқий ололмаймиз, чунки ота-боболаримизни бутун дунёга машҳур қилган нақш тилини деярли унутиб қўйган эдик. Олам чексиз экан, нақшларнинг ҳам чеки-чегараси йўқ, демак, улар ҳам

чексиз тарбиявий-руҳий ва фалсафий кучга эга эканлигига шубҳа йук.

Қадимдан ота-боболаримиз миллий либосларимизни асрлар давомида тажрибаларига суянган ҳолда тайёрлаб, улар инсонга қулай, широйли бўлиши билан бир қаторда ранглари, шакллари ва безаклари орқали уз муаллифларининг унсиз овозида гапира олганлар.

Чиройли нақшлар билан безакланган кийимларни кийган кишилар дили шод, руҳи кутаринки, гузалликка, ҳаётга булган муҳаббати чексиз булган, маданияти, савияси ошган. Шу қатори бу безаклар кишиларни ёмон кўздан, ҳар хил офатлардан, бало-қазолардан сақлай олишдек сеҳрли кучга эга булган. Чунончи оддий эркаклар дупписини олайлик. У энгил бош кийим, бошимизни иссиқ-совуқдан сақлашини, бизни безаб туришини ҳаммамиз биламиз. Лекин унинг безакларининг рамзий маъносини ва бу безаклар қандай кучга эга эканлигини биламизми?

Дуппининг квадрат шаклида бўлиши одам бошига кийишга қулайлиги, чиройлилиги, бежирим куриниши, квадрат — мустақамлик рамзи ҳамда дунёнинг тўрт томонини, осмон саройи, кўёш фарзанди, абадийлик, ёруғликни билдиради.

Дуппининг тепа қисми тўрт томонли пирамида шаклида бўлиб, тўрт томонида қалампир нухаси тасвирланган. Қалампир нақш тилида ёмон кўздан ва ҳар хил бало-қазолардан бошимизни, яъни узимизни омон сақлаш рамзи сифатида ишлатилади. Яъни тўрт томондан келган ёмон кўз ва офатлардан бошимизни асрайди. Шу сабаб бизнинг руҳимиз кутаринки ҳолда бўлади.

Дуппининг тепа қисмида тўртта киррасининг битта нуқтада бирикиши — Оллоҳнинг ягоналигини билдиради.

Дуппининг пастки қисмида тўртбурчак, яъни қубба-қубба шакллариининг такрорланишидан ҳосил булган исломий нақш, қальани ураб турган деворларини эслатади. Бизни тўрт томондан ёмон кўздан асраш ва офатлардан сақлаб турувчи қалба деворидир. Ота-боболаримиз қадимдан бошидаги дупписи орқали кишиларимиз боши ҳар доим омон бўлсин деб яхши ният қилганлар.

Мустақиллик даврининг утган йиллари мобайнида маънавият ва диний қадриятларни тиклаш йулида катта ишлар қилинди. Қадриятларга қайтар эканмиз, энди уларни кўр-кўрона эмас, балки илмий асосда чуқур урганишимиз даркор. Шундай экан, Ислом оламида миллий либослардан бири салланинг тарбиявий-фалсафий, руҳий ва шифобахш хислатлари борки, ҳозиргача у олимларимиз томонидан илмий асосда кам урганган.

Маълумки, жаҳондаги ҳар бир халқнинг узига хос кийими бор. Қадимдан мусулмонларда либосни фақат танани иссиқ ва совуқдан асраш ёки баданни беркитиб, безаб туриши учунгина киймаганлар. Бу кийимларнинг шакли-шамойи-

ли, ранги ва безаклари фалсафий-руҳий, шифойий ва тарбиявий хосиятларга ҳам эга булган. Яқин йилларгача биз ота-боболаримизнинг либосларига бир томонлама қараб келдик. Мусулмонларнинг бош кийимларидан ҳар бири бир дунё сир-асрорларни яширган. Бу либосларнинг узига хос руҳий олами бор. Чунончи, мусулмонлар бош кийими устидан ураладиган саллани олайлик.

Салла форсча-тожикча «туғун» деган маънони билдиради. Мусулмончиликда салла ураш суннат саналади. У кичик ёшдан бошлаб, то улуг ёшгача булган мусулмон эр кишиларнинг бош кийими ҳисобланади. Ҳар бир инсон ёшми, кексами куча-қуйда, жамоат жам булган жойда ёхуд сафарда дунёдан куз юмиши мумкин. Инсоннинг қаерда ва қачон улиши ёлғиз Оллоҳга аён-дир. Ана шунда салла кафан вазифасини утайди. Яъни мумин-мусулмонни уз салласига ураб ҳам дафн қилганлар.

Кимки, салласиз намоз ўқиб битта савоб тегса, салла билан ўқиган кишига йигирма беш марта ортқ с авоб тегди, деган ривоятлар бор.

Салла одатда, сидирга матодан, купинча, доқадан бўлади. Бу мато марҳумнинг жасадига қараб, уни урашга етарли бўлмоғи лозим.

Саллага қимматбаҳо дуру гавҳар, ёқут, ялтироқ садафларни, уқпарларни тақиш билан унинг эгалари шох, вазир, мударрис, элбоши, илми толиблик мартабалари, унвони, лавозимларини ҳам англа-тиб турганларки, «Темур тузуклари»да бу хусусда далиллар келтирилган.

Салла руҳий-тарбиявий кучга эга бўлиб, инсонларнинг охират кунини эслатиб туради, одобли этиб тарбиялайди. Салла илми кишиларда, мударрисларга салобат, сардорлик сифатларини бериши билан одоб-ахлоқ, таълим юзасидан ёшлар, талабалар, ахли муминларда итоат ва ҳурмат рамзи ҳисобланган. Энг муҳими, салланинг узига хос фалсафий олами бор. У улимнинг ҳам рамзи ҳисобланади, улим ҳар қандай жонзод учун ҳақдир.

Ёшларнинг катталарга булган меҳру муҳаббат пасайиб кетишини сабабларидан бири уларга мактабда, ёшлик чоғидан ҳунар ургатилмаслигидандир. Ҳунар донишмандлик ва ҳаёт манбайидир деб бежиз айтилмайди. Купчиликка сир эмаски, ҳунармандчилик турларининг айримлари йуқолиб кетиш арафасида турибди. Уларни сақлаб қолиш, ёшларимизга кунт билан ургатиш ва келажак авлодга етказиш бизнинг ватанпарварлик бурчимиздир. «Ҳадис»ларда ҳам ҳар бир инсон ҳунари бўлиши керак, дейилган.

Ҳозирги мустақиллик шароитида амалий санъат намуналарини фалсафий-руҳий, тарбиявий ва шифобахш хислатларини чуқур илмий жиҳатдан урганиб ота-боболаримиз қолдирган маънавият сарчашмаларини, хазиналарини бирма-бир қайта нашр этиш вақти келди, деб уйлаймиз.

ЭЛПАРВАР ЭЛБЕК

«...Мустабидлик замонида халқимиз хотирасидан атайлаб учирилган муътабар инсонларнинг номлари бирин-кетин тикланыпти. Ватанимиз, миллатимиз озодлиги йулида шаҳид кетган унлаб сиймоларнинг маънавий мерослари бугун халқимиз бисотига қайтмоқда».

И. КАРИМОВ.

Атоқли шоир ва йирик педагог Элбек — Машриқ Юнус ўгли қатагонлик қурбони бўлиб, 30-йилларнинг охирларида «миллатчи», «пантуркист» сифатида йўқотиб юборилган сон-саноксиз зиёлиларимизнинг бири эди. Бу зот ва унинг шахсияти, миллий маданиятимиз ва маорифимизда тутган урни каби томонлар истиқлолимизгача халқимиздан яшириб келинди, сир тутилди...

Истиқлол туфайли педагог-шоирнинг мероси ва шахси бир қатор атоқли олимлар Аҳмад Алиев, Салоҳиддин Мамажонов, Ҳайдарали Узоқов, Ортиқ Абдуллаевлар томонидан озми-кўпми урганилди. Шу сабабли биз ушбу кичик мақоламизда Элбекнинг ҳаёти, фаолияти ва баъзи бадий мероси тўғрисида кенгрок тухталмасдан, унинг филолог олим, муаллим, болалар шоири каби етарли ёритилмаган томонлари хусусида маълумот беришни, кези келганда унинг ижодиётига умумий бир тарзда баҳо беришни мақсад қилиб қўямиз.

Элбек иқтидорли шоир, таниқли ёзувчи, фидойи педагог, йирик тилшунос, уткир журналист, моҳир таржимон эди. У 1898 йилнинг ёзида Тошкентнинг Бўстонлик туманида Хумсонда камбағал деҳқон оиласида туғилди. Бошланғич таълимни Хумсонда олди. Етти ёшидан отаси ёнида деҳқончилик қилди. Турмуш тобора огирлашди. «Еш Элбек 11 ёшга кирганида оила раъйига қараб, тирикчилик ортидан Тошкент шаҳрига келди. Бу ерда турли бойлар қулида мардикор, дастёр бўлиб хизмат қилди.

Элбек Тошкентда дастлаб урис-тузем мактаби ва янги мактаб, кейинчалик педагогик техникум ва курсларда ўқиди. Сунг Тошкент Олий маориф институтини тамомлади. Эшлиқдан таълим-тарбияга, педагогикага қизиққан Элбек ўзбек элининг чинакам фарзанди, тарбиячиларидан бири сифатида дастлаб мактабларда, педагогика техникумлари ва курсларида ўзбек тили, туркий тил ва адабиётдан ёшларга сабоқ бера бошлади. Кейинчалик у Низомий номидаги педагогика институтида фольклор, мумтоз адабиёт ҳамда ўзбек тилидан дарс берди.

Элбекнинг қисқа, лекин бой ҳаёт йули, ижод намуналарини кузатар эканмиз, у 20- ва 30-йиллар ижодий жараёнида фаол қатнашиб «Маориф ва ўқитгувчи», «Аланга», «Ер юзи», «Янги йул» журналлари, «Иштирокиюн», «Еш ленинчи», «Қизил Ўзбекистон» каби газеталарда ҳам фаолият курсатди. У ўзбек маорифи тизимида миллий тарбия, сабоқ беришнинг долзарб муаммолари билан, бадий ижод, таржимачилик, тилшуносликдан илмий асарлар яратиш ва уларни элимизга тортиқ этишни матбуот билан боғлиқ ҳолда олиб борди. Шу сабабли ҳам Элбек ижодини таҳлил этганда, бу ҳар икки соҳани бир-биридан айри қараб бўлмайдди.

Шоирнинг дастлабки шеърлари «Иштирокиюн», «Қизил байроқ» газеталари саҳифаларида 1919 йилнинг бошларидан қўрина бошлади. Халқимизнинг истиқлолга интилган тилақларини, озод меҳнат, адолат, поклик ва ростгўйлик, миллий қадриятларга ҳурмат каби қўллаб мавзуларга бағишланган шеър ва қўшиқлари, дoston ва ҳикоялари, терма ва айтишувлари, эртақ ва афсоналари, филологияга, ўқиш-ўқитишга оид китоб ва рисолалари, дарслик ва қўлланмалари кетма-кет чоп этила бошланди.

Шоирда ҳаммага ибрат бўладиган бир муҳим хислат бор эди. У ҳар бир ёзган оддий шеърини донгитиб, то йирик-йирик дostonлари, романию таржималари, дарслигу қўлланмаларигача мутахассисларга — шоиру ёзувчилар, педагогу мураббийларга тортинмай ўқиттирарди. Бу ишда унинг яқин дostonлари Фитрат, Чўлпон, Мирмулла Шермухаммад, Абдулла Қодирий, Ҳожи Муъин, Шокиржон Раҳимий сингари билағонлар кумаклашардилар, ўз фикр-мулоҳазаларини айттардилар.

Атоқли ўзбек шоири ўзининг 40 ёшдан ортиқ ҳаёти давомида халқимизга салмоқли маънавий мерос қолдирди; ундан шоир сифатида илк шеърини тўплам «Армуғон» (1921), болалар ва катта ёшдагилар учун «Эртақлар», «Болалар қўшиғи», «Меҳнат қуйлари», «Ашулалар тўплами», «Ёлқинлар», «Сезгилар», «Қузғу», «Ғунчалар», «Чирчиқ бўйларида», «Баҳор» каби шеърини тўпламлар, «Тозагул» исмида катта бир шеърини роман (1934), «Дадамат», «Қўшчи Турғун» каби ҳикоялар, «Урнар», «Гузал ёзгичлар», «Билим», «Езув йўллари», «Бошланғич мактабда она тили» каби дарслик ва қўлланмалар, қўйинг-чи, катта-кичик ҳажмда 32 номдаги китоб, юзлаб шеърлар, ун бешдан ортиқ дoston, эртақ, қўшиқ, топишмоқ ва бошқа фольклор асарлари, йигирмага яқин урис тилидан ўзбек тилига ағдарилган бадий асарлар, юзлаб хабар ва публицистик мақолалар мерос бўлиб қолди. Буларни илмий ва амалий урганиш асносида Элбек педагогик, адабий ва маданий меросини илм аҳлига, халқимизга қайтарсак, узоқ йиллар кўмилиб келган миллий қадриятларимизни очган бўлардик.

Болалар ҳаётидан олинган «Этик» дostonида Элбек ўз бошидан кечирган огир қийинчиликлар, қашшоқлик қийноқлари билан тўлиб-тошган қишлоқдаги ҳаётини этик воқеаси тимсолида жуда чиройли қилиб тасвирлайди: оилада оёқ кийимсиз қолган гудакка этик олиб бериш учун отанинг берган ваъдалари, бунинг уддасидан чиқиш ниятида хонадондаги егулик донни бозорга олиб бориб арзонгаровга сотиш картинаси орқали баён этилади. Асарда уят, виждонни йиғиштириб қўйган нафси бузуқ бозор паттачилари «жой ҳақи» учун икки-уч марта лаб ҳақ ундиришлари ва донни арзонга сотиш чўкимидан ўғилга этик олиб бера олмай, ёлғончи бўлиб, ҳовлига қайтган отанинг руҳий азоблари тасвирланади. Гапнинг қисқаси, сотилган доннинг пулини этик олиб бериш у ёкда турсин, татто бошқа оддий камчиликка ҳам етказма олмаган отанинг руҳий ҳолатини муаллиф жуда ишонарли гавдалантиради.

Бугина эмас, шоирнинг болаларга аталган «Мерган», «Ўтмишим» каби бошқа дostonларида ҳам халқимиз турмушининг, болаларимиз огир ҳаётининг драматик ҳолатлари ана шундай ҳаётини воқеалар асосида очиб берилди.

Шоир Элбек атоқли рус адилбарининг жаҳонга машҳур кўплаб сочма ва тизма асарларини ўзбек тилига маҳорат билан ағдариб, 30-йиллар ўзбек китобхоналарига етказган эди.

СУРАТДА: Элбек устози Фитрат билан

салларини ўзбек ўқувчиларига тула етиб бориши учун ўзбек тилининг бой лугати ва услубий имкониятларидан моҳирона фойдаланар эди.

Мана, ўша И. Криловнинг «Фил ва лайча» масали. Уни Элбек ўзбек ўқувчисига куйидагича жонли ва таъсирли мисраларда етказганини ўқинг:

*Кўз-кўз қилиб бўлса керак, филбонлар,
Куча буйлаб филни олиб утдилар,
Ўз умрида бунни ҳеч кўрмаганлар,
Тўдалашиб, лақиллашиб кетдилар.
Лайча филга йул устида йулиқиб,
Ортиқ ғайрат билан хура бошлади.
Ўз ғайратин, кучин кўрсатмак бўлиб,
Кетидан ақиллаб хура бошлади.
Бунинг ақиллашин кўрган узга ит,
Унга қараб деди: «Бас, дўстим, етар,
Уринсиз уриниб нима қиласан?
Томоғинг бекорга йиртилиб кетар...*

Элбекнинг таълимий қарашларида мактаб тарбияси ва оилавий тарбия муштараклиги алоқа қуроли бўлган она тили орқали амалга оширилиши исботланади. Шу боис ҳам у бошланғич таълимда она тили барча фанлар учун методологик асос бўлишини кўрсатиб, «...бошланғич мактабнинг туб вазифаси... жуғрофия, табиёт, тарих, ҳисоб, расм кабиларни ўрганиш даврида она тили материаллари орқали билим беришни ташкил этиш билан иш қуриш»дир дейди («Тил ўқутишда саводхон бўлайлик»).

Олим таълим жараёнида она тилининг аҳамияти тўғрисида гапирар экан, у ёзади: «Бир элнинг мактабин тиргизатургон нарсаси у элнинг она тилисидир. Бир элнинг мактаби, ўша элнинг ўз тилининг негизига қурулган бўлмоғи тегишдир. Эл тили, эл мактабига она бўлмоғи тегишдир. Чиндан у, шундай бўладир. Бироқ бир элнинг тарихида турли сабаблар билан эл мактаби бир даврларда онасидан айрилиб етим бўлуб қолиши мумкин.

Элбек йирик лугатшунос сифатида ҳам ном чиқарган олим эди, У 1934 йилда ўзбек тилшунослиги, филологиясида биринчи бўлиб «Ўзбек шаклдош сузлари лугати»ни чоп эттирди. Ушбу лугат ўша даврларда русизмларни, руслаштиришни кучайтираётганлар учун бир сиёсий таёқ вазифасини ўтади, десак хато бўлмас. Лугатда ўзбек тилининг бой имкониятлари ва суз ишлатишда туркий унсурлардан қай даражада фойдаланиш мумкинлигини амалий кўрсатилган эди.

Хуллас, таваллудининг 100 йиллиги нишонланаётган ўзбекнинг истиқлол учун курашиб, беаёв қийноқларга дош беролмай, турмада 1939 йилнинг 11 январиди вафот этган табарруқ ўғлони Элбекнинг пок руҳини, халқимизга атаб қолдирган маънавий меросини яхшироқ ўрганайлик.

Ҳилола ЗОИРОВА,
тадқиқотчи.

Бурибой АХМЕДОВ

ҲИНДИСТОНГА САЁҲАТ

Ҳиндистон ўзининг бетакрор гўзал табиати, меҳмоннавоз халқи ва бошқа жуда кўп ажойиботу ғаройиботлари билан кўп замонлардан бери сайёҳлар ва зиёратчиларни ўзига тортиб келган мамлакат.

Бу улғу мамлакат билан Ўзбекистон ўртасидаги савдо-сотиқ ва маданий алоқалар жуда-жуда қадимийдир.

Муҳими шунки, бу улкан юрт жуда кўп олимларимиз ва фозил ўғлонларимизга ватан бўлган. Масалан, Амир Хусрав Деҳлавий (1253—1325), Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483—1530), Мирзо Абдулқодир Бедил (1644—1721)ни олайлик.

Хусрав Деҳлавийнинг отаси асли Кеш (Шаҳрисабз)лик. Туркларнинг лочин қабиласига мансуб. Чингизхон хуружидан кейин Ҳиндистонга кетиб қолган. Улғу шоир ўша мамлакатда таваллуд топган, умри ўша заминда кечган. Амир Хусрав Деҳлавий ўзидан бешта қимматли асар: «Қиронус савдайн» («Икки саодатли сайёранинг тутаниши»), «Мифтоҳ уз-зафар» («Зафарлар қалити»), «Ҳазон ул-футуҳ» («Ғабалалар хазинаси»), «Нўҳ сипехр» («Тўққиз осмон»), «Дубалронни ва Хизрхон» асарларини ёзиб қолдирган.

Ийрик давлат арбоби, улғу шоир ва адиб Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам Ҳиндистонга фарзандидир. У ва авлодлари мамлакатни 328 йил давомида обод қилдилар, илм-фан ва маданият тараққиётига ривож бердилар.

Ўзбекининг яна бир заковатли шоири ва файласуфи Мирзо Абдулқодир Бедил ҳам Ҳиндистон фарзандидир. У ҳам асли Шаҳрисабздан. Лекин умри Ҳиндистонда кечган. Бедил 150 минг насрадан ортиқ шеърини, 50 босма табоқ насрий асарлар ёзиб қолдирган.

Катта тарихчи олим Хондамир (1475—1535) ҳам охириги умрини Ҳиндистонда кечирди ва ўша заминда қолди.

Маишхур самарқандлик тазкиранинавис олим Мутрибий (XVII а.) икки йил ўша улғу мамлакатда ҳаёт кечирди ва иккита муҳим аса-

рини: «Нухайи зебоийи Жаҳонгирий» («Жаҳонгир подшоҳнинг зебо китоби») ва «Хотироти Мутрибий» («Мутрибийнинг хотиралари») асарларини Ҳиндистонда ёзиб таломлади.

Ҳаёти ва илмий фаолиятини Ҳиндистон билан боғлаган яна бир улғу ватандошимиз — Абу Райҳон Беруний-чи? У маишхур жаҳонгир, шоир, илм-фан ҳомийси Маҳмуд Ғазнавий (998—1030)нинг Ҳиндистонга қилган юришларида унинг ёнида бўлган. Ўшанда олим Ҳиндистоннинг шимолида жойлашган Нандна қалъасида бирмунча вақт турган ва санскрит (қадимий ҳинд адабий тили)ни ўрганган. Беруний 1030 йили Ҳиндистон ва ҳинд халқига бағишлаб ҳинд халқи, унинг эътиқоди, тарихи, маросимлари ҳақида «Тахқиқ мо-ил-Ҳинд мин мақула, мақбул фи-л-ақл ав марзула» («Ҳиндларнинг ақлга сиғадиган ва сиғмайдиган таълимотларини аниқлаш китоби») деган қимматли асарини ёзган.

Рўйхатни яна давом эттириш мумкин. Ҳиндистонга борган, уни зиёрат қилган улғу ватандошларимиз қанчадан-қанча. Сўфизода, Ҳамза... Улар ҳақида бир эмас, бир неча китоблар ёзилса арзийди. Биз ушбу мўъжаз мақолада ана шулардан яна биттаси ҳақида ҳикоя қиламиз. Унинг исми Маҳмуд ибн Валидир (XVII аср).

Маҳмуд ибн Вали асли фарғоналик (қосонсойлик). Отаси амир Вали Шайбонийлардан Пирмуҳаммадхон (1546—1567) замонида хизмат юзасидан Балхга бориб қолган. Маҳмуд ибн Вали ўша қадимий шаҳарда туғилди. Шу ерда ўқиб, вояга етди. У хассос шоир ва улкан қомусий олим сифатида шуҳрат қозонди.

У болалигидан илм касб қилишга меҳр кўйди. У 1614 йили мадрасани таломлагач, отаси ўғлини балхлик маишхур фақиҳ Саййид Мирақшоҳ Ҳусайинга шоирд қилиб берди. Маҳмуд ибн Вали ундан қарийб 10 йил билим олди. Мироншоҳ Ҳусайиний йиғитча-

даги илмга бўлган чанқоқликни кўриб, ўзининг бой кутубхонасини Маҳмуд ибн Валининг ихтиёрига бериб қўйди. У шу ўн йил ичида бу бой кутубхонадаги китобларнинг катта қисмини, муҳим-муҳимларини ўқиб ўрганди. Ёш толиби илмни кўпроқ ҳадис, фикҳ, жуғрофия, тарих ва адабиётга оид китоблар қизиқтирарди.

Устози (Миракишоҳ Ҳусайний) вафот этгандан (1624 й.) кейин Маҳмуд ибн Вали уйига қайтди. Лекин бирон хизматга кирмади. Мадрасада ва марҳум устозидан олган билимларини чуқурлаштириши ва мустаҳкамлаш учун хорижий мамлакатларни бориб кўришга аҳд қилди. Саёҳат учун у кўшини Ҳиндистонни танлади.

1625 йилнинг июл ойида у Балхдан Ҳиндистонга бораётган савдо карвонига қўшилиб, Ҳиндистон сари йўлга чиқди. Карвоннинг йўли Кобул, Пешовар ва Лоҳур орқали ўтди ва улар 1625 йилнинг ноябр ойида Деҳлига етиб келдилар.

Маҳмуд ибн Вали йўлда тўхтаб ўтган шаҳарлар ва катта қишлоқлар ҳақида, халқи ва унинг турмуш тарзи, урф-одатлари ҳақида ўз «Саёҳатнома»сида ўта муҳим маълумотлар ёзиб қолдирган. Масалан, Пешаворда (қадимги номи Пуришопура) турганларида унинг ажойибот ва гаройиботлари ичида рожа Кур Катри тарафидан қурилган тош масжид ва хонақоҳ, шунингдек шаҳар атрофида жойлашган буддийларнинг катта ибодатхонаси ўзида зўр таассурот қолдирганини ҳикоя қилади. Унинг айтишича, Пешовар атрофидаги бу ибодатхонага ҳар кунги тумонат одам келиб, ибодат қилишан ва унга катта ҳадя-эҳсонлар қилиб турганлар. Масалан, унинг зиёратига келган Маҳмуд ибн Вали бир ибодатчи бош руҳоний (роҳиб)га 1 минг рупий эҳсон қилганини айтиди.

Маҳмуд ибн Вали сафарга чиққанларига беш ой бўлгандан кейин, 1625 йилнинг ноябр ойи бошида Лоҳурга келди. Карвон аҳли шаҳарнинг катта карвонсаройларидан бирида тўхтади. Олим шаҳарнинг диққатга сазовор жойлари билан танишди, унинг машҳур шоирлари ва уламоларининг суҳбатларида бўлди. Масалан, у Лоҳурдаги машҳур Ҳофиз Раҳна боғи ҳақида ҳикоя қиларкан, унинг ниҳоятда катта, хушманзара ва тароватли эканлигини айтди. «Мазкур боғ, — деб ҳикоя қилади у, — қарийб 1 минг жариб майдонни эгаллаган. Унинг бир тарафи Жамна дарёсига туташ. Бу боғ Боғи Эрам билан бемалол беллаша олади».

Деҳлида Маҳмуд ибн Вали ҳаммаси бўлиб уч кун турди. Шунга қарамай, унинг диққатга сазовор жойларини бориб кўришга улгурди. Бу шаҳарда ҳам Лоҳурдаги сингари масжиду мадрасалар, хонақоҳлар ва карвонсаройлар кўп экан. Сўнги кунни Низомиддин Авлиё, Хусрав Деҳлавий, Хожа Ҳасан Деҳлавий ва Ҳумоюн подшоҳнинг мазорларини бориб зиёрат қилдилар.

Балхликлар Деҳлига келганларининг тўртинчи кун эрталаб Агра томон йўл олдилар. Ва 1625 йилнинг 7 ноябр кун Аградан икки курух нарида жойлашган Ҳилолобод деган обод ва хушманзара бир жойга келиб тушдилар. «Лекин, — деб ҳикоя қилади Маҳмуд ибн Вали, — бу ер нотинч экан. Шунинг учун Ҳилолободда кўп тўхталмай, йўлга чиқдик ва Аграга қараб йўл олдик». Аммо улар Аграга ҳам боролмадилар ва Оллоҳободга қараб жўнадилар. Гап шундаки, ўша йиллари подшоҳ Ҳаҳонгир билан ўғли Шоҳжаҳон ўртасида тож-тахт учун қонли кураш давом этаётган эди.

Балхлик савдогарлар ва сайёҳлар Оллоҳободдан Банорасга келишди. Бахтга қариш у ер ҳам нотинч экан. У ерда ҳам тўхталмай, Бихар субасига қараб йўл олдилар. 1626 йилнинг январ ойида шу вилоят маркази Таййиба шаҳарига келиб тушдилар. Лекин карвонга дам беришга ҳам улгурмай, у ердан қочиб чиқишга тўғри келди. Чунки Таййибада Дису деган шахс бошчилигида Жаҳонгир подшоҳга қариш кўзволон бўлаётган экан.

Маҳмуд ибн Вали ва унинг ҳамроҳлари шу ерда кемага тушиб, Банголага қараб йўл олдилар. 16 кун деғанда улар Рож Маҳал деган ерга етиб боришди. Рож Маҳал ўша вақтда Ҳиндистондаги катта шаҳарлардан бўлган. Олим шаҳар бозорида Бухоро, Самарқанд, Хуросон, Ироқ, Рум ва Шомдан келган савдогарларни учратди. Маҳмуд ибн Вали уларнинг ичида самарқандлик икки савдогар қариндошини учратиб, терисига симамай суюнди. Маҳмуд ибн Вали улардан Декан ва Сарандиб ҳақида гаройиб ҳикоялар эшитди. Бориб у ерларни ҳам ўз кўзи билан кўришга қарор қилди. Деканга борганида Голконда ва Ҳайдаробод шаҳарларининг осору атиқаларини кўздан кечирди. «Ҳайдаробод, — деб ёзади Маҳмуд ибн Вали, — Муҳаммад Қутбшоҳдан қолган шаҳар. Номи зикр этилган подшоҳ ундаги масжидлар, мадрасалар, хонақоҳлар, шифохоналар, меҳмонхона (доруз-зиёрат) ва бошқа иморатларни бунёд этиши учун 400 минг туман рупия сарфлаган экан». Олим, шунингдек, бу шаҳарнинг очиқ чехра ва меҳмондўст халқини осмонга кўтариб мақтайди.

Маҳмуд ибн Вали Ҳайдарободда ҳамроҳлари билан хайрлашди ва Калокутга қараб жўнаб кетди. У ердан Сарандибга боришга қарор қилди. Сарандибнинг ҳам ажойиботу гаройиботларини кўриш, Одам Атонинг қабрини бориб зиёрат қилишини кўпдан бери орзу қилиб юрар эди. Ҳамроҳлари сафарнинг хавф-хатарлигини айтиб, уни бу йўлдан қайтармоқчи бўлдилар:

— Сув хавфли нарса, довул тургундай бўлса урди худо! — деди у билан ҳамма вақт ёнма-ён юрган Сиддик қипчоқ.

— Ва яна денгизда қароқчи бўлади дейдилар. Улар одам ташийдиган кемаларни талар, одамларини эса асир олиб, узоқ мамла-

катларга олиб бориб сотиб юборар эмишлар, — қўйиб қўйди Турди саркор.

Карвонбоши четда қолмади:

— Саёҳатни ва зиёратни деб асирлик балосига мубтало бўлиб қолма, йигит. Шаштиндан қайт, — деди у.

Яна кўп гаширганлар бўлди. Лекин Маҳмуд ибн Вали шаштиндан тушмади...

Қалоқутга келганининг эртаси кўни Маҳмуд ибн Вали, шериги Сиддиқ қинчоқ билан, фарангийларнинг кемасига тушиб Сарандибага жўнаб кетди. Лекин кема ҳали қирғоқдан бир миля ҳам узоқлашмасдан қаттиқ довул турди ва кемани тамом бошқа тарафга суриб кетди. Аҳвол шу тариқа бир кеча-кундуз давом этди. Кемачи фарангийлар ботир, моҳир йиғитлар эканлар, довул билан қаттиқ олишиб, кемани ҳалокатдан сақлаб қолдилар. Довул тинди, лекин кечқурун бошқа бир фалокат юз берди. Қутилмаганда ёнбошдан чиқиб қолган бошқа бир кема зиёратчилар тушган кемани тўхтатди. Юзига ниқоб кийиб олган одамлар арқон ташлаб кемага ўтиб олдилар ва уни эгаллаб, шатакка олиб қаяққадир судраб кетди.

Маҳмуд ибн Вали бундай одамлар, яъни денгиз қароқчилари ҳақида кўп бор эшитган эди. Ёнида ҳанг-манг бўлиб турган Сиддиқ қинчоққа бунини батафсил тушунтирди:

— Аларни пурат дейдилар, биродар. Бўларини-бўлди, энди. Аларнинг яхшилик кутма! Лекин ҳамма нарса Яратгандин. Пешионамизга ёзилгани бўлади.

Қисқаси, илк саҳарда, қуюқ туман тушган бир пайтда, кема Ганг дарёси океанга қўйиладиган жойга яқин бир ерда қирғоққа келиб урилди. Шу заҳотиёқ қаяққандир бир тўда қуролланган ҳиндлар пайдо бўлдилар. Фалокатга учраган кемадагиларни — сайёҳларни ҳам, фарангийларни ҳам асирга олиб, қўл-оёқларига кишиан солдилар. Фарангийлардан бири қаттиқ сўқиниб, мушт кўтарган эди, уни шу ернинг ўзидаёқ отиб ташладилар. Яна бир фарангий соқчига ташламоқчи бўлганда, у ҳам ҳиндларнинг ногоҳон ўқига гирифтор бўлди.

— Ҳаммаси тамом, — деди Маҳмуд ибн Вали ҳамроҳига.

Қўриқчи ҳинд «булар ҳам бир балони бошламоқчи бўлсалар керак», деб уларга милтиқ ўқталди.

Маҳмуд ибн Вали билан шериги «Биз сизларга ёмонлик қилмоқчи эмасмиз», — деган маънода ҳинд соқчиларига таъзим қилдилар. Шундан кейин қўриқчи милтигини туширди.

Бандилар ўша кеча шу ерда — қирғоқда тунадилар. Эртаси кўни ноҳуштадан кейин уларни бу атрофда жойлашган Ганг шаҳарининг бозорига ҳайдаб кетдилар. Қул бозори қизиган пайт эди. Мусулмонларни сотиб олувчилар бўлди. Фарангийлар олдига эса ҳеч ким йўламади. Сиддиқ билан Маҳмуд ибн Валини эса чошгоҳда шинамгина кийинган ҳинд йиғит минг рупийга сотиб

олди. У шаҳар ҳоқими Бокийхоннинг хизматкори экан. У бўлғувси қулни сотиб олишдан аввал, икки-уч марта унинг олдига келиб, уни бошдан-оёқ диққат билан кўздан кечирди. Шундан кейингина сотиб олиб хожасининг ўйига олиб борди. «Бокийхон ибн Мустафобек, — деб ёзади Маҳмуд ибн Вали ўз «Эсдаликлар»ида, — мўъмин-мусулмон, шеър, ишио, тарих, мусиқа ва бошқа илмларда замонасининг ягонаси экан».

Бокийхон мусофирга хуши муомалада бўлди ва ўйида олиб қолди. Олим бир кўни янги хожаси чақиртириб қолганда унга Голкондада турган вақтида ёзиб тамомлаган «Рисолаи Бихория» («Бихор ҳақида рисола») деган асарини тақдим қилди. Шундан кейин ҳоқимнинг ҳурмати унга яна ҳам ошди. Лекин, нимагадир, уни ҳузурда олиб қолмади. Кўп вақт ўтмай, Маҳмуд ибн Валини униси Мирзо Ҳусайнга бериб юборди. Мирзо Ҳусайн ҳам оғасига ўхшаб, ўқиманили киши экан. У олимга яхши муносабатда бўлди. Мирзо Ҳусайн уни ўғлига тарбиячи ва муаллим қилиб тайинлади. Маҳмуд ибн Вали икки йил Мирзо Ҳусайннинг хизматини қилди. Шу вақт ичида у шаҳардаги олим ва шоирлар билан мулоқотда бўлди ва уларнинг орасида танилди.

Бокийхон бир кўни ноҳуштадан кейин унисиникига кириб келди.

— Қани бўл, мусофир! Бир ерга бориб келамиз.

Маҳмуд ибн Вали боида тасодифий тақлифдан бироз чўчиди. Кейин ўзини тутиб олди. Тақдирга тан бериб қолган эмасми? «Ҳеч нарса Тангри таолонинг амрисииз бўлмайди», — деди ичида. Сўнг апил-тапил хон қоғоз, қалам ва довотни йиғиштирди ва кийиниб Бокийхоннинг орқасидан эргашди.

— Мен сени, мусофир, яхши ерга олиб бораман, — деди у йўлда. — Пиримизнинг гапларини асло қайтара кўрма. Сен унга ёқиб қолибсан. «Хўп» де! Фақат хўп! Кейин хурсанд бўласан.

Меҳмонларни эшик олдида хизматкор қўтиб олди ва уларни Пирнинг ҳузурига етаклаб кирди. Пир қандайдир бир китобни мурожаат қилиб ўлтирган экан, оёқ шартасини эшитиб, кўзини китобдан олди. Ҳоқим ва унинг меҳмони ҳиндларнинг урф-одати бўйича Пир билан қуюқ кўришдилар. Сўнг Пир уларга ёнидан жой кўрсатди. Хизматкор дастурхон ёзиб, таом келтирди. Таомдан кейин Пир остонада турган хизматкорга нигоҳ ташлади. У қуллик қилиб, ташқарига чиқди ва хиёл ўтмай, тахминан 16 ёшдан сал ошган буғдой юзли, кўҳликкина бир ҳинд қизини етаклаб кирди. Қизча аввал Пирга, кейин унинг меҳмонларига салом берди. Пир ҳаммани бир-бир кўздан кечириб чиққач, ҳоқимнинг меҳмонига мурожаат қилди.

— Кўриб турибман, аҳли мусулмон ва яхши одамга ўхшайсан. Менга ёқиб қолдинг. Қизимни сенга тортиқ қилдим, ол! Сенга яхши танмахрам бўлади.

Маҳмуд ибн Вали иштоб билан ўрнидан турди ва Пирга икки букилиб қуллиқ қилди.

Орадан уч кун ўтгач, Боқийхон катта тўю тамошо қилиб берди ва Маҳмуд ибн Валини ҳинд қизи Мансурага уйлантириб қўйди...

Орадан икки йил ўтди. 1628 йили Боқийхон билан Мирза Ҳусайн Маҳмуд ибн Вали, хотини ва бир яшар ўғли Маҳсудга юртига кетишларига ижозат бердилар.

Маҳмуд ибн Вали хотини, ўғли ва Боқийхон қўшган икки хизматкор билан ўша йилнинг август ойида Аграга келди. Яқинда салтанат тахтига ўлтирган Шохжаҳон олимни ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олди. Маҳмуд ибн Вали подшоҳга «Рисолаи Биҳория» китобининг бир нусхасини тақдим қилди. Подшоҳ олимга бош-оёқ сарупо ва кумуш эгар-жабдуқ урилган бир от совға қилди.

Олим Шохжаҳон саройида бир йил истиқомат қилди ва кўп ялиниб-ёлборишлардан сўнг ундан рухсат олиб, 1629 йили юртига жўнаб кетди.

Маҳмуд ибн Вали Балхга Панжоб орқали қайтмоқчи бўлди. Сеистон, Хуросон, айниқса пойтахт шаҳар Ҳиротни зиёрат қилиб ўтмоқчи эди. Лекин йўлда, Бегар қалъасида тўхтаб, шу ерда бир йил атрофида туриб қолишга мажбур бўлди. Сабаби, қиш барвақт тушиб, қаттиқ совуқ бошланди. Бегарда турганида олим ўзининг 6 минг байтдан иборат «Ахлоқи Ҳусайний» деган фалсафий асарини ёзиб тамомлади.

Маҳмуд ибн Вали Балха 1630 йили қайтиб келди. Надр Муҳаммадхон олим ва сайёҳни Балхага келган кунининг эртаси кuni қабул қилди. Ўша кунлари Бухоро ва Балх хонлигининг Ҳиндистон билан муносабатлари Бадахшон хусусида анча кескинлашиб қолган эди. Шу сабабдан хон Ҳиндистондаги аҳволни ундан яхшилаб сурштириб билмоқчи эди. Уларнинг суҳбати ўша кuni узоқ давом этди. Суҳбат охирида Надр Муҳаммадхон Маҳмуд ибн Валига саройида қолиб, унинг хизматида бўлишни таклиф қилди. Лекин олим қўнмади. Бир фурсат ўйланиб туриб, жавоб қилди:

— Илтифотингиз учун қуллиқ, аълоҳазрат! Мутолаа қилатурғон ва ёзатурғон асарларимиз бор.

— Унда нима истайсиз, тақсир? — деб сўради хон.

— Агар йўқ демасангиз, кутубхонаий хосда жорубкашлик юмушини адо этсак.

Бу таклиф хонга маъқул тушди чамаси, Маҳмуд ибн Вали хоннинг кутубхонасига китобдорлик (мудирлик) лавозимига тайинланди.

Олим умрининг охиригача шу бой кутубхонада хизмат қилди. Янги асарлар ёзди. «Бахр ул-асрор» номли етти жилдлик қомусий асар ва «Ҳиндистон саёҳатномаси» шулар жумласидандир.

Изоҳлар:

Бангола — Ҳиндистоннинг қадимий ва катта вилоятларидан.

Буддийлар — будда динига сифинувчилар. Бу дин бундан 2 минг йил муқаддам Ҳиндистонда пайдо бўлган. Ҳиндистондан ташқари Хитой ва Мўғулистонда кенг тарқалган.

Декан — Ҳиндистоннинг қадимий ва катта вилоятларидан.

Жаҳонгир подшоҳ — Заҳириддин Муҳаммад Бобур авлоди, Ҳиндистонни 1605—1627 йиллари идора қилган.

Жорубкаш — сарой, масжид ёки мазорни супуриб-сидирувчи хизматкор.

Иншо илми — услуб илми; расмий мактуб, ёрлиқлар ва подшоҳ фармонларини ёзиш санъати.

Курух — масофа ўлчови; тахминан 2 км га яқин.

Кутубхонаий хос — подшоҳ (хон) кутубхонаси.

Миля — денгиз масофа ўлчови; 1852 метрга тенг.

Муҳаммад Кутбшоҳ — Деҳли султонлигига асос солган Кутбиддин Ойбек (1206—1210).

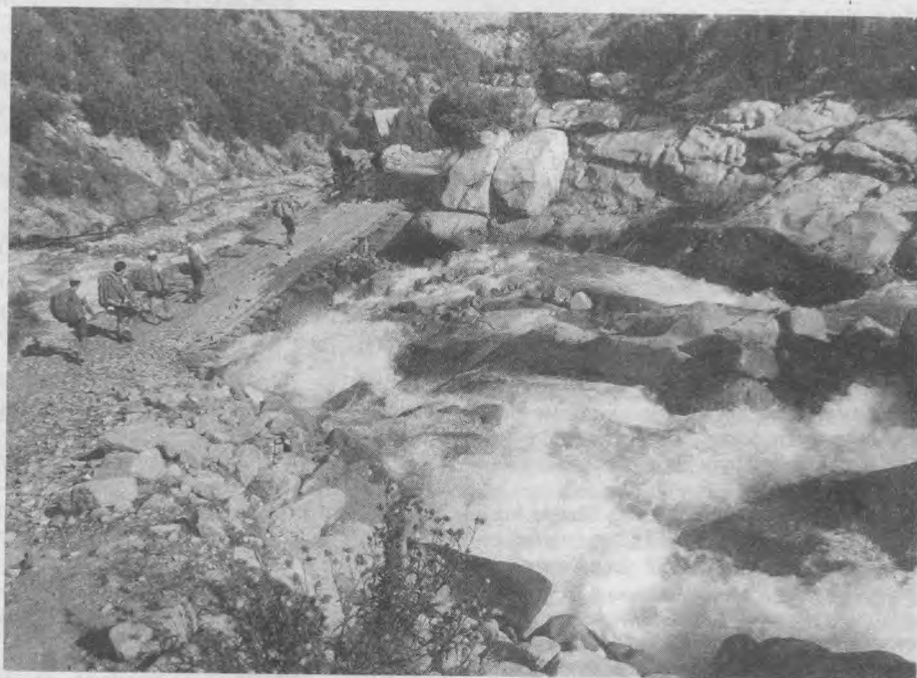
Надр Муҳаммадхон — Балх (1611—1642), сўнг Бухоро хони (1642—1645).

Низомиддин Авлиё — ҳиндистонлик, Чиштия тариқатига мансуб машҳур шайх (XII аср).

Пурот — пират, денгиз қароқчиси.

Рупия — ҳинд пули; бир сўм олтин пулга тенг бўлган.

Сарандиб — Ҳиндистоннинг жанубида жойлашган орол мамлакат. Ҳозир Шри Ланка деб аталади. (ав. Сейлон.)

Бир ёлкаки, завқ берар дилга

ЧОРТОҚНИНГ

Алломалар боланинг юриш-туриш тарзидан келиб чиқиб, унинг келажакдан башорат қила олганлар. Кузларидан узиё, хатти-ҳаракатидан гайрат-шижоат таралиб турган, соғлом, бақувват болалар эл-юртнинг ифтихори, келажак соҳибларидир. Амир Темурни келгусида соҳибқирон бўли-

лари, хужалик-ташкилот етакчилари, донгдор спортчилар, олимлару ёзувчилар ва ҳарбий саркардаларни кургандек буддим.

Сиҳаттоғга яқинлашар экансиз, сирли болалар дунёсига кириб қолганингизни узингиз ҳам сезмай қоласиз. Тошкентлик ҳайкалтарош Рашид Су-

асарларида ҳам эзгулик билан ёвузлик уртасидаги кураш, болаларча меҳр-оқибат акс эттирилган. Болакайларнинг қизиқиб томоша қилаётган яна бир ҳайкалда бола-сини бағрига босган она қаршисида илон турибди. Газанда болани чақиб улгурмаган. Қаердандир халоскор бургут етиб кел-

ОРОМИЖОН

шини ўспиринлигидаёқ билган эканлар. Ҳа, болалар дунёси шунақа ақл бовар қилмас даражада муъжизали, сирли-синоатлидир. Чортоқ болалар санаторийсида булганимда бу ерда дам олаётган соғлом ўғил-қизларга кузим тушиб юқоридаги фикрлар кўнглимдан кечди. Дам олувчи ёшлар орасида келажакда етишиб чиқажак давлат арбоблари, ишлаб чиқариш саркор-

лаймонов санаторий ва унинг атрофини болалар диди ва дунёқарашидан келиб чиқиб рангли тасвирлар, плакат-ҳайкаллар, олижаноб бўлишга даъват қилувчи ҳикматли сўзлар билан безаган. Дарвоза олдида икки шервачча ҳайкали ўрнатилган. Бу ҳам болаларни шер каби чаққон, кучли, довюрак бўлиб вояга етишларига рамзий ишора. У ерда ўрнатилган бошқа санъат

ган. Гуёки қуш илон танасига бақувват тирноқларини босиб, бошини чўқиб ташламоқчидай. Илон касаллик, халоскор бургут — шифокор рамзи. Бу сўзлар муболаға эмас, санаторийнинг 200 нафардан ортиқ меҳнат жамоаси зиммасига юклатилган шарафли вазифани аъло даражада удаламоқда.

— Чортоқ болалар оромгоҳи ҳар қабулда

МАЛҲАМИ

350—400 тагача ёш дам олувчиларни қабул қилади, — деб ҳикоя қилди бизга ҳамроҳлик қилган бош шифокор Иззатулла Каримов. — Фарзандларимизнинг дам олиши, уқишдан ажралмаган ҳолда даволаниб саломатлигини мустаҳкамлаши, чиниқиши учун сиҳатгоҳимизда зарур шарт-шароитлар яратилган. 400 ўринли замонавий мактаб, мураккаб физиотерапевтик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган тиббиёт кабинетлари, ўз соҳасининг билагон ҳакамлари, малакали ўқитувчилар, мураббийлар ҳаммаси ёш дам олувчилар ёнида парвона. Барча маданий-маиший ва тарбиявий тадбирлар куламини шифокорлар болаларнинг ёши, қизиқиши, касали, бошқа индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиб ишлаб чиқишган.

Ўқувчилар экскурсияларга чиқишлари, уруш ва меҳнат ветеранлари, шоир-ёзувчилар, санъат намояндалари, саноат ходимлари билан учрашувлар утказиб, шахмат-шашка, спорт мусобақаларида қатнашадилар. Зерикишга вақт йўқ.

Санаторий сўлим Чортоқсой соҳилида жойлашган. Соҳиллардаги эрта баҳордан кеч кузгача кўмкўк мажнунтол дарахтлари гўё эгилиб сой сувига сочини юваётган қизлардек маъсума. Саккиз гектарлик худуд мевали, манзарали дарахтлар, антиқа гулларга бурканган.

Санаторийда икки ой давомида ҳар хил тўгаракларга қатнашиб ҳам жисмоний, ҳам маънавий камол топган дам олувчиларни олиб кетишга келган ота-оналар ўз фарзандларини қувноқ, соғлом, дуркун, хушфеъл қуриб чексиз хурсанд бўлишади. Юрагидаги миннатдорчилик сўзларини «Шикоят ва таклифлар» дафтарига ёзиб қолдирадилар.

Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида ёш авлод соғлигига эътибор намунали йулга қўйилган. Орол буйидан ҳар сафар 50-60 нафар болалар келиб дам олиб, соғайиб кетишади. Ажратилган йўлланмадан биронтасини ҳам улар фойдаланмай қолдиришмайди. Экологияси нобоб бу минтақадан келган болаларни оромгоҳ шифокорлари — тиш, кўз, қулоқ, бурун, томоқ, ички органлар фаолияти бўйича шифокорлар синчиклаб текширадилар. Ташҳис қўйиб муолажа ишларини бошлаб юборадилар. Яқинда утказилган таҳлиллар санаторийда даволаниш ишларининг самараси 97—100 фоиз атрофида эканини кўрсатди. Бу яхши кўрсаткичдир.

Оромгоҳда ўз соҳасининг усталари, болаларга меҳр қўйган ҳакимлар меҳнат қилишади. Зеро, тиббиёт фанлари номзоди Турдиали Улугхўжаев, олий ва биринчи тоифадаги шифокорлар Абду-

раим Ҳакамов, Угилжон Тошматова, олий тоифадаги ҳамшира Карима Адашева, Матлуба Иноқова, олий тоифадаги фельдшерлар Жамолдин Тухтаназаров, Ёқубжон Бутабоев, асаб касалликлари бўлим бошлиғи, игна билан даволовчи мутахассис Абдурасул Икромов, гимнастика машқлари билан даволовчи Салима Қаҳҳоровалар даргоҳнинг кўрки-ифтихори.

Иззатулла Каримов лаъқатли раҳбар, у чорак асрдан бери жамоага стақчилик қилади. Шу даврда санаторий таниб бўлмас даражада узғариб қуркамлашди. Янги даволаш корпуслари, бошқа иморатлар қурилди. Ёш-ялангларни даволашнинг янги серсамара усуллари тадбиқ этилди. Оромгоҳ худуди кенгайди, ободончилик ишлари олиб борилди, даргоҳ қуркамлашди.

Ўзбекистон болаларининг бебаҳо мулки севимли Чортоқ санаторийси ташкил топганига бу йил 30 йил бўлди. Утган 30 йил ичида бу ерда неча ун минглаб ёшларимиз келиб ҳордиқ чиқарди, саломатлиги тикланди, соғлом кучатлар илдиз огди. Иншооллоҳ, энди улардан бақувват довдарахтлар усиб вояга етади. Бу даргоҳда дам олувчи ёшлар миллатнинг теран томирли ниҳолларидир. Ниҳоллар қанча бақувват бўлса — миллат ҳам шунча маҳобатли бўлади.

АХЛОҚИ

КАБИР

Шундай ҳолатлар ҳам борки, муътадилликнинг зидди — ҳам ҳаддан зиёдалик, ҳам етишмовчилик, ҳаддан камликдир. Бундай ҳолатларда муътадиллик, — ортиқчаликдан кам, етишмовчиликдан эса кўпдир. Масалан, исрофгар одамлар саховатли одамларни ҳасис, деб уйлайдилар. Ҳасислар эса саховатли одамларни исрофгар, деб баҳолайдилар. Ортиқча ботирлик қилиб, оқибатини уйламай иш қилувчи одамлар мард одамларни қурқоқ, деб уйлайдилар, қурқоқ одамлар эса мард одамларни «уйламай иш қилувчи», «довдир одам», деб ҳисоблайдилар. (Яъни, бу ерда мардликни ҳар бир тоифа ҳар хил баҳолайди. Масалан, ижтимоий-сиёсий фикрлашда қурқоқ одамлар ҳақ гапни айтувчиларни довдир ёки овсар деб, уларини оқил ҳисоблайдилар — М. М.).

Икки сабабга қура, биз муътадилликка ё ортиқчаликни, ё камликни зид, деб биламиз. Биринчи ҳолда, инсоннинг муайян руҳий ҳолати ёки феъл-атвори уртачага (муътадилликка) яқинми ёки узоқми эканлигига қараб, ҳукм чиқарамиз. Масалан, саховатдан узоқ турадиган нарса исрофгарчиликми ёки ҳасисликми? Албатта, ҳасислик саховатдан узоқ туради. Уртачадан узоқ турган нарса уша фазилатга энг кўп зид келади. Яъни, бу ерда саховат камлиги (хатто, йўқлиги) — саховатнинг зидди, тесқарисидир. Иккинчи бир ҳолатда эса, инсон табиатида қайси нарса кўпроқ бўлса, фазилат ҳисобланувчи муътадилликнинг зидди ҳисобланади. Мисол учун, вазминлик, босиқликка нисбатан енгилтаклик, тартибсизлик зиддир. Табиатимизда енгилтаклик, тартибсизлик қанчалик орта, муътадилликдан узоқлашавради ва бу ҳол вазминликка таққосланса — ортиқчаликдир.

Хуллас, биз фазилат нима эканлигини (қисқача) куриб чиқдик. Демак фазилат қарама-қарши ҳислат ва майлларнинг уртасидаги ҳолатдир. Шу сабабли, жамоа орасида иззат-ҳурмат топиш учун одам барча ҳис-ҳаяжонларида уртачаликни ихтиёр қилади. Ҳар қандай ҳолатларда уртача иш тутиш қийиндир (масалан, одам узини очкузликдан, молпарастликдан тийиб, уртача иш тутиши қийин — М. М.). Шунинг учун, баркамол, иззат-ҳурматга муносиб одам бўлиш жуда қийин. Мисол учун, айланани ҳамма ҳам чизавради, аммо, унинг марказини топишга кўпчилик қийналади. Шунга ухшаш, газабга эрк бериш осон, бунинг зидди — бепарво бўлиш ҳам осон, аммо, бу масалада уртача йўл тутиш қийиндир. Умуман, ҳар қандай ҳис-ҳаяжонларда ҳам муътадилликдан, уртача ҳолатдан узоқлашув осон, мақтовга лойиқ уртача йўл тутиш эса мушкулдир. Худди шу сабабли, инсонларда фазилатлар кам учрайди.

Фазилатлар ҳақида шуларни айтганимиздан кейин, энди ана шу фазилатларни қўлга киритиш мумкинми ёки, Сукрот айтганидай, яхши одам ёки ёмон одам бўлиш бизнинг ихтиёримизда эмасми? — деган савол туғилади. Ҳар қандай кишидан одил ва ҳаққуи одаммисан ё ноҳақ, адолатсиз иш қилувчимисан, деб сурасангиз, ҳеч ким узини ноҳақ иш қилувчиман, номардман, деб айтмайди. Жасурлик ва қурқоқлик ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. (Ҳеч ким узини қурқоқман, демайди). Бинобарин, одамлар ёмон ва аҳмоқ булар экан, ўз хоҳишлари билан шундай бўлмайди. Бундан келиб чиқадики, фазилатли одамлар ҳам ўз ихтиёри билан фозил бўлмайди. Аммо, бундай фикрлаш нотўғридир. Зеро, қонун соҳиби (давлат) нега ёмон қилиқларни таъқиқлайди ва яхши қилиқларни рағбатлантиради? Нима учун қонун соҳиби ёмон ишларни қилувчиларни ва яхши ишларни қилмаётганларни жазолайди?

Йўқ, (яхши ишлар қилиб) ҳурматга муносиб бўлиш ёки ёмон одам бўлиш инсоннинг ўз ихтиёридадир. Мақташ ёки қоралаш имконияти борлигининг ўзи шундан далолат беради. Чиндан ҳам, фазилат мақталади, ёмон, гуноҳ ишлар қораланади. Одам беихтиёр, билмасдан қилган ишлари учун мақталмайди ҳам, қораланмайди ҳам. (Баъзи уламолар айтадики) касал одамларни касаллиги учун, хунук одамларни хунуклиги учун ҳеч ким сўкмайди-ку? Бу фикр тўғри эмас. Биз керак бўлса, ўз соғлигига ёки танаси бесўнақай ва семизлигига бепарво қараган одамларни қоралаймиз. Биз бу масалада ҳам одамлар ўз ихтиёри билан иш тутадилар, деб уйлаймиз. Демак, энди шу нарса равшанлашдики, яхши ёки ёмон одам бўлиш ўз ихтиёримиздадир.

10. Қўйидаги мисолдан бунга янада равшанроқ тушуниш мумкин. Табиатдаги барча нарсалар ўзига ухшаш нарсаларни вужудга келтиради. Масалан, усимликлар ва қўшлар шундай. Усимликлар уруғ ёки данак, қўшлар тухум каби биринчи асосдан вужудга

Давоми. Боши утган сонда.

келадилар. Биринчи асос (яъни, уруғ ёки тухум) қандай бўлса, улардан вужудга келган нарсалар ҳам шундай бўлади...

Геометрияда бунинча равшан куриш мумкин. Бу ерда ҳам биринчи асос қандай бўлса, уларнинг ҳосиласи ҳам биринчи асосга мувофиқ келади. Масалан, агар учбурчакдаги бурчаклар йиғиндиси — иккита тугри бурчакдан иборат, деб, фараз қилсак, мабодо учбурчак узгарса, шунга мувофиқ туртбурчак ҳам узгаради. Ва, аксинча, агар туртбурчакнинг бурчаклари йиғиндиси туртта тугри бурчакка тенг бўлмаса, у ҳолда учбарчакнинг бурчаклари йиғиндиси ҳам иккита тугри бурчакка тенг бўлмас эди.

11. Инсон ҳосилалари ҳам шунга ухшайди. Модомики, инсон у ёки бу моҳиятли сифатларни муайян биринчи асослардан ҳосил қилар экан, унинг қилмишлари ҳам ана шу биринчи асосларга боғлиқдир. Агар шундай бўлмаса, инсон қилмишлари қайси асослардан келиб чиқар эди? Бу ерда ҳар қандай жонсиз ва жонли мавжудотлар ҳақида эмас, балки, инсон ҳақида гапирмоқдамиз. Инсон, табиатидаги биринчи асосларга мувофиқ ҳаракат қилар экан, агар ана шу биринчи асослар (мақсад, ниятлар) узгарса, ҳаракатлари ҳам шунга мувофиқ узгаради. Юқоридаги айтганимиз геометрия мисолидаги каби, яхши ёки ёмон хатти-ҳаракатнинг биринчи асоси мақсад, ният, истак-хоҳиш (ирода) ва бошқалардир. Инсоннинг мақсад, нияти, истак-хоҳиши узгарса хатти-ҳаракатлари ҳам шунга мувофиқ узгаради. Биз мақсад-ниятларимизни, истак-хоҳишларимизни уз ихтиёримиз билан узгартирамиз (агар мажбуран узгартирсак, бу энди уша мажбур қилувчи одамнинг мақсад-ниятларидир — М. М.). Шундан ҳам равшанки, яхши ёки ёмон мақсад-ниятлар, истак-хоҳишлар билан янаш инсоннинг уз ихтиёридадир.

Баъзи бировлар: «Модомики одил ва фозил одам бўлиш узимнинг ихтиёримда экан, узим хоҳласам бас, барчадан фозилроқ була оламан», деб уйлаши мумкин. Аммо, ҳаётда бундай бўлиши мумкин эмас. Нима учун? Чунки, ҳатто, баданга тааллуқли ишларда ҳам бунга эришиб бўлмайди. Яъни, одам уз баданини ҳар қанча парвариш қилса ҳам, унинг қадди-қомати гузал бўлиб қолмайди. Чунки, хушқомат бўлиш фақат бадан парваришига боғлиқ бўлиб қолмай, табиатан (яъни, туғма равишда) хушқад ва қувватли бўлишига ҳам боғлиқдир (kalon k'agathon — калон к-агафон). Гавда парвариш қилинса, хушқадроқ бўлади, аммо, энг хушқад бўлмайди. Кунгил, дил парвариши (маърифат) ҳақида ҳам шунини айтиш мумкин. Энг фозил бўлишга интилан одам, агар табиатан фазилатли бўлмаса, бу мақсадига етолмайди. Аммо, шу интилиши (маърифат) туфайли аввалги ҳолатидан кўра фазилатлироқ бўлиши мумкин.

12. Модомики, фазилатлироқ бўлиш узимизга боғлиқлиги равшанлашган экан, энди ихтиёрий феъл — қилмиш нима эканини куриб чиқайлик. Фазилат касб этишида ихтиёрийлик жуда муҳимдир. Ихтиёрий сўзининг маъноси — бизни бу ишга ҳеч ким мажбур қилмайди, деганидир. Шу фикрни янада ойдинлаштириш керак бўлади. Бирор ишни бажариш учун шунга интилиш (ogexis — орексис) зарур. Интилишлар уч турлидир: эҳтиросли (оташин) интилиш (эпитамия), орзу қилиш (фумос), истак-хоҳиш (бойлесис). Аввало, эҳтиросли интилиш нималигини куриб чиқайлик. Бундай интилиш, афтидан, мажбурий эмас. Нима учун ва қай асосда бунин мажбурий эмас, деймиз? Шунинг учунки, биз мажбурий амалларни бирор мажбурият туфайли бажарамиз. Мажбурийлик (зурлик билан) қилинган ҳар қандай иш — ёқимсиз ишдир. Эҳтирос билан қилинган иш эса ёқимли, лаззатлидир. Бундан чиқди, эҳтиросли интилиш билан қилинган иш мажбурий эмас, ихтиёрийдир. Аммо, бу фикрнинг тугрилигини бир далил инкор этади. Баъзи ёмон, гуноҳ ишлар ҳам эҳтирос билан қилинади, бунинг боиси — бузуқликдир. Одатда, ҳеч бир инсон ёмон ишни уз ихтиёри билан қилмайди, деб уйлашади. Аммо, бузуқ одам узи қилаётган ишнинг гуноҳлигини, ёмон эканлигини билиб турса ҳам завқ-шавқ билан шу ишни қилади. У одам шу ишни гўё ихтиёрий эмас, завқли мажбур қилгандай куринади. Аммо, бундай уйлаш тугри эмас, чунки, завқли иш мажбуран қилинмайди. Ҳар қандай эҳтиросли интилиш инсонга лаззат-роҳат келтиради. Лаззатли, роҳатли иш эса мажбурий иш эмас.

Бузуқ одамлар уз ихтиёри билан бузуқлик қилишни исботлайдиган яна бир далил бор — ноҳақ одамлар (адикойнтис) уз ихтиёри билан ноҳақ ишларни қиладилар. Бузуқлар ҳам ноҳақдир, аммо, уларнинг бузуқлиги туфайли ана шу ноҳақ ишларни уз ихтиёри билан қиладилар.

13. Бу масалада ҳам мажбурийлик (зарур ва) фойдали эканини исботловчи далил бор. Ҳақиқатан, узини (ортиқча ширинликлардан ёки гуноҳ ишлардан) тийгувчи одам узини мажбур қилиб, чеклайди ва худди шу узини чеклай олгани учун одамлар уни мақтайдилар. Аммо (мантиқан олганимизда), жон-дил билан, эҳтирос билан бўлган хатти-ҳаракатлар — ихтиёрий ишлардир, истакка қарши қилинадиган ишлар эса — мажбурий қилмишлардир. Узини тийгувчи одам эса мажбурият туфайли бирор ишдан узини тияди.

Мағрурланиб кетишдан ва гердаишдан сақлангил. Чунки нимадан ва қаердан пайдо бўлганингни узинг билсан ва қаерга боришингни ҳам яхши ташунасан.

АРАСТУ

Бундан чиқди — узини тийгувчи (сабр-қаноатли) одам — мажбуран узини тияди. (Аммо, бу фазилатдир — М. М.)

Табиий интилиш туфайли қилинадиган хатти-ҳаракатлар ҳам шундай: бу ерда қизгин истак, эҳтирос — ихтиёрий булганидек, табиий интилиш ҳам ихтиёрийдир. Чунончи, қаҳр-ғазаб енгилтак одамда ҳам, оғир-вазмин одамда ҳам кўзғолиши мумкин. (Аммо, оғир-вазмин одам узини ғазабдан тияди, бу эса фазилатдир — М. М.)

Интилишларнинг яна бир тури — хоҳишдир (boylesis). Аммо — хоҳиш ихтиёрийми, йўқми? Одамлар айтадики, енгилтак кишилар уз ихтиёри билан тубан ишларга интилади-лар. Аммо, эс-ҳушли одам бирор қилмишни ёмонлик, деб билса, уз ихтиёри билан ёмонлик қилмаган бўлур эди. Енгилтак одам эса шу қилмиши ёмонлигини билиб турса ҳам, барибир, шу ёмонликни қилаверади, чунки у шуни хоҳлайди. Бундан чиқди — хоҳиш уни шу ишта мажбур қилар экан-да? Мана шунақа (нотўғри) фикрлар оқибатида енгилтаклик ёки бузуқлик тушунчалари ҳам йўқ бўлиб қолади. Агар енгилтак одам мажбуран ёмонлик қилса, унда айб йўқ, деган таассурот тугилади. Аммо, енгилтакликни, бузуқликни халқ қоралайди, демак, улар уз хоҳиши билан ёмонлик қилгани учун қораланади.

Мана шундай бир қанча далил-ҳукмлар бир-бирига зид келавергани учун ихтиёрийлик узи нима? — деган масалани ойдинлаштириб олиш зарур бўлади.

14. Бунинг учун аввало зўравонлик ва зурлаш нималигини аниқлаш керак. Зурлик жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам ишлатилиши мумкин. Чиндан ҳам, ҳар қандай жонсиз нарсанинг уз урни бор: олов юқорига, тош пастга интилади. Аммо, бу ерда зурлик ишлатиб, оловни пастга, тошни юқорига ҳаракатлантириш мумкин. Ҳайвонларга нисбатан ҳам зурлик қилинади — айтайлик, тўғрига чопаётган отни жиловини тортиб, четга буриш мумкин. Ахир, жонли ва жонсиз нарсаларни табиатига ёки истагига қарши ташқаридан ҳаракатлантирилса, биз зурлик ишлатган бўламиз. Агар ичкаридан ҳаракатга келса — зулм қилинмаган бўлади. Бузуқ одам (айбловчиларга эътироз билдириб) мен асли ёмон эмасман, менинг қизгин хоҳишим ёмон (гуноҳ) ишта ундайди, дейди.

15. Хуллас, зулмни бундай таърифлаш мумкин: бирор ёмон хатти-ҳаракатга ундайдиган сабаб ичкарида, табиатида бўлса, мажбурлаш бўлмайди (Бу ерда гап зурлик қилувчи ҳақида бормоқда. Золим одам ички даъвати, табиатига кура ёмонлик қилар экан, бу ишни мажбуран қилмайди. Қуръонга кура, золимлар охиратда узига зулм қилган бўлиб чиқади.)

Энди, урни келганда, золимлик ва мазлумлик нималигини куриб чиқайлик. Ҳар доим ҳам бизни биров мажбурлаб, шу ишларни қилдирди, дейиш тўғри эмас. Айниқса, гап роҳатланиш ҳақида борганда, мажбурлашга урин йўқ. Фараз қилайлик, роҳатланиш истаги фалончини уз дустининг хотинини йулдан уришга мажбур қилди, дейиш тўғри эмас. Мажбурлаш (юқорида айтганимиздек) сабаб туфайли содир бўлади. Кимдир, бир нарсани асраб қолиш учун бошқа нарсани бой беради. Масалан, мен ҳосилни асраб қолиш учун (уйга бормай) пошиб далага боришга мажбур бўлдим, деганга ухшаш хатти-ҳаракатнинг сабаби ички хоҳишдан келиб чиқади (Бу — ижобий мажбуриятдир).

16. Агар инсоннинг интилишида ихтиёрийлик бўлмаса, нияти, мақсадида ихтиёрийлик бўлиши мумкин. Мажбурий хатти-ҳаракат жабр-зулм (зўравонлик) таъсирида қилинган хатти-ҳаракатдир. Учинчидан, бу — қасддан қилинмаган хатти-ҳаракатдир. Ҳаётда юз берган ҳодисалар — бунинг далилидир. Агар бир одам бировни қасддан эмас, билмасдан, ихтиёрсиз урса, улдирса ё бошқа ёмонлик қилса, у гараз билан эмас, ихтиёрсиз шундай иш қилган, деймиз. Шу билан, ихтиёрий қилинган ишни гаразли ниятда, қалбдан қилинган иш, деб тан оламиз. Айтишларича, бир аёл севгилисига ишқ туттисини берибди, бу шаробни ичган одам улибди. Аеропаг (халқ суди) аёл бу ишни қасддан қилмаган, беихтиёр, билмасдан қилган, деб оқлабди. Аеропаг аёлни шунинг учун оқлабдики, аёл ёмон ниятда эмас, севгилисини яхши кўргани учун туттисини ичирган, аммо, янглишиб, (купроқ) ичиргани учун йигит улиб қолган, деган ҳулоса чиқарилган. Демак, бу қотиллик қасддан эмас, беихтиёр қилинган. Ихтиёрий шундай қилганда эди, у қасддан, ёмон ниятда қилган бўлур эди.

17. Энди йул танлаш (proairesina) интилишми, йўқми эканлигини куриб чиқайлик. Интилиш барча мавжудотларга хосдир, эркин (йул) танлаш, ихтиёрий йул тутиш эса ҳеч бир ҳайвонга хос эмас. Ихтиёрий танлаш уй, мулоҳаза билан боғлиқдир, уйлаш эса фақат инсонга хосдир. Демак, ихтиёрий йул танлаш — интилиш эмас.

Эҳтимол, ихтиёрийлик хоҳиш, одам истакдир? Ёки бундай эмасми? Ахир хоҳиш-истак рубга чиқмайдиган нарсаларга ҳам тааллуқлику? Масалан, биз улмасликни хоҳлаймиз, аммо, бунга эришиб бўлмайди. Ва буни ихтиёр қилолмаймиз (бу йулни танламаймиз ҳам). Яна: Ихтиёрий танлов — мақсадга тааллуқли эмас, балки, мақсадга элтувчи восита ёки йулга тааллуқлидир. Масалан, одам соғлиқни танламайди, балки соғлиқ учун фойдали бўлган сайр қилиш, югуришни танлайди. Истак, хоҳиш эса — мақсаднинг узига тааллуқли: биз, масалан, соғ бўлишни хоҳлаймиз. Шу далилдан ҳам кўринадики, хоҳиш, истак ва танлов бир хил нарса эмас. Танлов — шу сўзнинг моҳиятини тўлиқ ифода-лайди: биз бир нарса урнига бошқа нарсани, ёмонроқ нарса урнига яхшироқ нарсани танлаймиз. Демак, биз таклиф этилган нарсалардан ёмонини эмас, яхшисини афзал кўрар эканмиз, назаримизда, ихтиёрий танлов ҳақида гапиришни уринли, деб уйлаймиз.

(Давоми бор)

Маҳкам МАҲМУД таржимаси

Жаҳон адабиётининг жуда кўп машҳур адиблари асарларида ов манзараси тасвирларини кўрамиз. И. Тургенев, Л. Толстой, Г. Мопассан, Э. Хемингуэй асарларидаги ов ва овчининг психологик кечинмалари тасвири фикримизга далил. Шарқ мумтоз адабиётида эса бу мавзу гарб адабиётдан анча илгари вужудга келган. Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Низомийнинг «Хамса», Навоийнинг «Хамса», Муҳаммад Солиҳнинг «Шайбонийнома», Али Яздийнинг «Зафарнома», Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» асарларида аждодларимиз ҳаё-

ларига ёрдамга келиш ёки ўз жонини асрашнинг пайига тушиш, сабр-чидам билан овланувчи қуш, ҳайвонни кутиш ёки чидамсизлик билан ов жараёнини тарқ этиш ва бошқалар бунга мисол. Яна бир нозик жиҳат ҳам бор: ов объекти бўлган ҳайвон, қуш, балиқнинг одам онги, ҳаракати олдида ожиз қолиши, ўзини асраш хусусиятини зоҳир этиши ва бошқалар ҳам Бобур томонидан диққат билан қузатилган. Биз қуйида Бобур насридаги шу поэтик маҳорат ҳақида сўз юритамиз.

Уруш ва босқинлар, ҳисобсиз жангу жадаллардан чарчаган Бобур кўпинча

Ҳасан ҚУДРАТИЛЛАЕВ

«БОБУРНОМА»ДА ОВ МАНЗАРАЛАРИ

тига оид жуда кўп мароқли лавҳаларни кўрамизки, уларни алоҳида ҳам илмий ва ҳам маънавий ўрганиш бугунги куннинг заруратидир. Бу асарлар сюжети асосида яратилгани миниатюра намуналари фикримизни яна бир бор тасдиқлайди. Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, Заҳириддин Бобурнинг «Бобурнома»сидек бу мавзуга кенг эътибор берилган асарни камдан-кам топамиз. Бу тасвирлар жонли ҳаётнинг ўзгинаси эканлиги билан киши диққатини тортади.

Шоҳ ва адиб Бобур турли миллат ва элат вакиллариининг ов усуллари, ов асбоб-анжомларини шунчалик батафсил тасвирлайдики, уни ўқиган ўқувчи бемалол мазкур ов ашёларини ўзи тайёрлаши ҳам мумкин. Яна бир ижобий жиҳати шундаки, ов жараёни тасвирида инсоннинг табиат, наботот, ҳайвонот ва ўсимлик дунёси билан узвий муносабати санъаткорона тасвирлаб берилган. Инсон характерига хос хусусиятлардан: ботирлик, қўрқоқлик, иккиланиш, тез хулоса чиқара олиш ёки акси, шерик-

дам олиш, истироҳат қилиш учун ов ташкил этган. «Бобурнома»даги тасвирлар орасидаги атайин ташкил қилинган ов манзараси жуда оз. Кўпинча муаллифнинг турли юртларни кезганда йўл-йўлакай дуч келган ҳайвонларни овлаш тасвири кўпроқ бўлиб, улар жуда жонли ва ҳаётий чиққан. Унда тўсатдан бир-бирига рўпара келган овчи ҳамда ҳайвон ёки қушлар ҳаракатлари табиий ёритилган. Шунинг учун Бобур турли юрт ва элатлар, шаҳар ва тоғлар ҳақида ҳикоя қила туриб, тўсатдан тўқай, жангал, оёқ остидан чиққан ҳайвон, қуш, илон ва бошқа мавжудотлар билан тўқнаш келади ва бу манзара қандай кўрилса худди шундай тасвир объектига айланган. Муаллиф ҳикоя қилаётган мавзуини қолдириб, вақтни ганимат билиб, қизиқарли ов жараёнини тасвирлаб кетади. Бу аслида «Бобурнома» муаллифи услубига жуда хос. Асарда фақат ов манзараси учун шу услуб қўлланилмаган, балки бир-бири билан қоришиб, «ҳикоя ичида ҳикоя» усулини вужудга келтирган.

Бобурнинг ов манзараларида жамиятнинг барча табақа вакиллари иштирок этадилар. Улар оддий балиқчи, филбон, шоҳ ва унинг амирлари, шаҳзода Хумоюн ва бошқалар.

Бобурнинг ов манзаралари ичида балиқ овлаш тасвири алоҳида ўрин тутати. Бошқа ҳайвонлар овидан фарқли улароқ бунда кенг тафсилот, балиқчи хусусиятларини очувчи кўздан-кўп далиллар диққатини тортади. Бобур Ҳиндистоннинг Борон деган жойини таърифлаб, қиш фаслида ерли халқнинг ўқор номли қушни кўп сайд қилишларини ёзади ва «ушбу мавсумда Борон суйида балиқлар гузари бўлур», дейди. Ана шу жумладан ҳам Бобурнинг балиқ ови ҳақида кенг тасаввури борлигини билиш мумкин. Чунки, балиқ йилнинг маълум фасли ва муддатида дарё, оқар сувларнинг маълум жойидагина бўлади ёки ундан ўтади. Айнан шу вақт маҳаллий халқ «тўр биля яна жаж боглаб қалин (кўп) балиқ тутарлар». Бироқ, бу балиқ тутишнинг умумий усули. Борон аҳолисининг ўз балиқ овлаш усулини кўрган Бобур уни батафсил ёритади. У жойда «қулон қуйруғи» ўти бўлиб, унда эфир мойлари моддаси кўп ва бу ўт маст қилувчи хусусиятга эга. Балиқчилар бу ўтни сувга ташлаб, балиқларни гаранг қилиб тутиб олишади. Аммо, бу шунчаки осон иш эмас. Сувга ташланадиган ўтнинг меъёри, ҳажми, қайси шаклда ташланиши, қайси вақтда бу ўтдан фойдаланса балиққа тез таъсир қилиши, балиқнинг маст бўлиш вақти ҳал этувчи омидир.

Бобур бу масалаларга ойдинлик кiritиб, шу даражада тасвирайдики, умрида балиқчилик қилмаган киши ҳам китобни ўқиб, балиқчи бўлиши мумкин: «яна куз маҳалларидаким, қулон қуйруғи деган ўт чиқиб, камолга етиб, гул қилиб, дона боглаб, бу қулон қуйруғидин ўн, ўн икки пуштвора, яна кўк шибоқдин (балиқ овлаш учун иккинчи восита ҳақида гап кетмоқда — Ҳ. Қ.) йигирма ўттиз пуштвора сув бошига келтуруб (ўт ўсадиган жойнинг ўзида эмас — Ҳ. Қ.), янчиб, сувга солурлар, солгон замон-ўқ сувга кириб (кечиктирмасдан — Ҳ. Қ.) маст бўлгон балиқни тута киришурлар».

«Бобурнома»да турли қушларни овлаш жараёни ҳам жуда кенг ва чиройли тасвирланган. Бунда ҳам Бобурнинг фахсия баёнлиги, қушчиларнинг ўзларига хос услуби, маҳорати жозибали берил-

ган. Балиқ ови тасвирида бўлгани сингари бу гал ҳам Бобур энг асосий жиҳатларга кўпроқ эътибор берган. Нижровдаги қуш ови усулининг тасвирини олиб кўрайлик. Овчининг пистирмаси кўталнинг чиқиш жойида тошдан вақтинча омонат ясалган. Бу тасвирдаги қуш ови оддий бўлиб, кўп жойда қўлланилади. Шунинг учун Бобур чуқур тафсилотларга берилмайди. Бироқ, бу усул қанчалик оддий бўлмасин, натижаси ижобийдир (қушлар ўзи-ўқ тўрға киради): «Нижров тавобидин Пичгон эли бу кўталда қалин қуш тутарлар. Кўталнинг чиқишида, ҳар ерда тошдин паноҳлар ясабтурлар. Қуш тутар кишилар бу паноҳларда ўлтуруб, тўрнинг бир учини беш-олти қари йироқроқ беркитурлар, тўрнинг бир тарафини ерда, тошқа бостирурлар. Яна бир тарафида тўрнинг ярмигача уч-тўрт қари йиғоч боғлар. Йиғочнинг бир учи паноҳда ўлтиргон кишининг илгидадур. Ясагон паноҳнинг тушукларидин мунтазирдур. Қушлар ёвуқ келгач-ўқ тўрни кўтарурлар. Қушлар ўзи-ўқ тўрға кирар. Бу тадбир биля галаба қуш тутарлар. Андоқ муболага қилурларким, гоҳи андоқ қуш тутарларким, бўғизларга фурсат бўлмас».

Бобур ишлатган ов атамаларига эътибор берайлик: таноб, газ, билдурга, биллакча, ёғоч. Демак, бу воситаларсиз қуш овини ташкил қилиш мумкин эмас ва уларни ишлатиш тартиби ҳам муҳим. Қушлар пайқамаслиги учун таноб «бир газ отими инча» бўлиши керак. Қуш ови учун «билдурга» лозим. Бу воситанинг вазифаси қушнинг қаерда ҳаракат қилиши, тўрға илингани ёки илинмаганини билдиради. У ҳам қуш кўзига тушмаслиги керак ва демак уни яшириш лозим — «бу билдургани беркитурлар». Энди ов воситаларини ишга солиш учун яна бир ишни жуда санъаткорона бажариш лозим: «бир биллакча ёғоч» лозим, узун ҳам, калта ҳам эмас. Бобур масалани янада ойдинлаштириш учун бу ёғочнинг узунлигини аниқлаб беради: «узунлиги бир қариш бўлмай». Газ билан танобнинг узаро мутаносиблигини таъминлаш учун уларни бу ёғочга «чирмаб» боғлаш ва кейингина билдургани беркитиш керак, фақат шундан кейингина «биллакча ёғочни таноб ичидин чиқарурлар». Шундай қилиб, қуш унга тушса, халос бўлиши амри маҳол. Аммо яна бир нозик жиҳат бор — танобнинг ковок туриши. Агар ко-

вок бўлмаса унга келиб урган қуш или-
ниб қолмай чиқиб кетиши турган гап.
Энди фақат билдургани қўлга олиб, қуш-
га қараб отиш қолади, холос.

Бу ов ҳолатини Бобур зийраклик, диқ-
қат билан ҳар томонлама ўрганиб, ун-
дан кейин асарига киритган. Тасвир ов
деталларига ўта бой. Бундай тасвирни
бериш учун кишининг ўзи овчи-ёзувчи
бўлиши, ёки бу иш билан ўта қизиқув-
чан бўлиши керак. Бунинг устига маз-
кур лаҳзаларни моҳирлик билан тасвир-
лаш Бобурнинг нозик услубини белги-
лаган.

«Бобурнома»даги бу қуш овининг да-
вомига ҳам назар солайлик. Муаллиф
«Тамом Борон эли бу тариқ била қуш
тутарлар» дейди-да, бу иш шунчаки осон
амалга ошмаслиги, овчидан катта ма-
шаққат ва маҳорат талаб қилишини ало-
ҳида таъкидлайди. Бобур нозик руҳшу-
нос сифатида овчи мақсадга эришиши
учун сабр-матонатли, ов машаққатлари-
га бардош берувчи, мақсадига ишони-
ши ва кейингина натижага эришиши-
ни алоҳида таъкидлайди. Шу қатори,
тасвирда юксак динамизм, қушларнинг
ўзини асраш ҳиссиёти, жон ваҳима қа-
нот қоқиши, бунинг учун уларга ов оқи-
ми ва ундан тараладиган маълум ёруғ-
лик бериши, шу қатори айнан шу ёруғ-
лик бу қушларнинг домга илинишига
сабаб бўлишини жуда ҳаётий исботлаб
берган.

Заҳириддин Бобур қанчалар жангу
жадал, қонли урушларда иштирок эт-
ган бўлмасин, барибир ҳамиша табиат,
унда яшовчи мавжудотларни асраш ва
инсонга нисбатан хайрихоҳлик ва шаф-
қат билан қарашни қанда қилмади. Қуш
овлашда ҳам у шу ғояга содиқ қолади,
ҳар қандай инсон табиатни асраши, ин-
соний фазилатларни ўзида сақлаб қо-
лиши фикрини тарғиб қилди. Масалан,
у Борон элининг қуш овлаш усуллари-
дан бирини тасвирлар экан, бу йўл қуш-
ларга нисбатан ваҳшийларча муносабат
эканлигини, бундай усулда қуш овлаш
инсофдан эмаслигининг таъкидини кў-
рамыз. Бобурнинг бу чақириги бугунги
кунда ҳам ибратлидир: «Борон ёқасида
қишнинг охирларида ўрдак қалин ке-
лур, бисёр семиз бўлур. Борон ёқасида
турнага таноб отиб, таноб била қалин
тутарлар. Уқор ва қар қалин тутарлар,
бу нав қуш тутмоқ гайри мукаррардур».

«Бобурнома»даги мана бу тасвирга
эътибор берайлик. Бу эпизодда воқеа-
нинг бошланиши, ривожи, олий нуқта-

си (кульминацияси) ва ниҳояси аниқ
белгиланган. Ов воқеаси тўсатдан со-
дир бўлиб, худди шу йўсинда тутаган,
ҳар бир ҳаракат жонли, ишонарли, қи-
зиқарли тасвирланиб, муаллиф шернинг
ҳайвонлар сардори эканлигини маҳорат
билан ифодалаган. Унинг ҳайбати даст-
таввал ҳаммиша зийрак, бир оз қўрқоқ
отлар ҳаракатидан билинади («отлар шер
унини эшитгач... жар ва чуқурга ўзини
ташлади»). Кейин эса шернинг найза
тишлаши, наъра тортиб чиқиши, ҳамла
қилишида унинг кучи, савлати, ўзини
тутиши акс этган. Шернинг қудрати Бо-
бурнинг эпчиллиги, атрофидагиларнинг
шижоати, тезкорлиги, қилч тутишда мо-
ҳирлиги орқали янада яққолроқ намоён
бўлган: «Саҳар ул юрттин кўчдук, ке-
лурда дарё ёқасидан бир шер қирқи-
раб чиқти, отлар шер унини эшитгач,
беихтиёр ҳар сариға элни отиб, титраб,
жарва чуқурга ўзини ташлади. Ёниб, яна
жангалга кирди. Буюрдуқким, говмиш
келтируб, жангалга солиб, шерни чиқар-
гайлар. Яна қирқираб чиқти, ҳар тараф-
тин ўқладилар, мен ҳам ўқладим. Хол-
вий пиёда найза билан санчарда най-
за — синонни ушата тишлади. Шер
қалин ўқ еб, бутага сиқиниб туруб эди,
Бобо ясовул қилч сутуриб, яқин юриб
эди, шер ҳамла қилурда бошига чопти.
Андин сўнг Али Сеистоний белига чоп-
ти, шер ўзини дарёга солди, сув ичида
ўқ ўлтурдилар, сувдин чиқариб, тери-
сини буюрдуқким, олғайлар».

«Бобурнома»нинг Ҳиңдистон ўлкаси-
га оид тасвирларида каркидоннинг тас-
вири тез-тез учраб туради. Хуросон ва
Мовароуннаҳрда бу ҳайвоннинг йўқли-
ги туфайли Бобурнинг ўзи ҳам бу ҳай-
вон ҳақида кўпроқ маълумотга эга бў-
лишга интилгани сезилиб туради. Бо-
бур кишилари билан Бигромдан ўтиб
кетаётганда, тўсатдан жангалга қараб
каркидоннинг (карк) кириб кетганини
кўришади. Ана шундан сўнг ов ши-
тоби авжига чиқиб, тасвир динамикаси
бошланади. Отагилар «жилаврез теб-
раб», «жангалга жарга солиб» каркни
чакалақдан чиқарадилар. Тасвир жони-
ни асрашга ҳаракат қилган карк билан
уни мағлуб этишга интилган овчиларни-
нг ўзаро олишуви билан бошланади. Бо-
бур овчиларнинг руҳий ҳолатини жуда
қизиқарли тасвирлайди, улар биринчи
марта қаршиларида катта беўхшов, тум-
шугида битта ўткир шохи бор ҳайвон
билан юзма-юз келишади. Овчилар, жум-
ладан Бобур ҳам бу ҳайвон филни ҳам

енгади, деган гапларни эшитганлар. Тарихий, насрий асарларда карк ҳақида маълумотлар учраб туради. Масалан, Хондамирнинг «Ҳабибус-сияр»ида карк фил билан олишиб, филни тумшугидаги шохи билан кўтариб ўдиргани, фил қони карк кўзига қуйилиб кўр бўлгани айтилган. Овчилар ҳаракатида ҳадиксирашдан кўра бу қудратли ҳайвон устидан голиб келиш ҳисси устун келганини тасвирлаган Бобур, инсоннинг қудрати ва ақл-заковати ҳар қандай кучдан устунлигини кўрсатган. Шу боис, уларнинг ҳаммаси «хотирхоҳ» — интилиш ва қизиқиш билан ҳаракат қилганлар. Бу ов Бобур учун ҳам тажриба майдонига айланади, олдин синаб, кейин ишониниш одатини тарк этмай, дарҳол овга киришади. Каркни от, фил билан юзмаюз қилади, бироқ карк уларга ҳамла қилмайди, кўрқади. Демак, карк филнинг устидан галаба қилади деган гап ўз тасдигини топмайди.

Бобур карк овини қуйидагича тасвирлайди: «Бигромнинг ёвугида (ёқ) озроқча жангалга карк кирди, теграсини олиб турубтурлар, ўшандин жиаврез тебраб еттуқ. Жангалга жарга солиб, гавро қилгон била карк чиқиб, тузга қоча берди. Ҳумоюн ва ул юздин келганлар ҳеч ким каркни кўрган эмас эрди, бори хотирхоҳ тафарруж қилдилар. Бир қуруҳга ёвуқ қовлаб, қалин ўқлаб йиқтилар. Бу карк ҳеч кишига ва отга яхши ҳамла қилмади. Яна икки каркни ҳам ўлтурдилар. Дойим хотирга кечар эдиким, фил била каркни рўбарў қилса, нечук муомала қилгайлар. Бу навбат филбонлар филларни келтирадур эқандурларким, бир карк рўбару-ўқ чиқар, филбонлар илгаррак юрган била карк рўбару келмас, ўзга сари қочар».

Қуйидаги қисқа тасвир ҳам карк овига бағишланган бўлиб, тафсилотлар кам келтирилиб, унда ҳазиломуз бадеҳа мавжуд: «Яна Ҳиндустонда Сару дарёсининг ёқасида қалин бўлур (яъни, карк кўп бўлур — Ҳ. Қ.). Бир овда Мақсуд отлиқ чухранинг отини шохи била бир найза бўйи ташлади. Бу жиҳаттин «Мақсуд карк»ка мулаққаб бўлди».

Бобурнинг ов мавзудидаги маълумотларида умумлашма характерга оид ҳоллар ҳам мавжуд. Бироқ булар қанчалик қисқа, умумий бўлмасин, ўша жойнинг ҳайвонот ва набототи, уларнинг миқдори, ов учун қулай ёки ярамаслиги ҳақида бой маълумот берилган. Бу маълумотлар мазкур давлатнинг тарихини билиш, бутунги ҳолати билан қиёслаш учун ҳам фойдали: «Иламиш дарёсининг яқинидаги қалин чангалларда бугу, марал, ва тўнгуз кўп бўлур. Ушоқ-ушоқ чангаларида қирговул ва товушқон қалин бўлур. Пуштасида тулкиси бисёр бўлур, даркамин бўлур, тулкиси ўзга ернинг тулкусига боқа югурук бўлур... Қирговуллари беҳад семиз бўлур. То ул қишлоқта эдук, қирговул эти фаровон эди».

«Бобурнома»да табиат манзаралари тасвири орқали жонли ва жонсиз мавжудот ҳақида маълумотга эга бўламиз. Бунда табиат, жамият ва борлиқни инъикос этишда Бобурнинг юксак поэтик маҳорати намён бўлган. Инсон, табиат ва ҳайвонот оламидаги ҳодисаларни ўзаро алоқа ва бирликда ифодалаш Бобур тасвирларининг жонли ва қизиқарли бўлишини таъминлаган. Бу ҳол Бобурнинг ов манзараларида айниқса ёрқин ифодасини топган. Шу қатори, бу тасвирлар инсон қудрати, ақл-заковати, яшашга интилишининг аниқ шарҳи сифатида ҳам биз учун қимматли. Умуман олганда, буларнинг барчаси Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг адиб сифатидаги юксак маҳорати, ақл-теранлиги ва синчковлигининг ёрқин исботи ҳамдир. Воқеий-илмий саргузашт асар бўлган «Бобурнома»да бадий асарларга хос жиҳатларнинг намён бўлиши ўрта асрлар ўзбек мумтоз насрининг хусусиятларидан бирини кўрсатади. Бунда Бобурга хос қисқабаёнлик, ҳодиса-воқеаларни реал, натуралистик тасвирда беришнинг ўша давр насрий асарларидан кўра бўртиб, ажралиб намён бўлиши муаллифнинг ўзига хос, қайтарилмас услубини белгилайди.

РИСОЛАИ МАВЛАВИЯ

Бистиллаҳир-рахмошир-рахим

Сарриштаи давлат, эй бародар, ба даст ор,
Ин умри кироми ба ҳасорат ма-гузор.
Доим ҳама жо, бо ҳама кас, дар ҳама ҳол,
Медор нуҳуфта чашми дил жониби ёр!

Мазмуни: Эй биродар, давлатнинг боши (асли)ни қўлга киритгин.
Бу қимматли умрингни беҳудага ўтказма.
Доим, ҳар ерда, ҳар ким билан, ҳамма ҳолда,
Қалб кўзингни Ёр томон (Оллоҳга) қаратгин.

Ҳожаи Бузург (Баҳоуддин Нақшбанд) ва у кишининг хулафолари тариқатнинг ҳосилини (Ҳақиқатга эришув йўлининг натижасини) этиқодни тўғрилашда деб айтганлар. Бу ишни амалга ошириш учун пайгамбар (Муҳаммад с.а.в.) авлодлари, суҳбатдош ва издошлари айтган йўлдан бориш, солиҳ амаллар билан суннатга издош бўлиш, ман қилинган, ҳаром дейилган нарса ва ишлардан парҳез қилиш лозим. Хузур (Оллоҳдан доим огоҳ бўлиш ҳолати)нинг давомийлигига эришмоқ ва бу сифат солиқ (Ҳақиқат йўлидан бораётган шахс)нинг малакасига айланмоғи талаб этилади.

Дину давлатга эришининг уч йўли бор:

1. Тариқат йўлининг аввали зикрдир. Бу калима таййиба — Ла Илаҳа Иллаллоҳни қалбан Оллоҳдан огоҳ ҳолатда такрорлаб туришдир. Бу ҳолатда барча ҳодисотларга адам — «йўқ»лик ва фано кўзи билан қараб, мутолаа этиш ва Оллоҳни азалий ва абадий вужуд эканлигининг исботини англаб туриш керак.

Калимаи таййибани айтишда қалбни Ҳаққа юзлатиб, (руҳий) куч билан зикр этиб, унинг асарини қалбга етказиш керак. Лекин унинг таъсири зоҳирда билинмаслиги керак.

Зикр ёнида бирор киши бўлса, унинг ҳолатидан хабардор бўлмаслиги жоиз. Бутун вақтларини солиқ зикр билан гарқ ҳолатида ўтказиши зарур. Юраётганда, сўзлаётганда, тинглаётганда, ухлаётганда ва уйгоқ ҳолида нима билан машғул бўлса унинг қалб кўзи очиқ бўлиши ва ҳеч вақт гофил бўлмаслиги керак.

Тонгдан олдин бу калимани такрорлашга аҳамият берганида, умид борки, унинг баракоти бутун кунга етади. Ухлашдан олдин ҳам бу маънода ҳаракат қилиш керак, умид борки, унинг баракоти бутун кечга етади. Буларга шак-шубҳа йўқ.

Бу калимани такрорлашга аҳамият берганида баъзи вақтда инсонда ўзидан кетиш ва шуурсизлик ҳолати бўлади. Бу ҳолат жазба (жозибани)нинг муқаддимасидир. Ўзни шу кайфиятда сақлаш керак. Қанча муддат имкон етса, шу ҳолатда туриш керак. Бу кайфиятда нуқсон юз берса, қайтадан калимани такрорлашни давом эттириш керак. Унда малака ҳосил бўлиб, бу кайфиятга озгина таважжуҳ (юзланиш) билан етишиш мумкин.

Нафасни сақлаб, бир нафасда 1, 3, 5, 7... қанча қила олса калимани такрорлаб, хотирадан гайри нарсаларни йўқ қилиш лозим. Бу кайфият жуда азим ҳаловат эканлигини билиб қўй.

Иккинчи — таважжуҳ (Оллоҳга юзланиш) ва муроқабалар, яъни Оллоҳдан ўзгалан (ҳеч нарса) тиламасликдир. Бутун мавжудотларга басират кўзи билан қараб, бутун қувват ва мадорларни қалбга жамлаш лозим, токим ўртада барча суратлар (инсон ва Оллоҳ ўртасидаги ҳижоблар) кўтарилсин.

Учинчи — робита. Яъни мурид пир, муридга тобеъ бўлиши керак. Аммо бу мурид мушоҳада мақомига етган бўлиши лозим. Пирнинг ўзи Оллоҳ зоти тажаллийсини, зикр фойдаси — Ҳақнинг жамоли эканлигини англаган бўлиши керак. Бу пир суҳбатидан (мурид) Оллоҳнинг дийдори давлатига муяссар бўлиш тилагини имкони борича ўзида сақласин. Агар шу ишда футур етса, пир суҳбатига яна мурожаат этсин ва шу кайфият унинг малакаси бўлиб қолиши керак.

Шу даражаларга етиш лозимки, агар у азиз бўлмаса, унинг суратини хаёлга олиб, бутун зоҳирий ва ботиний қувватларни йиғиб, қалбга жо қилсин. Бу ишда гайбат (руҳий олам сирларининг намоён бўлиш даражаси) ва беҳудлик кайфияти юз бергунча ҳаракат қилиш ва бу муомалани такрорлаб, малака ҳосил қилиш керак.

Муридда шундай қобилият бўлсинки, пир унга соҳибихтиёр бўлиб, суҳбатнинг аввалида уни мушоҳада мартабасига етиштирсин.

Бу уч тариқ (Ҳаққа етиш йўли)дан маълум бўладиким (нақшбандийлик йўлида) қалбга жо қилиш — бу тоифанинг ҳамалиёти ва таълимоти асосида бор. Буни вуқуфи қалбий (қалбдан огоҳлик) деб атайдилар.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд вуқуфи қалбийни барча вақтда зарурий деб ҳисоблар эди.

*Шундай қуш каби бўлгинким, у қалб байзаси (туҳми) қўриқчисидир.
Чунки шу қалбнинг байзасидан завқ, қаҳқаҳа ва мастлик туғилади.
Қалбнинг эшигини очиб ўтиргин, чунки у дилбарнинг манзили,
У ё саҳар вақти келади, ё ярим тунда намоён бўлади.*

Вуқуфи замоний — замондан огоҳлик бу вақт муҳофазасидир. Вақтни назорат қилиш лозимки, у Оллоҳ билан бирга ўтдими, ё ундан ажралган ҳолда (гафлатда) ўтдими?

Вуқуфи адалий — сондан огоҳлик. Бу, зикрда адалдинг мулоҳазасиким у натижа бердими ё йўқми?
Агар шу уч (вуқуфи қалбий, замоний ва адалий)га риоят вақтида туш кўрса, асосий мақсадга юзлансин. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд айтдиларки, туш кўриш — тоати қабул бўлишининг аломатидир.

Байт: Чун ғуломи офтобам, ҳамда зи офтоб гўям,
На шабнам на шабпарастам, ки ҳадиси хоб гўям.

Мазмуни:

Мен кўешнинг қулман (бу ерда кўеш Ҳақ нурунинг манбаи сифатида қаралмоқда), ҳамма нарсани кўешдан дейман. Мен тун ҳам эмасман, уни эъзозлаб асрайдиган ҳам эмасманки, тушнинг сўзлари ҳақида гапирсам.

Кимга Ҳақ таоло бу йўл (нақшбандийа тариқати) билан машғул бўлишни ато этса, ўзни машхур ва ошқор этмасун, имкони борича унинг хуфия — яширин бўлишига ҳаракат қилсун, бу йўлни маҳрам ва номаҳрамдан пинҳон тутсин.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанддан сўрадилар:

— Тариқатингизнинг биноси (асоси) нимада?

Ҳазрат айтдилар:

— Анжуманда хилват. Зоҳирла халқ билан, ботинда Ҳақ Субҳонаху билан бўлиш.

*Аз дарун шав ошнову аз берун бегонашав,
Инчунин зебо равиш кам мебувад андар жаҳон.*

Мазмуни: *Ичдан ошно, лекин ташқаридан бегонадай бўл,
Бундай зебо равиш жаҳонда кам бўлади.*

Бу тариқат сўзларини айтган ва ёзган фақир (Абдураҳмон Жомий) улардан ихлос ва завқ олди ва шу маънига келди.

Рубой:

*Бу ҳосилсизлик ва ҳеч ким бўлолмастик билан,
Сендан узоқда, сенга етишолмайдиган, булҳаваслигим билан —
Сенга мақсад ганжини кўрсатдим,
Биз етишаолмадик, шояд сен етишсанг.*

Ҳақ Субҳонаху барча кераксиз нарсалардан ўзи асрасин. Ногаҳоний офатлардан паноҳ берсин. Омин.

МАЪРИФАТ ЙЎЛЛАНМАСИ

Биз Бухоро музейида 12545—11 номер билан сақланаётган бу рисола таржима ва таҳлил этиб, бу ҳақдаги фикримизни ифода этмоқчимиз.

«Рисола» киритилган «Туплам» Бухорои шариф матбаасида ҳижрий 1327, милодий 1909/1910 йилда чоп этилган. Асар араб графикасида форс-тожик тилида ёзилган. У тупламнинг ҳошиясида 138—158 бетларда жойлашган.

Бу асар «Рисолаи таважжуҳи хожагон», «Рисола дар тарихи нақшбандийа» ва «Рисолаи тариқати хожагон» номлари билан маълум. Нақшбандийага оид манбалар қаторида бу асар тилга олинган, аммо у махсус тадқиқ этилмаган.

Рисоланинг муаллифи Жомий эканлиги асарнинг нақшбандийа тариқати учун ниҳоятда аҳамиятлилигини кўрсатади, чунки бу йирик мутафаккирнинг ҳаёти шу тариқат билан боғланган. Алишер Навоий устози Жомий ҳақида шундай ёзган эди: «Зоҳир юзидан узларин «Қутбул муҳаққиқин ва Гавсус-солиқин мавлоно Сайидул миллати вад-дин (Саъиддин) Кошгарий муриди кўргузулар эрди, аммо ҳамоноки, увайсий (таъкид бизники — Г. Н.) эрдилар, ва Хожа Баҳоуддин Нақшбанд руҳониятидан тарбия топиб эрдилар».

Абдураҳмон Жомий Самарқандда таълим олаётган вақтида нақшбандийлик тариқати билан қизиққан. У Ҳиротга келгандан сўнг бу ҳақ йўлни танлаб олган. Ҳижрий 860 йил жумодил аввалнинг 7 сида милодий 1456 йил 13 майда устози Саъдуддин Кошгарий бу фойи оламдан утгандан сўнг Жомий нақшбандийа тасаввуф тариқатининг Ҳирот жамоасига кир булган.

Инглиз тадқиқотчиси Ж. С. Тримингэм нақшбандийа силсиласини Баҳоуддин Нақшбанддан бошлаб, унинг бир тармоғига Абдураҳмон Жомийни тариқатдаги алоҳида урни борлиги учун киритган.

Абдураҳмон Жомий Баҳоуддин Нақшбанд ҳаётига оид илк ва энг асосий манба «Анис ат-толибин ва умдат ас-солиқин»ни ўз қўли билан кўчирган».

«Рисолаи Мавлавий»нинг бошида шундай ёзилган: «Билгинким, Саййид Аҳмад номли жаноб ҳазрат мавлоно Шайх Абдураҳмон Жомийнинг яқини булган шогирдларидан бири ўз қалами билан қайд этгандирким, бу рисола жаноб мавлоно Ҳақойиқпаноҳ марҳум Маҳдум ҳазрат Майлавийи Жомийнинг асарларидан бўлиб, Ғилон шоҳи учун, унинг илтимосига асосан ёзилган».

«Рисола»да дину давлатга эришишнинг уч йўли кўрсатилган. Бу зикр, таважжуҳ, ва мууроқаба (робита) йўллари дидир. Рисоладан нақшбандийа тариқатида зикри ҳуфия қабул этилганлиги кўринади. Чунки зикр қалбга асар қилса ҳам ёнида утирган киши бунин билмаслиги керак, деб таъкидланади. «Зоҳиран халқ билан, ботинан Ҳақ билан бўлиш» ҳам бу тариқатнинг хусусиятидир.

Таважжуҳ, мууроқаба (робита) ҳам бу тариқатнинг хусусиятларини акс эттирмоқда. Жомий бошқа бир ерда бу тариқатни шундай таърифлайди.

*Мазмуни: Нақшбандийлар ажаб карвонбошидурларки,
Пинҳон йўл билан карвонни манзилга элтарлар.
Уларнинг суҳбати жозибаси туфайли
Солиқлар қалбидан чиллаю хилватнинг васвасаси кетади.*

Хулоса қилиб, Абдураҳмон Жомийнинг «Рисола»сини Баҳоуддин Нақшбанд таълимотининг ва тариқатининг асл талаблари кўрсатилган дастур деб қараш мумкин.

Таржима ва шарҳ муаллифи
Гулчехра НАВРҶУЗОВА

БОТИРХОН ВАЛИХЎЖАЕВ

ШАЙХ ХУДОДОД ВАЛИЙ

XV асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи ярмидаги маънавий ҳаётда ҳазрат Хожа Аҳмад Косоний — Маҳдуми Аъзам Даҳбедий, Мавлоно Муҳаммад Қози, Шайх Хусайн Хоразмий — Маҳдуми Хоразмий кабилар қаторида шайх Худодод Валийнинг муборак номлари ҳам катта ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олинади. Ҳазрат Худодод Валий (1461—1532) тариқат ақидаларини яссавия йўлида тарғиб қилиб, ўша давр ижтимоий ҳаёти маънавиятини шакллантириш, инсонларнинг комилликка эришувдаги мезон ва шароитларини ҳам шахсий намуна, ҳам жаҳрияи султония ҳамда бадиий асарлари воситасида баён этишда мукамаллик даражасига эришган зотлардан эдилар. Ҳазрат шайхнинг бу соҳалардаги кўпқиррали фаолият, фазилат ва сийратлари ул зотга бағишланган «Маноқиб шайх Худодод Валий» (XVI аср) китобида баён қилинган. (Китобнинг бир нусхаси ҳозирда шайх Худодод Валий авлодларидан бўлган Абдувақил Солиевнинг шахсий кутубхонасида. Бу асардан фойдаланиш учун имкон яратган А. Солиевга самимий миннатдорлик изҳор этаман). Ана шу китобда шайх Худодод Валийнинг кўйидаги фикрлари келтирилган: «Мен йигирма уч ёшимда ҳазрати азизон Жамолдинга қўл бериб, ул муршиднинг фотиҳаларига — оқ йўл тилашларига муяссар бўлганимдан бошлаб, ҳозиргача, яъни элик йил давомида халқни Ҳақ томон чорладим, фақру фано водийсини кезиб чиқдим... Мен бу вақтга қадар шеър айтишга ва рисоланинг ёзилишига (бунда у кишига бағишланган маноқиб назарда тутилмоқда — Б. В.) бунчалик ғайрат қилмаган эдим. Ҳозирда бунга алоҳида эътибор беришимнинг сабаби, истардимки, мендан Сизга бир эсдалик қолса, токи шеърларим ва рисолаи ўқиганлар ўзлари учун сабоқ олгайлар...»

Шайх Худодод Валий ўз таълимий қарашларини назм шаклида баён қилган.

Шайхнинг шеърий мероси алоҳида девон шаклига киритилгани ҳақида маълумот учрамайди. Ул ҳазратнинг шеърлари маноқиб таркибига киритилганидан хабардормиз. Бу манбада келтирилган шеърлар туркий ва форсий тилларда битилган бўлиб, улар шайх Худодод Валийнинг ҳар икки тилда эркин ижод ҳамда тарғибот қилиш маҳоратидан гувоҳлик беради. Ҳазрат яшаган ва фаолият кўрсатган муҳит зулличонайликни тақозо этарди. «Маноқиб шайх Худодод Валий» ҳам форсий тилда эканлиги эслатилса, унда масала ойдинлашади. Шундай қилиб, ҳазрат шайх Худодод Валийнинг бизга маълум бўлган шеърий мерослари асосан ғазал жанридадир. Бу ғазалларнинг кўпчилиги 5—7 байтдан иборат бўлса-да, улар орасида 8, 10, 12 ва ҳатто 16 байтлилари ҳам учраб туради. Бизга маълум бўлган ҳар икки тилдаги ғазаллар эски (араб) ёзувининг 14 та ҳарфи билан, а, б, д, и, й, к, л, м, н, о, р, с, т, нг) тугалланувчи сўзлар билан қофияланиб ва ёки радибли бўлиб келганлар. Ғазалларнинг аксари арузнинг рамали мусаммани мақсур (махзуф) баҳрида (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилон) (фоилон) ёзилган бўлиб, уларнинг етакчи мавзуи ишқдир. Маълумки, ўзбек тилида битилган, эслатилган баҳрдан фойдаланилган ва мавзуи ишқдан иборат бўлган бундай ғазалларни ҳазрат Алишер Навоий ўзларининг «Мезон ул-авзон»ларида туркий ғазал деб атаган эдилар. Бас шундай экан, шайх Худодод Валийнинг ўзбек тилидаги кўпчилик ғазаллари ҳам ана шундай туркий ғазал жанрига мансубдир. Шоирнинг мавжуд форсий ғазаллари ҳам ана шу талабларга мос келади).

**Дустсиз ётмоқ Ватанда,
Мисли мурда кафанда.**

Саъдий ШЕРОЗИЙ

Туркий ғазал жанрининг шайх Худодод Валий томонидан танланиши бежиз эмас: чунки у аслида туркий халқларининг оғзаки ижодида учрайдиган қўшиқлар хусусиятини кейинги даврдаги ғазал хусусиятлари билан қоришувида майдонга келиб, баён услуби ва тилнинг равонлиги, оҳангдорлиги, уни куйлашга мувофиқ қилган. Бу эса, ўз навбатида, жаҳрияи султония услубидаги тариқат солиқларининг зикр халқалари жараёнида ва ёки яккахон ўқишга ўнғайдир. Масалан:

Холиқим севди мани, ман нега
Икки олам дўстлугин ташлаб, чу
Ман сани сендин тиларман, ўзлугимдин
Ўзлугимдин узмайин ҳаргиз топа олмон
Чун ўларсан, эй Худодод, ўлгин
Давлати боқий керак бўлса, қўй ушбу

севмасман ани,
севдурди мани...
узлулуб,
сани.
ўлмасдин бурун,
фонини.

Муаллиф талқинидаги ишқ — тариқат аҳли ва пешвоси тушунчасида бўлиб, унинг асосини Оллоҳ таолога нисбатан ишқ-муҳаббат ташкил этади. Шунинг учун ғазаллардаги «сен, ёр» каби сўзлар заминидан тангри, худо англашилади, «мен» эса унга интилувчи банд — ошиқни ифода этади. Шу жиҳатдан бутун ғазалларда «сен, ёр» биринчи ўринда бўлиб, «мен» иккинчи қатламда туради. Ана шу қатламнинг биринчи қатлам билан бирикуви, бирлашуви учун зарур бўлган мезон ва шартларни «мен» бажариши ва амалга ошируви лозим. Бу фикр қуйидаги мисолларда ўз ифодасини топган:

Хуснидин қилди тажалли кўнглуми
Маъдани асрор қилди лутфини ёймоқ
Махзане қилди халойиқ сиррини анда
Бу ажаб доме қилибон сир қушин илмоқ
Махзани ҳубби қилибон соҳиб асрор
Қўйди бу мискин кўнгулга ўзини билмоқ
Кийдурур хилъат башардек токи махзуф
Ўзини холиқлигин инсонда худ қўймоқ
Ўзини кўрсатмагин қилди тааййин
Токи фаҳм этгай бу Одам хулқини ёймоқ

олмоқ учун,
учун.
ниҳон,
учун.
этгали.
учун.
ўлғадеб
учун,
Одама,
учун.

Шайх Худодод Валий шеъриятида «сен» ва «мен»нинг Оллоҳ таоло ва ошиқнинг бирлашувга, яхлит бўлишга интилуви олами сағир ва олами кабирнинг яхлитлиги ҳақидаги фалсафий тушунчанинг ифодаси сифатида диққатга сазовордир. Иккинчи томондан эса ана шу икки оламнинг яхлитлиги Одамда — инсонда зоҳир бўлади.

Эй Худодод, жаҳд айла, токи кўргайсен
Гарчи ул мунда кўрунмас ҳам бўлубтур

ани,
жона жон.

Демак, инсонда икки оламнинг хусусиятлари мужассам экан, у ўзининг ана шундай буюк мавжудотлигини англашга, ўзлигини танишга интилноғи даркор. Ана шу ўзликни таниш йўлидаги барча ғовларни бартараф этиш учун эса орифликка эришса, маърифат кўзгусида истаганларини кўра олади.

Бу Худодод ар кўрай деса киши
Маърифат кўзгусига боқсун олиб ўз

дийдорини,
кўлига.

Шайх Худодод Валий ғазалларида муножот оҳанги сезилади, яъни ўзлигини танишга интилаётган инсон — банданинг Оллоҳ таоло — Яратувчи Эгамга мурожаати, унга илтижо ва илтимослари ҳам баён этилган. Бу баённинг услуби содда, аммо мақсад аниқ:

Чун фақирлик неъматин бердингу ҳам
Рўзи қил, ё раб, мени, мискинни ҳам

қонёзлигин,
қонёзлигин.

Ғазалларда бадий тасвир усули бир хил савия ва даражада эмас, ёзма шеъриятдаги эътироф этилган талаблар ҳаммиша ҳам сақланган деб айтиш қийин. Бу ҳол қофия ва радифни ишлатишда ҳам учраб туради. Аммо шуни унутмаслик керакки, уларнинг муаллифи халқ қўшиқларига мос хусусиятлардан фойдаланган. Шунинг натижасида бадийликда ҳам ёзма, ҳам оғзаки ижодиёт поэтикасининг қоришуви кўзга ташланади. Ғазалларда зуллисонийлик анъанасида учрайдиган ширу шакар санъатидан фойдаланиш ҳоллари ҳам учрайди, яъни ўзбек тилида ёзилган ғазалнинг мисраларида тожикча иборалар ҳам ўрин олган. Масалан:

Кўп вафо топдим сенинг лутфунгдин, эй
бевафолиқ мандин ўлди авф фармо жони

шоҳи жаҳон,
жон.

Баъзида эса арабча иборалар ҳам қўлланилган:

*«Фақру фаҳри» давлатин бердинг анга,
бергил мангам.*

Ҳазратнинг тожик тилидаги шеърлари ҳам баён услубининг соддалиги ва форсий мумтоз адабиёт вакиллари асарларидан баҳраманд бўлганликнинг намунаси сифатида диққатга сазовор. Мисол тариқасида бир ғазални кўздан кечирайлик:

*Сўзи жон аз ҳад гузашту ҳасратам бисёр
шуд,*

*Дарди дил аз ҳад буруну ҳам жигар
афгор шуд.*

*Тоқатам шуд тоқ тоқай месўзонимо
дилам,*

*Дардманд омад дилу аз роҳи ғам бемор
шуд,*

*Оташи ишқат зи ғайрат сўхт, ҳар ғайре,
ки буд,*

*Соф шуд аз ғайр акнун қобили асрор
шуд.*

*Мо сўйи Оллоҳ, эй ажаб, тар доманат
дар мулки дил,*

*Хушк гардон аз карам к-андар дилам ағёр
шуд.*

*Эй Худодод, ин ҳуди аз сари худ овора
соз,*

То тавони ту замоне маҳрами он ёр шуд.

Мазмуни: Жоннинг ёниши, куйиши ҳаддан ортиқ бўлди-ю менинг ҳасратларим ҳам кўпайди: кўнгил дарди ҳам ҳаддан ташқари кўп, жигарим эса лахта-лахта бўлди. Тоқатларим тоқ бўлди, қачонгача кўнглимни ўртайсан, ғамга ботган кўнглим касалланиб, дардманд бўлиб қолди. Ишқинг ўти кўнгилдаги барча ғайриятни куйдирди, энди у ғайр (ўзга бегона, ёт) нарсалардан покланиб, (кўнгил) сенинг асроринг (сирларинг)ни сақлашга тайёр бўлди. Биз Оллоҳ йўлидамиз, шуниси ажабланарлики, кўнгил мулкида ҳали ҳам хираликлар (ғуноҳлар) учраб туради. Шунинг учун сен — Оллоҳ, карам қилгин-да, кўнгилни хираликлардан покла, тоза қил. Эй Худодод, сен «манлик»ни ўз бошингдан узоқлаштир, шундагина сен ёр (Оллоҳ)нинг маҳрами бўла олишинг мумкин.

Ғазалда ишқ ва ошиқлик муаммоси одатдаги ўзбек ғазалларида бўлганидай, ўртага қўйилган ва ҳал қилинган. Бадиийлик нуқтаи назаридан эса форсий шеърят мезони ва талаблари даражасидадир. Унда ташхис (жонлантириш), ташбеҳ, таносиб, истиора каби санъатлар ўринли ишлатилган: «Сўзи жон» (жоннинг куймаги) — «жон»нинг жонлантирилиши: «дардманд дил» (дардманд кўнгил) — кўнгилни жон-

лантириш: «дилсо шуд» сифатлаш: «мулки дил» ва ҳоказо. Қофия (бисъёр, афгор, бемор, асрор, ағёр, ёр) ва радиф (шуд)ни ишлатишда ҳам шу меъзон қўлланилган.

Ғазалда «жон, дил (кўнгил) жигар» тимсоллари тилга олинган бўлсада, асосий диққат «дил — кўнгил»га қаратилган ва унинг тавсиф ва тасвири етакчилик қилади. Шунинг учун унда «дарди дил» (кўнгил дарди), «сўзони дил» (кўнгилни куйдирмоқ), дил — асрор сақланувчи жой, «мулки дил» (кўнгил мулки), дил — соф шудан» (кўнгилнинг мусаффо бўлиши, покланиши) каби иборалар ишлатилганки, бу ҳол ғазалда кўнгил тимсолининг тавсиф ва тасвирига асосий урғу берилганига яна бир далилдир.

Шайх Худодод Валийнинг ғазаллари ишқ мавзуида бўлса-да, аммо бу мавзунинг қирралари кўп. Шунинг учун ишқ муносабати билан муаллиф садоқат ва вафодан, адолат ва одилликдан сўз юритади. Жумладан:

*Нечаким таъриф этармен борсен моҳим
тақи,
Хуснунгиз оламни тутди адл илан шоҳим
тақи.*

Байтдаги нозик бир томонга эътиборни қаратиш маъқул кўринади: у ҳам бўлса, биринчи мисрада Оллоҳга мурожаат қилишга унинг аҳадиятини ифода этувчи «сен» қўлланилган бўлса, иккинчи мисрада шоҳи замон (кимлиги ёзилмаган) назарда тутилиб, «хуснунгиз» тарзида, яъни кўплик шаклидаги сўздан фойдаланилган. Натижада «сен — моҳ (ой)» ибораси «менинг жаҳолатим қоронгулигини ёритувчи ойдекдурсан», яъни Оллоҳ таоло ёруғлик таратувчи манбаъ маъносида қўлланилган. Демак, Оллоҳга интилувчи — ёруғликка интилувчидир. Ёруғликка интилувчи эса — ўзликни танишга киришган солиқдир. Бундай солиқлардан бўлган шоҳ эса адл қилмоқ билан гўзаллигига гўзаллик, шуҳратига шуҳрат қўшилади. Демак, шайх Худодод Валий ишқ муаммосини ҳал қилишга руҳоният ва ижтимоийликни қўшиб олиб, ҳар икки оламнинг ободлиги ишқ боисидандир, деган фикрни ифода этади.

Шундай қилиб, шайх Худодод Валийнинг шеърый мероси ҳазратнинг тариқат пешвоси бўлиши билан бир қаторда бадиий ижодда ҳам етук бўлган деган таассурот беради. Шайх Худодод Валийнинг шеърояти XV аср охири ҳамда XVI асрнинг биринчи ярми адабий жараёнидаги маънавий изланишларни ўрганиш учун хизмат қила олади.

ОБРУНИ ОШИРАДИГАН ХИСЛАТЛАР
БАЁНИДА

Обруни беш не, оширғай шубҳасиз,
Сенга айтай, тингла, эй аҳли тамиз.
Қил саховат, бўлса гар сенда гино,
Обруйингни то оширғайдир саҳо.
Қил вафодорлигу элни айла шод,
Обруйинг бундан яна бўлғай зиёд.
Улки айлар халққа борини карам.
Шубҳасиз ошгусидир обруйи ҳам.
Ўз ишингга доимо бўлсанг тайёр,
Ошгусидур сенда обру, эътибор.
Обруйи ҳиммат ила афзун бўлур,
Ва ақлсизу бахил малъун бўлур.
Кимки ўз халқига эҳсон айлагай,

Авф айлаб, айбини кечгил мудом.
Бул тавозулию ҳамда боадаб,
Зоҳид аҳлин суҳбатин этгил талаб.
Сабру тоқат изла, беозор бул,
Ҳар хунарда токи сен номдор бул.
Сабру илму ҳилм тарёки дилинг,
Ҳирсу кеку кина захри қотилинг.
Мисли тарёқдур, жаҳон доноси гар,
Эй хожа, нодонлари мисли захар.
Эл топар тарёқдан доим нажот,
Заҳрдин топғай қачон кимса ҳаёт?
Фахридур барча илмнинг, берса нон,
Дўстлар юзига эшик очибон.
Гарчи доно бўлсангу соҳибхунар,
Ҳар нодондан камтар ўл, етмас
хатар.

ЧОР КИТОБ

(Тўртинчи китобдан)

Обруйин андин фаровон айлагай.
Бул доим бовиқору бовафо,
То кўрурсан ўз юзингда юз зиё.
Душманингдан то қолур сиринг

ниҳон,

Дўстларингга они кам этсанг аён.
Эл қошида бўлмагил то шармисор,
Олма сендан бўлмаса, ҳар неки бор.
Кўнгул орзусига бўлма муттаҳам,
Сўнг пушаймонлиг ила етгуси ғам.
То тилинг, эй хожа, бўлғайдур узун,
Калта қил илгингни, чопмасдан
бурун.

Бил халойиқ қадрини, эй муҳтарам,
То сенинг қадрингни билсин ўзга ҳам.
Кимни қадри бўлмаса олам аро,
У ўликлардан, тирикмас мутлақо.
Булмаса кимда қаноатдан нишон,
Тожир этгайдир қачон моли жаҳон?
Мағлуб этсанг ўз ғанимингни тамом,

НОДОН ОДАМ АЛОМАТИ БАЁНИДА

Иккидур ҳар марди нодон хислати,
Майда гап, бўлса хотунга рағбати.

ТУРМУШ ТАРЗИ БАЁНИДА

Бу тирикликда нохушлик, эй ўғил,
Мардга ёмон феълингдан келгуси
бил.

Улки марднинг бўлмаса феъли гўзал,
Мурда дерлар, у тирикмас ҳеч
маҳал,

Кимки айбингни юзингга айтадур,
Кўргузодур зулматингдан сенга нур.
Сенга гар ҳар кимки бўлса раҳнамо,
Ҳурматини доимо айла бажо,
Бил жаҳон доноларини беқийёс,
Хулқ эзгу, шарм дилбарроқ либос.
Иккисини билгил ўзингга ҳабиб,

Ёри гор' бирла эса моҳир табиб.
 Иш савобини аён кўр, эй ўғул,
 Ўз муродингга мудом сен бўлма қул.
 Бўлма хотинларга гапдош; ҳамнафас,
 Ўз сириггни ҳам аларга айтма, бас.
 Ул неки бўлса шариатда ёмон,
 Юр узоқ, андин эса ақлинг омон.
 Ҳар неки ҳақ айламиш сенга ҳаром,
 Тут йироқ ўздин, бўл некном.
 Чунки ризқингни сени берса худо,
 Кўнгли очиқ бўл, хасис бўлма, аё.
 Тоза юзлиг, хушсухан бўл, эй ахий²,
 То бўлур номинг бу оламда сахий.
 Булҳавас, ўлим ғамини ема ҳеч,
 Чунки вақт келганда бўлмас тезу кеч.
 Дилни кеклардан ҳамиша пок тут,
 Эпласанг ҳар бир кудуратни унут,
 Кам суян, эй хожа, ўз кирдорингга,
 Бер кўнгулни раҳмати жабборинга.
 Энг гўзал хислат, бу эзгу хулқ эрур,
 Халқ эзгу хулқни яхши кўрур.
 Бору камтар бўл доим, эй ўғул,
 Бу салафлар зийнати бўлмиш нуқул.
 Кимки шаҳват илкида бўлса асир,
 Гарчи озоддир у, қулдан ҳам касир.
 Бўлса нокасда агар давру амал,
 Ҳожатингни сўрма ундан ҳеч маҳал,
 Қўйма нокас уйига ҳаргиз қадам,
 Ҳолини сўрма уни кўрганда ҳам.
 Эпласанг, аблаҳ ишини четга бур,
 Сийла камроғу, вале кўп иш буюр.

ДУШМАНЛАРДАН УЗОҚЛАШМОҚ БАЁНИДА

Икки одамдан йироқлаш, боақл,
 Рўзгордан кўрмайин ранж лоақл.
 Аввал ул душманки, бўлса жангари,
 Сўнгра нодон дўстдан, ёшми, қари.
 Ўзни душман наздидан тутгил йироқ,
 Дўсти нодондан чекинсанг яхшироқ.
 Эй ўғул, мардумга кам сўзла дағал,
 Юз бурарлар алжисанг сен ҳар
 маҳал.
 Яхши сўз айтсанг, агар ҳар бир
 фақир,

¹ Ёри гор — биринчи халифа Абубакр (Муҳаммад пайғамбар ила кофирлардан яшириниб горда бирга бўлган).

² Ахий — биродар.

Беҳдур ул кийгизмогингдан сен
 ҳарир.
 Қаҳрини ютмоқ ҳар шоҳ одати,
 Аччиғу ҳам бол янглиғ лаззати.
 Кимни гар суймас эса аҳли жаҳон,
 Кечгуси аччиқ ҳаёти бегумон.
 Улки, ҳам шўх, беуёту бетамиз,
 Билки, ул нопокзоддир, ал-азиз.
 То маломат бошингга ёғилмайин,
 Бўл доноларга доим ҳамнишин.

ОДАМГА ХОРЛИК КЕЛТИРАДИГАН НАРСАЛАР

Саккиз одат айлағай инсонни хор,
 Сенга айтай, истасанг гар, айла ор.
 Аввал улдур пашшадек яккамахов,
 Борса меҳмонга чақирмасдан биров.
 Ким бу хил меҳмонга борса ҳар
 нафас,
 Хору зор қувгин бўлур эл ичра, бас.
 Ўзгаси бир аҳли йўқ нодон борур,
 Кадхудодек мардум уйин бошқарур.
 Икки ул одам бирла юриш
 Боиси бўлғай жаҳл бирла уруш.
 Жамъият осмаса сўзингга қулоқ,
 Юз сўзинг бўлса бирин айтма у чоқ.
 Қилмагил душманларингга зорлиғ,
 Бўлмагай дунёда бундан хорлиғ.
 Излама пасдан муроду эътибор,
 То ўзинг ҳам бўлмагайсан хору зор.

ШОДОН ҲАЁТ КЕЧИРИШ БАЁНИДА

Олти нарса бу жаҳонда асқотар,
 Аввало ёру, таоми хуштотар.
 Рост десанг ҳар сўзни, бўлсанг
 хушжавоб,
 Беҳ жондин, сенга етгайдир савоб.
 Ҳақ ғанимини севиш яхши эмас,
 Барчанинг қайтиши андин билки, бас!
 Айбини одам кўролмайдур аён,
 Бўлмаган янглиғ гўшт беустухон.
 Истасанг, иста худодан, эй жигар,
 Йўқ халойиқ илгида ҳеч хайру шаръ.
 Қўрқмаса қаҳри худодан ким ёмон,
 Қўрққуси ҳар кимса ундан бегумон.
 Ким ёмон сўздан тилин тийса мудом,
 Қилди шайтони лаъини ул гулом.

Таржимон Олимжон Бўри

ЯНГИ ТАШАВБУС

Кейинги пайтларда мўйқалам усталари ўз ижодларини кенг омма ўртасида намойиш қилишни бир анъанага айлантирганлар. Улар яратган асарларини жамоат жойларида санъат муҳлислари назаридан утказа бошладилар.

Яқинда мўйқалам устаси, ҳали хизмат курсатмаган санъат арбоби рассом Н. Маллабоевнинг ижодий командировкадан қайтиши муносабати билан арқон тўқувчилар маданият уйида кўрғазма очилди.

Шуниси диққатга сазоворки, томошабинлар асарни яхши тушунишлари учун ҳар бир картина олдида жонли прототиплар турарди.

Масалан, натюрморт олдида ошқовоқ, нок, икки бош ўзум қўйилган. Томошабин бу нарсаларга қараб асарда нима акс эттирилганлигини аниқ билади.

Айниқса, рассомнинг «Сут соғувчи аёл» картинаси олдида битта сигир бойланган бўлиб, полда сут тўла челақ ҳамда оқ халат кийган аёлнинг туриши асарнинг ҳаётийлигини таъминлаган.

Экскурсовод суратлардаги акс эттирилган нарсаларни аниқ қилиб, бу — одам, бу — товуқ, бу — эчки, бу — кабоб, деб тушунтириши томошабинларга қулайлик тугдирмоқда.

ХРОНИКА

Анонимчи Гойибийнинг олтмиш ёшга тўлиши муносабати билан тантанали кеча бўлиб ўтди.

Юбилей кечаси горочистка базасининг еттинчи филиалида тўла қоронғи залда нишонланди. Минбарга тимирскиланиб чиққан докладчи юбиларнинг босиб ўтган йули ҳамда «ижодий» фаолияти тўғрисида тўлиб-тошиб гапирди.

— Азиз ҳамкасблар, биродаримиз, ветеран анонимчи Гойибий ўз

меҳнат фаолиятини бундан қирқ йил олдин бошлади. Шундай қилиб унинг туғилганига олтмиш йил, аноним ёза бошлаганига қирқ йил тўлди, десам хато қилмаган буламан.

Шон-шарафларга тўлган шу қирқ йил ичида, статистик маълумотларга қараганда, унинг фаолияти билан етмиш бир киши инфаркт, ўттиз олти киши юрак ўйноғи, етти киши тутқаноқ дардига йулиқди. Саккиз киши ўлди. Ўттиз бир киши хайфсан олди. Ун икки киши жиноий жавобгарликка тортилиб, у ёққа кетди.

Ишлаган одам хато қилмайди, деган гапга қўшиламан. Гойибий ишлади. Ҳалол ишлади. Шунинг учун ҳам баъзи хатоларга йўл қўйди. Юз саксон юмалоқ хати тасдиқланмади. Бу, албатта, унинг минус томонидир.

Азиз дустим, бугун шу ерга тупланган ҳамкасб дўстларинг номидан, шахсан ўз номимдан сени олтмиш ёшин билан қутлайман ҳамда юмалоқ ишларингга каттадан-катта юмалоқ муваффақиятлар тилайман.

Тўғри, сен пенсия олишдан бош тординг. Бу ҳам сенинг ўз ишингга садоқатинг зўрлигини билдиради. Пенсия дафтарчасида суратинг бўлиши керак. Биз анонимчилар ҳеч қачон ва ҳеч қаерда ўз нухамизни курсатмаймиз. Шу муносабат билан мен сиз — ази анонимчилар номидан юқори ташкилотларга бир таклиф билан мурожаат қилмоқчиман. Бизнинг пенсия дафтарчамиз суратсиз бўлишини талаб қиламиз.

Докладчи давомли қарсақлар остида тимирскиланиб минбардан тушди.

Сўзга чиққан анонимчилар Гойбийга турли совға-саломлар топширдилар.

Кеча охирида «Қуринмас киши» бадий фильми намойиш қилинди.

АЛВИДО

Айб асли Қорабоевнинг узидан ўтди.

Шу бугунги мажлисда тилини қисиб ўтира қолса буларди. Йўқ. Гуё у киши гапирмасалар мажлис кўнгилдагидек ўтмайди-гандек эди. Албатта, бир-икки оғиз шакарғуфторлик қилишлари керак.

Мана, нима бўлди. Айтган гапларининг ҳаммаси хашаки чиқиб, мажлис аҳлининг энсасини қотирди.

Раҳбар-чи, раҳбар нима деди? Ҳеч нарса демади. Чап қоши тинмай учиб турди шекилли, дўпписини тузатиш баҳонасида қошини силайверди. Кўзойнагини қўлига олади, тақади. Яна олади, тақади.

Раҳбарки мажлисда кўзойнагини олиб, бошқатдан тақдими, тинимсиз қошини силадимиз, тамом! Деразасига топ отган нотиқнинг ҳолига маймунлар йиғлайди.

Қорабоев буни сизди. Минбардан тушиб келаётганда мункиб кетди. Агар стенографчи қиз ушлаб қолмаганда лераза тагидаги гули қуриб қолган тувакка боши билан уриларди. У жойига пашша талаган сизгидек безовталаниб бориб ўтирди. Ер остидан раҳбарга мунгайиб қаради. Раҳбар энди кўзойнагини туфлаб артаётган эди. «Оббо, — дея кўнглидан ўтказди Қорабоев. — Туфламасдан артса ҳам гўрга эди».

Хуллас, мажлисдан кейин ҳеч ким унга эътибор бермади, ҳамма ўз хонасига тарқаб кетди. Агар биронтаси билан саломлашганини раҳбар кўриб қолса, иши пачава бўлишини Қорабоев хўп билади-да!

Бир маҳал эшик ги-ич этиб очилиб, Дармонов деган жуда ҳам

озгин, аммо овози карнайдек йўгон экспедитор кирди.

— Энди мундоқ, — деди у меҳрибонлик билан. — Иккаламининг қил ўтмас дўстлигимизни Раббим ака жуда яхши биладилар. Шу сенга маслаҳат, дарров кириб узр сура. Булмасам, сенга қўшиб менинг ҳам думимни тугиб қўяди.

Унинг гапи тугамай, эшик тарақлаб очилиб, савдо бўлимининг мудир, худди скрипкага ўхшаш қорни елкасидан бошланиб тиззасига тушган Муқимхонов кирди.

— Э, жинни-минни булдингми, Қорабоев укам, ўзингни ўйламансан, бизни ўйла. Ўзинг биласан, Раббим ака битта чивин чақса Африкагача қувиб бориб тутиб, эзгиламагунча қўймайди. Сен бизни тириклай гўрга тикдинг. Ўзинг пиширган ошни ўзинг сузиб ич энди. Мен сени танайман, сен мени танайман. Тамом!

— Йўқ, йўқ, унақа қизишманг, ака-хон, — деди Дармонов. — Дўстни ташвиш кунда ташлаб кетиш инсофдан бўлмайди. Йўлини топишимиз керак.

— Э, ҳар гал мажлис булса, тили қичиб сўзга чиқади. Чиқадию мана шунақа қовун туширади. Ҳар гал ишни пачава қилганда шунақа, йўлини қидирамиз.

— Бу гал ҳам йўлини қилайлик. Узр сўрасин.

Муқимхонов сал бўшашди. Қўлини чўзиб, қорнини қашлади.

— Бупти. Кириб узр сўрасин. Локин, бу охириги йўл.

Хуллас, Қорабоевни узр сўрашга кундиришди. Эшикдан судрагандек қилиб коридорга олиб чиқишди.

— Бор, йўлинг ойдин бўлсин.

Қорабоев укол қилдиргани кетаётган

ёш боладек қийналиб, Раббимқул аканинг кабинетини томон нохуш борарди.

Икки дўст, боя ўзлари айтгандек, уни сўнги йўлга кузатиб қолган эдилар.

— Алвидо, қадрдонимиз Қорабоев!

«ОЙНАИ ЖАҲОН» ШИНАВАНДАЛАРИГА

Хорижда турмушнинг ҳар бир жиҳатини пухта урганиш аллақачон одат тусига кирган. Жумладан, «ойнаи жаҳон»ни томоша қилишнинг фойдали ва зарарли томонларини тадқиқ этган мутахассислар, шинавандалар учун шундай тавсиялар беришди.

Ишдан келибоқ экранга тикилиб олиш маъқул эмас: кўзлар кундузги толиқишдан сунг бироз ҳордиқ чиқаргани дуруст. Қанча муддат «ойнаи жаҳон»ни томоша қилиш кишининг ёшига боғлиқ, лекин энг забардаст ёшдагилар ҳам сурункасига икки-уч соатлаб телевизор куриши нафақат кўзни, балки асаб тизимини ҳам толиқтириб, уйқусизлик, бош оғриғига олиб келиши, иш лаёқатини пасайтириб юбориши мумкин.

Куриш қуввати заифлашган кимсалар эса вақти-вақти билан нигоҳини чалғитиб, хонада ёки ҳовлида оҳиста сайр қилгани мақсадга мувофиқдир. Глаукома, катаракта каби хасталиклар билан оғриган беморлар, юрак қон-томир, асаб касалликлари бор кишилар эса шифокорлар билан маслаҳатлашиб олгани маъқул.

Рангли телевизор оқ-қо-

ра тасвири телевизорга нисбатан кўзни камроқ чарчатади. Кўзнинг толиқиши экран қандай узоқликда ва баландликда туришига ҳам узвий боғлиқдир. Диагонал буйича экран ҳажми 35—47 см бўлса, телевизор камида 2 метр олисликда, экран ҳажми диагонал буйича 50—61 см ни ташкил этса, 3—5 метр узоқликда туриши керак. Экраннинг баландлиги эса 80—90 см атрофида бўлгани маъқул.

Курсатувларни қоронғида томоша қилишга йул қўйиб бўлмайди. Бу ҳолда ёрқин нур сочиб турган экран ва уни ураб турган қоронғулик кўзни тезда чарчатиб қўяди. Энг яхшиси, хонада 40—60 ватт электр чироғи нигоҳни чалғитмайдиган, акси экранга тушмайдиган қилиб ёқиб қўйилса, айти муддаодир. Айниқса, рангли тасвири томоша қилганда бунга рия қилиниши керак, чунки қоронғуликда утирган ҳолда ранглари фарқлаш гоят қийинлашади. Бунга сабаб бизнинг кўзимиз етарли ёруғлик орқали ранглари илғашга урганганлигидадир.

Ётган ҳолда телевизор куриш ҳам тавсия қилинмайди, бу кўзларнинг ва

асабнинг ортиқча зуриқишига олиб келади. Саломатлик бемалол утириб куришга имкон бермаса, бошни ёстиқ билан тиклаб олиш жоиз.

Катта телевизор экранига жуда яқин борилса, кинескоп тарқатаётган электромагнит ва электро-статик нурланишни пайқаш қийин эмас. Улар зарарлими-йўқми?

Махсус тадқиқотлар курсатдики, экрандан 50 см гача масофада улар чиндан ҳам меъеридан ортиқ булиб, соғлиқ учун муайян хавф туғдиради. Мутахассислар тавсия қилган доирада эса (2,5—5 метр оралиғида) бехатардир.

Ишлаб турган телевизорни сошлаш, бошқа каналга бураш ишларини имкони борича тез бажариб, кинескоп нурланишидан узни асраган маъқул. Янада яхшиси, озгина харажатлардан қочмасдан, телевизорни олисдан туриб бошқарадиган мосламалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

ГУЛ ВА АТРЛАР ХОСИЯТИ

Маълумки, қадимги ми-срликлар кишини ҳушдан

кетказиш учун наркоз урнига ҳар хил гиёҳ ва гуллар ҳидидан фойдаланишган. Айни чоқда гиёҳ ва гуллар ҳиди ёрдамида қанд касаллиги, қон босими ошиши, бод, бош оғриги ва бошқа хасталикларни даволашган.

Ал-Искандария дорилфунуни деҳқончилик қуллиёти профессори Али ал-Маъжуб бошчилигидаги олимлар қадимги шифо усуллари синаб қуришга бағишланган қушлаб тажрибалар ўтказишди. Аниқланишича, хушбуй ҳидлар киши тана-сида адреңалин ишлаб чиқишини сусайтираркан. Қоронғи жойда сақланган мушқу анбар эса гипофизни қузғатиб, сиполик уйғутувчи модда — мелатонин ажралишини таъминларкан. Нағижада киши узини енгил ҳис этиб, қаттиқ уйқуга кетади.

Хуллас, қадимги табибларнинг муолажа воситалари ҳозир ҳам бемалол асқотиши мумкин.

ФЕЪЛ-АТВОР ВА САЛОМАТЛИК

Дьюк дорилфунуни тиббиёт маркази олимлари 22 йил мобайнида 750 эркакни кузатиб боришди. Мақсад сабрсиз, қизиққон одамларнинг феъл-атвори саломатликка қандай таъсир кўрсатишини урганиш эди. Маълум бўлишича, улфатлар уртасида етакчиликка интилувчи, дам-бадам суҳбатдошининг сўзини оғзидан оладиган, уз нуқтаи назарининг тўғри эканлигини исботлашга зўр бериб уринадиган кимсаларнинг ҳаётдан эрта куз юмиши эҳтимоли вазмин, муросою мадорага мойил одамларга нисбатан 60 фоиз юқори экан. Чунки қизиққонлик, баджаҳллик қон томирларида стресс уйғутувчи гормонларни кўпайтириб, турли,

биринчи навбатда юрак қон-томир хасталикларини келтириб чиқаради.

«Тадқиқотларнинг асосий якуни шундан иборатки, дейди Дьюк дорилфунуни психология профессори Майкл Ғабаяк, — саломатлигимиз феъл-атворимизга узвий боғлиқдир. Шундай экан, ортиқча талашиб-тортишиш ўрнига сиполикка урганиш мақсадга мувофиқдир».

ЭЛЛИК БЕШДА ТИШИ ЧИҚДИ

Покистоннинг Панжгур шаҳрида истиқомат қиладиган кулол Сардор Муҳаммад бахтсиз ҳодиса туфайли пастки тишларидан маҳрум бўлган эди. Ун йил у сунъий тишлардан фойдаланиб юрди. Бундан бир неча ой илгари эса у милкида қаттиқ оғриқ сезиб, шифокор хузурига йўл олди. Маълум бўлишича, унинг тишлари қайтадан буй кўрсатаётган экан. Тўрт ой ўтгач, табиий тишлари кулолга кўрк ва қувонч бахш этди, деб ёзади «Покистон таймс» газетаси.

Мутахассислар ҳам бу ҳодисани шарҳлашдан ожиздирлар.

ХУШФЕЪЛЛИК САМАРАСИ

Калифорния дорилфунуни олимлари асримизнинг 20-йилларидан бошлаб бир минг икки юз аёл ва эркакни кузатиб келишмоқда. Ҳар беш йилда улар билан суҳбат ўтказилади.

Тадқиқотлар шундан далолат берадики, инсофдиёнатли, бошқалардан ёрдамини аямайдиган кимсалар тўрт-беш йил кўпроқ умр кўрарканлар. Ҳатто чекиш ва ичкилик ҳам худбин шахсларга нисбатан уларга камроқ таъсир ўтказаркан. Ои-

лали кишилар буйдоқларга кўра узоқ яшайди, деган фикр ҳам тасдиқланди.

БАРДАМЛИК СИРИ

Бразилиялик шифокор П. Манчило Амазонканинг қуйи қисмида истиқомат қиладиган туб аҳоли турмушига оид кузатишларини эълон қилди. Ҳиндулардан бирортаси ҳам қон босими хасталиги билан оғримаслиги маълум бўлди. Тадқиқотчининг фикрича, бунинг боиси туб аҳоли кўкатлар ва балиқ маҳсулотларини кўпроқ тановул этишидир. Айни чоқда бошқа бир муҳим ҳолатни ҳам таъкилламасдан бўлмади.

Гап шундаки, кундалик турмушда оиланинг тинч-осойишталиги қатъий муҳофаза қилинади. Кимгадир чакаги тинмайдиган хотин тушиб қолса, қабила раҳбари ёки оқсоқоллар кенгаши уни одоблроқ бошқа аёлга алмаштиради. Жанжалкаш хотин эса фарзанд қуриш ҳуқуқидан маҳрум этилиб, кўча-қуйдаги ишларни бажариш зиммасига ўқланади.

ТҮРТ КУЗЛИ БАЛИҚ

Жанубий Американинг тропик соҳиллари яқинида тетрафальмус дея ном олган балиқлар яшайди. Уларнинг бундай ном олишига сабаб тўрт кузли эканлигидир.

Тетрафальмуснинг кузлари парда билан иккига бўлинган бўлиб, қорачиқнинг пастки қисми сув остидаги нарсаларни қуришга хизмат қилса, тепа қисми ташқарига нигоҳ ташлашга имкон беради.

Тўрткўз балиқ умрининг асосий қисмини сув юзасида ўтказиб, ҳам сув остини, ҳам сатҳини бемалол кузата олади.

БАЛИҚҚА МУЙЛОВ НИМАГА КЕРАК?

Айрим балиқларда муйлов булишини кўпчилик билади. Табиатда ҳеч нарса бекорга юзага келмаслиги эътиборга олинадиган бўлса, табиий равишда савол туғилади: балиқларга муйлов нимага керак?

Ҳис қилиш ва ҳид билиш учун, дея таъкидланади олимлар. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, бир хил балиқлар (масалан, сазан) бутун танаси орқали ҳис қилишга қодир бўлса, лаққа каби балиқларда бу вазифани муйлов утайди. Муйлов иккитадан ун олтигагача булиши мумкин.

ОМАДЛИ МУШУК

Баъзи одамлар умр бўйи бирон марта туғилган кунини нишонлашни хаёлига ҳам келтиришмайди. Бошқа бировлар эса иту мушугигача бу санани қанда қилишмайди. Вашингтон яқинидаги хонадонлардан бирида бошпана топган Сэнди исмли мушукнинг ҳам омади бор экан.

Мушук эгалари унинг туғилган кунини муносабати билан катта зиёфат уюштиришди. Бу бежиз эмас: Сэнди мушуклар учун нуроний ҳисобланган муддат — 21 ёшга тулди. Кекса мушук бугимлари зирқираб оғриб турса ҳам, узини тетик сезади. Зиёфат пайти жониворлар мушуклар учун тансиқ таомлардан тановул қилишган бўлса, бошқа меҳмонлар Сэнди саломатлиги учун торт еб, қадаҳ кутаришди.

ЭСНОҚНИНГ ХОСИЯТИ

Париждаги Сент-Антуан шифохонаси профессори Шуар эсноқ ҳолатларини обдон урганиб, уни танага лаззат бағишлайдиган жараёндир, деган хулосага келди.

Зотан эснаш пайти танадаги аксарият мушаклар тортишиб ёзилишади. Бундан киши роҳатланади. Баъзилар уйлаганидек, эсноқ уйқу босиб келаётганидан даракчи эмас, балки толиқиш аломатидир. Эснаш орқали тана беихтиёр юзага келган чарчоқдан қутулишга ҳаракат қилади.

«Дарвоқе, подада кетаётган бугу ёки оҳунинг эснай бошлаши унинг чарчаганлигини билдиради ва жониворлар ҳордик учун тухташлари бежиз эмас», — дея изоҳ беради тадқиқотчи. Лекин эсноқ ҳар доим чарчоқ ишораси эмас. Қўшчаларнинг эсноғи очликдан далолат берса, тимсоҳнинг эснаши тажовузкорлик белгисидир.

Профессорнинг таъкидлашича, шундай қабилалар мавжудки, иккала томон тукнашув олдидан зур бериб эснашади — бу бир-бирини чўчитишга уринишдан бошқа нарса эмас.

Эсноқнинг яна бир жиҳати юқумлидир. Шу боис ҳам бир киши эснай бошласа, қолганлар ҳам одатда унга қўшилишади. «Нима булганда ҳам эсноқ — кони фойдадир, — дейди профессор. — У чарчоқни ёзишга ёрдам беради, руҳан тетиклаштиради, упкани тозалайди. Самолёт қўнаётганда эса қўлоқ ичидаги босим-

ни пасайтиришга хизмат этади».

УЧАР БАЛИҚЛАР

Учар балиқлар ҳақида кўпчилик эшитган, лекин бу қай тариқа содир булишини кўрганлар кам. Шу боис учар балиқ сакраб-сакраб ҳаракатланиши тахмин қилинади. Амада эса учар балиқ сувда эканлигидаёқ сакрайди ва ҳавога кутарилгач, думини ишга солиб, тезликни янада оширади. Бу ҳол сузғич-қанотлари унга ҳавода муаллақ туришга имкон бергунга қадар давом этади.

Сув юзасидан 30—45 градус бурчак остида отилиб чиққан учар балиқ тезлик соатига 80 км.га етгач, секин пастга шўнғийди. Учар балиқ 4—5 метргача кутарилиб, парвози 10—15 секунд давом этади. Шу муддатда у 100 метрча масофани босиб утади. Шамол оқимида туғри келган пайтлари эса бир минутга қадар парвоз этиб, 400 метр масофани босиб утиши мумкин.

Учар балиқлар Тинч, Атлантика ва Ҳинд океанининг илиқ сувларида анча кенг тарқалган. Улар ичида жажжигиналари ҳам, бўйи ярим метрга етадиганлари ҳам бор. Жанубий Америкада эса қўшлардек қанот қоқиб учадиган кичкина балиқлар ҳам мавжуд, лекин улар муаллақ ҳолатда узоқ туролмайди. Парвоз — душманлар таъқибидан қочиб қутулиш воситасидир, холос.

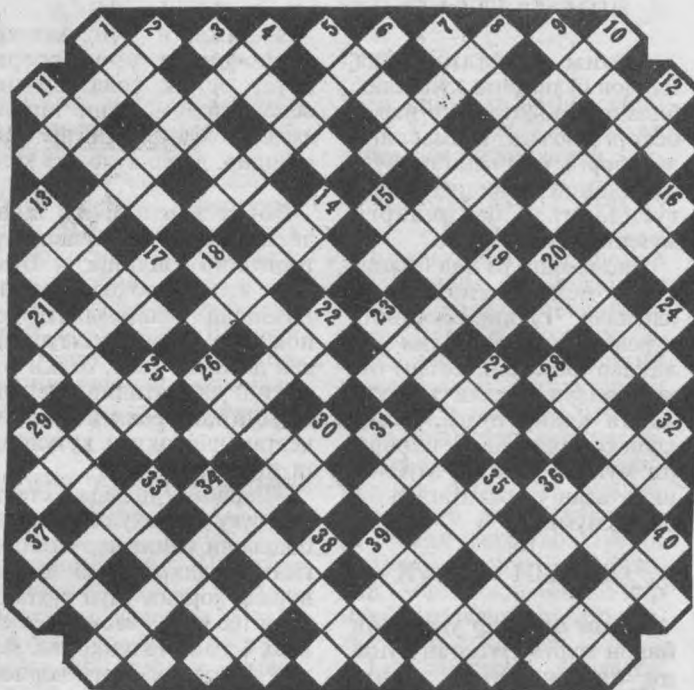
Шермат АЛЛАМОВ
тайёрлади.

БОШҚОТИРМА

Азиз муштарий! Қуйида таърифланган сўзларни шаклга рақамли хонадан диагонал бўйича ёзиб машқни ҳал этинг.

1. Таниқли ўзбек геолог олими. 2. Араб ҳарфлари асосида тузилган ҳисоб. 3. Айрим мамлакатларда ҳукумат парламентининг юқори палатаси. 4. Темурийлар авлодига мансуб, ўзбек мумтоз, маърифатпарвар шоираси. 5. Тошкентнинг қадимий дарвозаларидан бири. 6. Азалий қадриятларимизга мансуб бўлган маъмурий-ҳудудий бўлинма. 7. Машҳур қозоқ халқ полвони. 8. Урта аср туркий халқлардаги ҳукмдорлик унвони. 9. Улуғ ҳинд адаби. 10. Бухородаги меъморлик обидалари мажмуи. 11. Сайроқи қуш. 12. Дугорсимон қадимий, миллий мусиқа асбоби. 13. Сўз усталари баҳси. 14. Шарқ мамлакатларида давлатнинг бош идораси. 15. Ўзбек халқ мақоли. 16. Кунчиқар мамлакат пойтахти. 17. Давлатлараро тузилган аҳднома ҳужжати. 18. Мамлакатимизда шаклланаётган иқтисодиёт. 19. Бинокорлик ашёси. 20. Ўзбекистон жанубидаги шаҳар. 21. Айрим Яқин Шарқ мамлакатлари пул бирлиги. 22. Мирзо Улуғбекнинг сафдоши, атоқли риёзиёт ва фалакиёт олими. 23. Суюқ ҳолда бўладиган маъдан. 24. «Қуръони карим»ни ёддан, қироат билан айтувчи киши. 25. Тоғнинг утиш қулай бўлган жойи. 26. Умрибоқий дарахт. 27. Қардош миллат. 28. Насрий асар тури. 29. Кайковуснинг шарқда машҳур ахлоқий-таълимий мазмундаги асари. 30. XVI аср бошларида ёзилган, ўзбек мумтоз шоири, давлат арбоби ва саркардаси қаламига мансуб нодир, насрий асар. 31. XVI асрда Абдуллаҳон онаси шарафига қурилган меъморлик обидаси, мадраса. 32. Ўзбекистон халқ ҳофизини, созанда, устоз санъаткор. 33. «Утган кунлар» романи қаҳрамони. 34. «Қарилликка қасида» асари муаллифи, Шарқнинг мумтоз, мутафаккир шоири. 35. Қимматбаҳо тош. 36. Муҳаммад алайҳис-саломга мансуб сўз ва ривоятлар. 37. Қумушсимон, оқ мурт маъдан. 38. Математик ифода сифатида қулланиладиган юнон алифбосидаги ҳарф. 39. Ёзув ашёси. 40. Осиё қитъасидаги мамлакат.

Тузувчи: Фозилжон ОРИПОВ

ЎТГАН СОНДАГИ БОШҚОТИРМАНИНГ ЖАВОБЛАРИ:

ДИАГОНАЛ БЎЙИЧА: 1. «Наво». 2. Сато. 3. Вазн. 4. Баён. 8. Ҳада. 9. Милод. 10. Авлод. 11. Савод. 12. Извош. 13. Ғарб. 14. Адаб. 15. Эрон. 19. Риал. 20. Сахро. 21. Анҳор. 22. Утзор. 23. Бирма. 24. Ипак. 25. Дарс. 26. Лаъл. 30. Тура. 31. Агра. 32. Тақа. 33. «Вақт».

БЕЛГИЛАНГАН ХОНАДАН РАҚАМ АТРОФИГА (соат мили бўйича): 5. Тожмаҳал. 6. Исфароин. 7. Сугдиёна. 16. Астробод. 17. Кукандош. 18. Янгиобод. 27. Санскрит. 28. Айтматов. 29. Ложувард.

Муқовада: мусаввир А. Назировнинг «Нодира» асари

Муассис: Ўзбекистон Халқ демократик партияси Марказий Кенгаши

Таҳририятга келган қўлёзмалар муаллифга қайтарилмайди

Муаллифларнинг фикрлари таҳририятнинг фикридан ўзгача бўлиши мумкин

Журналдан кўчириб босилганда «Мулоқот»дан олинди» деб ёзилиши шарт

Ушбу сонга Маҳкам Маҳмудов навбатчилик қилди

Мухаррият манзили: 700083, Тошкент—83, Буюк Турон, 41. Телефонлар: бош муҳаррир — 133-84-80, 136-54-01; бош муҳаррирнинг биринчи ўринбосари — 133-89-88; бош муҳаррир ўринбосари 136-75-15, 132-54-02; масъул котиб — 136-75-15, 136-58-81; ижтимоий-сиёсий бўлим — 133-89-88; тарихий ва маданий мерос бўлими — 136-54-88, маънавият ва кадрیات бўлими — 136-58-81.

Теришга 1998 йил 21 апрелда берилди. Босишга 1998 йил 14 майда рухсат этилди. Формати 70x108 $\frac{1}{16}$. Шартли босма табоқ 5,6. Шартли буюқ нусха табоқ 8,75. Нашриёт ҳисоб табоқ 9,8. Нусхаси 10.430. Буюртма № 2339. Сотувда келишилган нарҳда.

**Ношир: «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни.
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.**